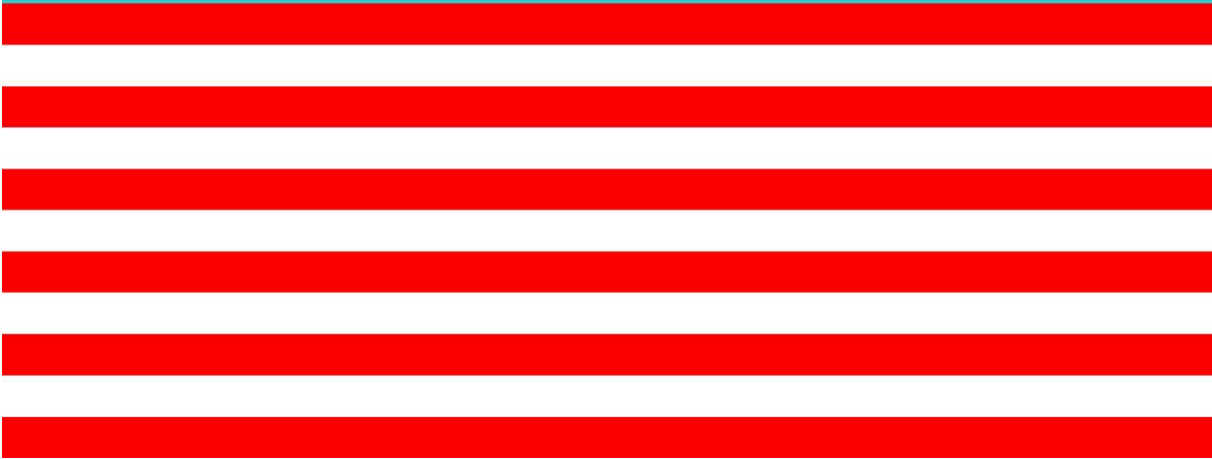
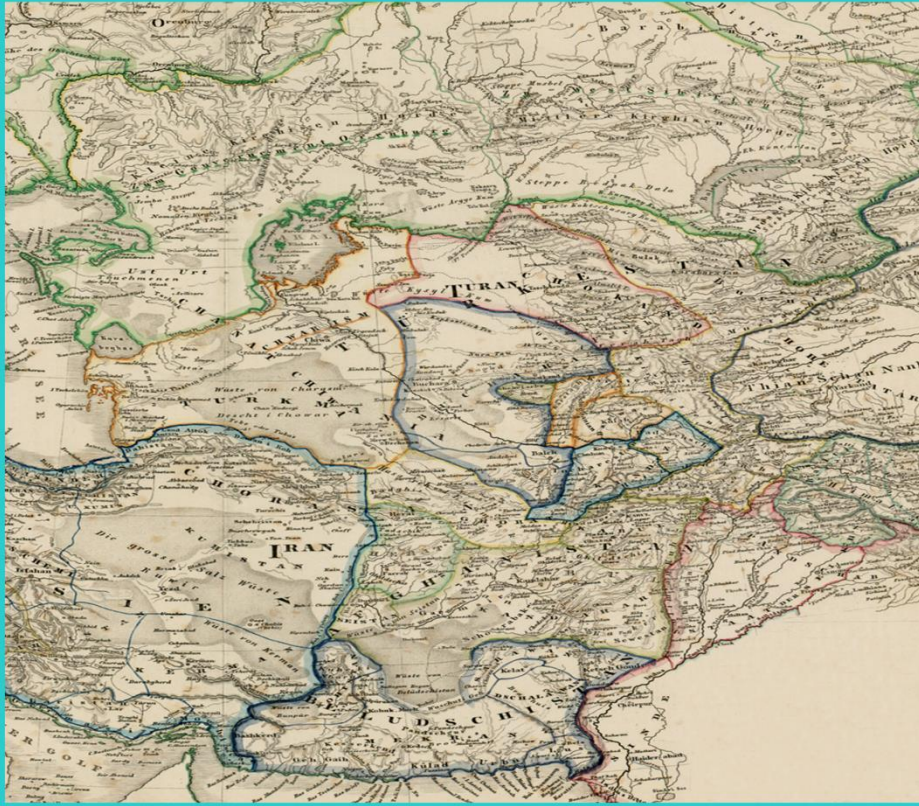

INTERNATIONAL JOURNAL OF VOLGA - URAL AND TURKESTAN STUDIES

ULUSLARARASI İDİL - URAL VE TÜRKİSTAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Yıl: 2020 Cilt: 2 Sayı: 4

Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Owner And Managing Editor

Dr. Gökçe Yükselen PELER

Editörler / Editors

Dr. Selahittin TOLKUN – Dr. Gökçe Yükselen PELER

Yazı İşleri / Secretarial Work

Saffet YILMAZ – Utku IŞIK

Yayın Kurulu / Editorial Board

Dr. Abdürreşit Celil KARLUK / Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi / Türkiye

Dr. Andas Biro ZSOLT / Macar Turan Vakfı / Macaristan

Dr. Aziz ŞAKİR / Sofya Üniversitesi / Bulgaristan

Nesimi Adına Dilcilik Enstitüsü / Azerbaycan

Dr. Elvira LATİFOVA / Bakü Devlet Üniversitesi / Azerbaycan

Dr. Ercan ALKAYA / Fırat Üniversitesi / Türkiye

Dr. Erkin EMET / Ankara Üniversitesi / Türkiye

Dr. Feride TAGİROVA / Tataristan Galimcan İbrahimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü /
Tataristan – Rusya Federasyonu

Dr. Feyzi ERSOY / Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi / Türkiye

Dr. Gülnür NABIULLİNA / Akmolla Başkırt Devlet Üniversitesi / Başkurdistan – Rusya
Federasyonu

Dr. Joliboy ELTAZAROV / Semerkant Devlet Üniversitesi / Özbekistan

Dr. Kayırbek KEMENGER / L. N. Gumilyov Avrasya Milli Üniversitesi / Kazakistan

Dr. Maral TAGANOVA / Türkmenistan İlimler Akademisi Milli Elyazmalar Enstitüsü /
Türkmenistan

Dr. Nazim MURADOV / Lefke Avrupa Üniversitesi / KKTC

Dr. Nurdin USEEV / Kırgızistan – Türkiye Manas Üniversitesi / Kırgızistan

Dr. Zeynep ELBASAN / Indiana Üniversitesi / Amerika Birleşik Devletleri

İdare Merkezi / Adress

Yenidoğan Mahallesi, Alperen Caddesi, Köşker Konağı, Bina No: 11, Kat 13, Daire 40.

Talas / Kayseri. Tel: +90 507 041 54 09

ijvuts.org / ijvuts@gmail.com

Yayın Türü / Type of the Periodical

Altı aylık, uluslararası hakemli dergi / Biannually, international refereed journal

**Uluslararası İdil - Ural ve Türkistan Araştırmaları Dergisinde yayınlanan makale, tablo
ve resimlerin hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.**

Tarandığı Uluslararası Dizinler / International Indexes Index

	ASOS İndeks Kabul Tarihi / Acceptance Date: 02.2020
	Directory of Research Journals Indexing (DRJI) Kabul Tarihi / Acceptance Date: 07.2020
	EuroPub Database Kabul Tarihi /Acceptance Date: 09.2020

İçindekiler / Context

Araştırma Makalesi / Research Article

237 – 253 Ortaçağ Bozok Türk Şehri: Arkeolojik Kazılar ve Buluntular

Ebubekir GÜNGÖR

254 – 275 Stalin Dönemi'nde Özbekistan'da Eğitimin Genel Durumu (1930-1940)

Ercan ÇELEBİ

276 – 291 Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde Aktarma Cümlelerinin Karşılaştırılması

Emre TÜRKMEN

292 – 305 ATILLA İLHAN VE MAĞCAN CUMABAYEV'İN ŞİİRLERİNDE MİTOLOJİK UNSURLAR; SU VE ATEŞ

Banu NAGASHBEKOVA & Zhazira KOKBAS

Kitap İncelemesi / Book Review

306 – 311 Nogay Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi)

ERGÖNENÇ, Dilek (2018). Nogay Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 317 s. ISBN: 978-975-17-4393-0.

Beytullah KOCABAŞ

Bilim Kurulu / Scientific Board

- Dr. Abdumurat TİLAVOV / Ali Şir Nevai Üniversitesi / Özbekistan
Dr. Abid Nazar MAHDUM / İstanbul Üniversitesi / Türkiye
Dr. Adnan R. KARABEYOĞLU / Kocaeli Üniversitesi / Türkiye
Dr. Ahmet ALBAYRAK / Erciyes Üniversitesi / Türkiye
Dr. Alimcan İNAYET / Ege Üniversitesi / Türkiye
Dr. Almira Kayırtaykızı KALİYEVA / M. O. Avezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü /
Kazakistan
Dr. Anarkul SALKYNBAY / Al-Farabi Ulıtyq Üniversitesi / Kazakistan
Dr. Assem KASSYMOVA / Kazak Yenilikçi Beşeri Bilimler ve Hukuk Üniversitesi /
Kazakistan
Dr. Bahadır KERİMOV / Ali Şir Nevai Üniversitesi / Özbekistan
Dr. Bekir Tümen SOMUNCUOĞLU / Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi / Türkiye
Dr. Bilge Özkan NALBANT / Pamukkale Üniversitesi / Türkiye
Dr. Birsnel ORUÇ ASLAN / Balıkesir Üniversitesi / Türkiye
Dr. Bülent BAYRAM / Kırklareli Üniversitesi / Türkiye
Dr. Cemile KINACI / Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi / Türkiye
Dr. Danagül MAHAT / L. N. Gumilyov Avrasya Milli Üniversitesi / Kazakistan
Dr. Dilnavoz YUSUPOVA / Ali Şir Nevai Üniversitesi / Özbekistan
Dr. Ebubekir GÜNGÖR / Yozgat Bozok Üniversitesi / Türkiye
Dr. Elçin İBRAHİMOV / Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi / Azerbaycan
Dr. Gatibe Vakıfkızı GULİYEVA / Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi/ Azerbaycan
Dr. Gaybullah BABAYAR / Ali Şir Nevai Üniversitesi / Özbekistan
Dr. Güljanat KURMANGALİYEVA ERCİLASUN / Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi /
Türkiye
Dr. Güven ARIKLI / Kıbrıs İlim Üniversitesi / KKTC
Dr. Habibe Yazıcı ERSOY / Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi / Türkiye
Dr. Hamidulla DADABAYEV / Ali Şir Nevai Üniveritesi / Özbekistan
Dr. Ibodat BOZOROVA / Nevai Devlet Pedagoji Enstitüsü / Özbekistan
Dr. İlham SAYITQULOV/ Ali Şir Nevai Üniversitesi / Özbekistan
Dr. İlseyar ZAKİROVA / Galimcan İbrahimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Tataristan,
Rusya / Tataristan – Rusya Federasyonu
Dr. Jañagül Serdalıkızı SULTANOVA / Kazak Milli Kızlar Pedagoji Üniversitesi /
Kazakistan
Dr. Kalamkas KALIBAYEVA / Abay Kazak Milli Pedagoji Üniversitesi / Kazakistan

Dr. Kayrat BELEK / Kırgızistan – Türkiye Manas Üniversitesi / Kırgızistan

Dr. Konuralp ERCİLASUN / Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi / Türkiye

Dr. Kutluk Kağan SÜMER / İstanbul Üniversitesi / Türkiye

Dr. Kürşat YILDIRIM / İstanbul Üniversitesi / Türkiye

Dr. Maktagül Sotsialkızı ORAZBEK / L. N. Gumilyov Avrasya Milli Üniversitesi /
Kazakistan

Dr. Mehmet Mâhur TULUM / Anadolu Üniversitesi / Türkiye

Dr. Mehmet Vefa NALBANT / Pamukkale Üniversitesi / Türkiye

Dr. Muhammed İbrahim YILDIRIM / Yozgat Bozok Üniversitesi / Türkiye

Dr. Mukaddes ABDURAHMONOVA / Mirza Ulug Bey Özbekistan Milli Üniversitesi /
Özbekistan

Dr. Murat CERİTOĞLU / Ankara Üniversitesi / Türkiye

Dr. Murat ÖZŞAHİN / Afyon Kocatepe Üniversitesi / Türkiye

Dr. Mustafa ARGUNŞAH / Erciyes Üniversitesi / Türkiye

Dr. Mustafa ÖNER / Ege Üniversitesi / Türkiye

Dr. Nergis BİRAY / Pamukkale Üniversitesi / Türkiye

Dr. Nevzat ÖZKAN / Erciyes Üniversitesi / Türkiye

Dr. Oxana MANOLOVA YALÇIN / Girne Amerikan Üniversitesi / KKTC

Dr. Özkan ÖZTEKTEN / Ege Üniversitesi / Türkiye

Dr. Qiyas ŞÜKÜROV / Yozgat Bozok Üniversitesi / Türkiye

Dr. Rita Bekjankızı SULTANGALİYEVA / Mahabet Ötemisov Batı Kazakistan Devlet
Üniversitesi / Kazakistan

Dr. Rysbek ALİMOV / İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi / Türkiye

Dr. Rysgul Abilkhamitkyzy / L. N. Gumilyov Avrasya Milli Üniversitesi / Kazakistan

Dr. Sabahat BAZAROVA / Ali Şir Nevai Üniversitesi / Özbekistan

Dr. Sagymbai ZHUMAGULOV / L. N. Gumilyov Avrasya Milli Üniversitesi / Kazakistan

Dr. Sarvinaz SOTİBOLDİYEVA / Ali Şir Nevai Üniveristesi / Özbekistan

Dr. Sevinj AKHUNDOVA / Hitit Üniversitesi / Türkiye

Dr. Sinan GÜZEL / İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi / Türkiye

Dr. Stoyan DİNKOV / Sofya Üniversitesi / Bulgaristan

Dr. Şamil SADİQ / AMEA Huseyn Cavid Ev Müzesi / Azerbaycan

Dr. Uzak JORAQULOV / Ali Şir Nevai Üniversitesi / Özbekistan

Dr. Yasin KAYA / Ege Üniversitesi / Türkiye

Dr. Yıldız KOCASAVAŞ / İstanbul Üniversitesi / Türkiye

Dr. Yılmaz ÖZKAYA / Ege Üniversitesi / Türkiye

Dr. Zaynabidin ABDİRASHİDOV / Ali Şir Nevai Üniversitesi / Özbekistan

Dr. Zuhra ALTYMYSHOVA / Kırgızistan – Türkiye Manas Üniversitesi / Kırgızistan

Dr. Zuhra Usmanbekkızı İSLAMBAYEVA / T. K. Jürgenov Kazak Sanat Akademisi /
Kazakistan

Dr. Zulhumar HOLMANOVA / Ali Şir Nevai Üniversitesi / Özbekistan

Bu Sayıdaki Hakemler / Reviewers In This Issue

Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ	Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr. Cengiz BUYAR	Kırgızistan – Türkiye Manas Üniversitesi
Doç. Dr. Hülya PİLANCI	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Samet AZAP	Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr. Selim KAYA	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Şamil YEŞİLYURT	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emrah BOZOK	Millî Savunma Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erhan ÇAPRAZ	Erciyes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÇELİK	Erciyes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat TURAL	Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Talat KOÇAK	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Semih ZEKA	Erciyes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Elza ALİŞOVA DEMİRDAĞ	Girne Amerikan Üniversitesi
Dr. Erdem TAZEGÜL	Türk dili doktoru
Dr. Gürhan ÇOPUR	Ardahan Üniversitesi

Editör Notu / Editorial Note

4. Sayı'yı Sunarken...

Kovit 19 salgının yeniden hız kazandığı ve hayatı yeniden durma noktasına getirmekle tehdit ettiği günlerde, bu melun hastalığın bu tehditlerine meydan okurcasına “gece uyumadık gündüz oturmadık” ve Uluslararası İdil – Ural ve Türkistan Araştırmaları Dergisi'nin yeni sayısı ile karşınıza çıkmayı başardık.

Şubat 2019'da yola çıkarken bir taraftan Türkiye'de hâlâ eksiklikleri tam olarak giderilememiş olan bölgesel çalışmalara katkıda bulunmak, diğer taraftan tarihî olarak Türk medeniyetinin iki ehemmiyetli coğrafi alanı olan İdil – Ural ve Türkistan bölgelerinin literatürden silinmeye yüz yutmuş isimlerini yaşatarak ilmî Türkçülük meselesinde “karınca” misali niyetimizi ortaya koymaktı. İki yılın sonunda dördüncü sayımıza ulaşırken bu yolda kat ettiğimiz adımlar, bizim için şükür ve gurur kaynağı teşkil etmektedir.

İdil – Ural ve Türkistan Araştırmaları Dergisi'nin bu sayısında dil, edebiyat, tarih ve eğitim tarihi alanlarında şu yazılar bulunmaktadır: *Atilla İlhan ve Mağcan Cumabayev'in Şiirlerinde Mitolojik Unsurlar: Su ve Ateş, Ortaçağ Bozok Türk Şehri: Arkeolojik Kazılar ve Buluntular, Stalin Dönemi'nde Özbekistan'da Eğitimin Genel Durumu (1930-1940), Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde Aktarma Cümlelerinin Karşılaştırılması.*

Bu sayıda ayrıca *Nogay Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi)* isimli bir tanıtım yazısı bulunmaktadır.

İdil – Ural ve Türkistan Araştırmaları Dergisi'nin 4. Sayı'sı ile ilgili okurlarımızla paylaşmak istediğimiz bir de müjde bulunmaktadır. Dergimiz bu sayıdan itibaren *Directory of Research Journals Indexing (DRJI)* ve *EuroPub Database* isimli iki dizinde taranmaya başlamıştır.

Dergimize bu sayıda hem çok kıymetli çalışmalarını göndererek sayının çıkmasına vesile olan hem de bu çalışmaları değerlendirerek hakemlik yapan bilim adamlarına şükranlarımızı sunuyoruz. Aynı şekilde derginin yayım aşamasında emeği geçen başta editörümüz Prof. Dr. Selahittin TOLKUN ile Saffet YILMAZ ve Utku IŞIK adlı arkadaşlarımıza teşekkürü bir borç biliriz.

Doç. Dr. Gökçe Yükselen PELER

Makale Gönderilme Tarihi / Article Submission Date: 14-08-2020

Makale Kabul Tarihi / Article Acceptance Date: 27-08-2020

Araştırma Makalesi / Research Article

INTERNATIONAL JOURNAL OF VOLGA - URAL AND TURKESTAN STUDIES (IJVUTS), VOLUME 2, ISSUE 4, P. 237 - 253.

ULUSLARARASI İDİL - URAL VE TÜRKİSTAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (IJVUTS), CİLT 2, SAYI 4, S. 237-253.

Ortaçağ Bozok Türk Şehri: Arkeolojik Kazılar ve Buluntular¹

Ebubekir GÜNGÖR*

Özet

Oğuzların Bozok kolu Anadolu'ya geldikten sonra yoğun bir şekilde Yozgat ve çevresini yurt tutmuşlardır. Bu sebeple bu bölgeye Osmanlı İdari sistemi içerisinde Bozok sancağı adı verilmiştir. Cumhuriyet döneminde bu adlandırma değişmesine rağmen, halk arasında Bozok adlandırması sürdürülmüş, 2006 yılında kurulan üniversiteye Bozok adı verilmiştir. Kazakistan'da, Bozok adlı ve kuruluşu VII. – VIII. yüzyıllara tarihlenen bir Oğuz (Türk) şehri 1998'de keşfedilmiştir. Kazakistan'da bilimsel araştırma seyahati gerçekleştirilerek, kazı ekibiyle görüşmüş, kütüphanelerde literatür, müzelerde arkeolojik eser taraması ve şehir kalıntılarının bulunduğu coğrafyadaki yüzey araştırması ile veri toplanmıştır. Bozok şehrinin Türk tarihindeki yeri ve önemi, Oğuz boy teşkilatlanmasının ana kollarından birini oluşturan Bozokların söz konusu şehrin ortaya çıkması ve toponimin oluşumundaki rolleri, Kazılar sırasında bulunan arkeolojik malzemeler ve bu malzemelerin bozkır kültürüyle ilişkisi değerlendirilmeye çalışılmıştır. Tarihi Bozok Şehrinde bulunan kalıntılar, şehrin 8 – 14. yüzyıllar arasında üç ayrı topluluk tarafından kullanıldığını göstermektedir. Şehrin adlandırılışı, hemen yanı başındaki Buzuk gölüne atfen yapılmıştır. Bu toponim, Oğuz boy teşkilatının iki kolundan biri olan Bozoklar ile ilişkilendirilmiştir. Kazılar neticesinde ortaya çıkarılan şehir planı, mahalle mimarisi ve mezar kalıntıları, Ortaçağ Türk-İslam yaşamını yansıtmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kazakistan, Oğuzlar, Kıpçaklar, Bozok, Nursultan.

Medieval Turkish City Of Bozok: Archeological Excavations And Findings

Abstract

After their arrival to Anatolia the Bozok branch of Oghuzs extensively settled in Yozgat and surrounding region. Thanks to this fact, the region is called as the sandjak of Bozok in the Ottoman administrative system. Although this naming was changed during the Republican period the name of Bozok has been widely used among the people and the university founded in 2006 has been named as Bozok. An Oghuz (Turkish) city called Bozok, which was founded in 7th or 8th century, was discovered in 1998 in Kazakhstan. By making a scientific research travel to Kazakhstan, meetings were held with the archeological excavation team, the literature studies were made in the libraries, archeological findings were examined in the museums and a surficial research was conducted in the remains of the city. Some significant data were collected as a result of these studies. Importance and place of the city of Bozok in the Turkish history; the role of Bozok people, who constituted one

¹ Mezkûr çalışma Yozgat Bozok Üniversitesi, Proje Koordinasyon Uygulama ve Araştırma Merkezi BAP birimi tarafından, 6602b-FEF/18-189 kodlu proje kapsamında desteklenmiştir.

* Doç. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-Posta: ebubekir.gungor@bozok.edu.tr. ORCID: 0000-0001-7394-4449.

of the main branch of Oghuz organization, in making of city and toponymy; findings of archeological excavation and their relations with steppe culture have been evaluated. The findings in the remains of Bozok show that the city was settled by three different societies between 8th and 14th centuries. The name of the city is attributed to the Lake of Buzuk which was located next to the city. This toponym was associated with Bozok groups, which constituted one of the two branches of Oghuz organization. The city plan, architectural style and graveyard remaining reflect the existence of Medieval Turkish-Islamic life in the city.

Keywords: Kazakhstan, Oghuzs, Kipchaks, Bozok, Nursultan.

Giriş

Kazakistan çağdaş Türk dünyasının en geniş yüzölçümüne sahip cumhuriyetlerinden birisi olduğu gibi Türk kültürünün ortaya çıktığı ve şekillendiği coğrafya özelliği de taşımaktadır. Bu coğrafya bozkır kültür çevresinin şekillendiği tarih öncesi devirlerden bugüne, kültürün sürekliliğini günümüze ulaştırması bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Dolayısıyla Türk tarihi ve kültürünün araştırılmasında somut tarihi kaynaklar bakımından oldukça zengindir. Bozkır kültürüne ait şehirler, kurganlar, kümbetler, kült alanları gibi yapılar tüm ihtişamıyla Kazakistan’da bulunmaktadır. Türkistan coğrafyası arkeologları somut kalıntılar bakımından Türkistan bölgesini üç ana hatta ayırmaktadırlar. Bunlardan en kuzeydeki Altay ve Yenisey’den (Batı Moğolistan) başlayarak, batı yönünde Macaristan’a kadar uzanan düzlükler ki, bu bölge sakin akarsular bakımından oldukça zengindir. Bu bölgenin büyük bir kısmı Kazakistan Cumhuriyeti toprakları içerisinde bulunmaktadır. Temel özelliği ise yerleşiklerle göçerlerin tarihi süreç içerisinde en az temas ve etkileşimde bulunmalarındır. Bu sebeple bozkır kültürü unsurlarını dış etkenlerden uzak bir şekilde uzun süre muhafaza edebilmiştir (Yılmaz, 2015, s. 29). Dolayısıyla bozkır kültür çevresinden gelen ancak bugün büyük oranda yerleşik kültür çevresinde bulunan Türk topluluklarının köklerini mezkûr coğrafyada bulma ihtimali yüksektir.

Çağdaş Kazakistan Cumhuriyeti’nin başkenti Nursultan şehri*, 1997’deki kuruluş tarihinden beri bilim çevrelerinin akademik ilgisine mazhar oldu. Akmola idari biriminin sınırları içerisinde kurulan bu şehre ilk başlarda “başşehir” anlamında Astana denilmiştii ve şehirlerin tacının mutlaka köklü bir mazisi olması gerekirdi. Nitekim arkeolog ve tarihçilerden oluşan bilim heyetinin hummalı çalışmaları sonucunda başkente oldukça yakın bir bölgede Ortaçağ Bozok şehrinin kalıntıları bulundu (1998). Böylece çağdaş Kazakistan’ın yeni başkentinin geçmişi Bozok şehri ile ilişkilendirilmiş oldu. Çağdaş başkente şanlı geçmiş oluşturan bu şehrin Türk tarihindeki yeri ve önemi neden ibarettir? Oğuz boy teşkilatlanmasının ana kollarından birini oluşturan Bozokların söz konusu şehrin ortaya çıkması ve toponimin

* Kazakistan, konsey kararı ile 20 Ekim 1997 tarihinde başkenti Almatı’dan Akmola şehrine taşımış, 6 Mayıs 1998’de kentin adı Kazak Türkçesinde “baş şehir” anlamına gelen “Astana” olarak belirlenerek, başkent ilan edilmiştir. 19 Mart 2019 tarihinde ise şehrin adı “Nursultan” olarak değiştirilmiştir.

oluşumunda rolleri var mıdır? Kazılar sırasında ne tür arkeolojik malzemeler bulunmuştur ve bu malzemelerin bozkır kültürüyle ilişkisi ne düzeydedir? Problemin yerinde tetkiki amacıyla proje ekibi olarak Kazakistan’da yaptığımız bilimsel araştırmalar sırasında kazı ekibiyle görüşmelerimiz, kütüphanelerde literatür taramalarımız ve şehir kalıntılarının bulunduğu coğrafyadaki yüzey araştırmalarımız sayesinde zikredilen sorunların yanıtları arandı. Böylece elde edilen bilgiler ve bulgular bu makalenin ana hatlarının oluşmasına rehberlik etti.

Keşif ve Kazı Çalışmaları

Kazakistan Cumhuriyeti’nin başkenti Nursultan şehrinin kuruluşundan sonra Akmola idari birimine bağlı olan şehir çevresinde arkeolojik kazılar için yüzey araştırmalarına hız verildi. Başkent’in bulunduğu bölge tarihinin etraflıca araştırılması hususunda Nursultan Nazarbayev’in irade beyanı sonucu olarak, bilimsel araştırma heyetleri çalışmalarına başladı (Ercilasun, Somuncuoğlu, 2014, s. 138). Araştırmalar yapan heyet arasında Kemal Akişev’iç Akişev’in başkanlığındaki arkeoloji grubu da vardı (Habdulina, 2017, s. 120). Akişev’in çalışma alanı aslında Orta Kazakistan bölgesidir, 1940’lı yıllarda Arkeolog Alikey Hakanoviç Margulan danışmanlığında yetişmiş uzman bir arkeologdur. Danışmanı Margulan’ın arkeolojik çalışmalarında görev almış, Sarı Arka Bronz çağına tarihlenen Begazi ve Sangru kazılarına katılmış ve bölgesel arkeoloji alanında tecrübeler kazanmıştır (Beysenov, Dcumabekov, Bazarbaeva, 2017, s. 38). 1954 tarihinden itibaren yapılan çeşitli arkeolojik kazılara bizzat katılmıştır. Otrar kenti, Besshatyr, Saka piramitleri ve Esik kurganı kazıları onun başlıca uzmanlık alanını oluşturur. 1969’da gerçekleştirdiği kazı çalışmaları sırasında bulduğu “Altın Elbiseli Adam” eseri ona dünya çapında ün kazandırmıştır. Haliyle yeni başkent etrafında yüzey araştırmaları meselesi aktüellik arz ettiği günlerde Kazakistan arkeolojisinin sembol ismi Akişev dümenin başına geçti ve ortaçağ Bozok kentinin bulunmasına önemi haiz katkılar sağladı.

Kazakistan’ın söz konusu dönemdeki devlet başkanı Nursultan Nazarbayev’in iradesi doğrultusunda kapsamlı araştırmalar başladı (1996). Akişev ve ekibi Kazakistan tarihinin ana kaynaklarını taramak için kütüphanelerde aylarca mesai harcadı. 18. ve 19. yüzyıl Rus seyyahlarının raporları ile doktora döneminden danışmanı Margulan’ın yüzey araştırmalarından Orta ve Kuzey Kazakistan’da ortaçağ şehir kalıntılarına dair bilgiler olduğunu ama bunların mevkiinin henüz tam olarak tespit edilmediğini fark etti (Beysenov, Dcumabekov, Bazarbaeva, 2017, s. 17). Başkent’in kuzeye taşınması söz konusu kayıtların ayrıntılı olarak araştırmasına olanak sağlamıştı. Vaktizamanında Margulan ile beraber bölgede çalışmış olması ona deneyim kazandırmıştı. Coğrafyanın tektonik ve arkeolojik

özelliklerini çok iyi biliyordu. İ. P Şangin isimli bir maden mühendisinin 1816'da Rus Çarlığı için hazırladığı seyahat notları ona kılavuzluk teşkil etti. Adı geçen mühendisin kayıtlarına göre Akmola idari bölgesinde Nursultan kenti yakınlarında bir ortaçağ şehri kalıntıları olmalıydı. Bu nedenle Şangin'in kayıtlarında zikri geçen bölge üzerine yoğunlaştı (Habdulina, 2017, s. 121). Maden mühendisinin kayıtlarına göre şehrin konumu, Buzuk gölü ve çevresinde bir yerlerde olmalıydı. Ne var ki 1997 yılı yüzey araştırmalarında somut bir sonuca ulaşılamadı. Pes etmek söz konusu olamazdı, 1998 yılı araştırmaları daha da genişledi, İşim nehri boylarına ve diğer göl yataklarına bakıldı. Buzuk gölü çevresi ise hiç ihmal edilmedi, 1998 yılındaki yoğun mesai ve zor keşif şartları altında şehrin kesin konumu belirlenmiş oldu (Fironova, 2017, s. 3). Bu tür şehir kalıntılarının adeta su çevresinde ve yükselti eteklerde olması beklenirdi. Bozok yerleşim alanı ise yükselti yerine düzlük bölge üzerinde bulunmuştu. Daha önemlisi Buzuk gölü çevresinde bataklıklar arasında ve sazlıklar gölgesinde gizli kalmayı başarmıştı. Konumun belirlenmesini söz konusu durum etkilemiş olmalıydı.

Şehir kalıntılarının bulunduğu bölge, alan araştırmaları sırasında proje ekibimizin de gözlemlediği üzere, tipik bir bozkır görünümündedir. Herhangi bir yükselti, anıt veya anıt kalıntısı görünümü bulunmamaktadır. Günümüz teknolojik araçları ile dahi alana ulaşmak oldukça zordur. Bataklıklar arasından araç geçişleri için deneyimli bir rehber ihtiyacı vardır. Yolun belli bir aşamasından sonra araçla gidilemiyor ve arkeolojik alana ulaşmak için yola yaya devam edilmesi gereklidir. Bu durum yüzyıllara meydan okuyan kalıntılara doğal koruma sağladığı gibi ilk kurucular tarafından yerleşimin konumunun belirlenmesine de gerekçe teşkil etmiş olabilir. Kalıntıların bulunduğu bölge yüzeye yayılmış durumdadır. Kültür kalıntısı olarak çıplak gözle bakıldığında ancak, 0,6-1 metre yüksekliğinde toprak sur bakiyeleri kare şeklinde düz yüzeyi çevrelemektedir. Bu setlerin görünümü iç hendeklerden ayırt edilebilir şekilde bellidir. Kare düzlükleri çevreleyen setlerden iç kısma geçitler vardır.

Konumun belirlenmesinden sonraki sene kazılar başladı (3 Temmuz 1999). Kemal Akişev'in önerisiyle kazı alanına "Ak Col" ismi verildi (M.K. Abdulina ile görüşme, 12.07.2018). Ancak ilk yılki kazıların sonucunda ortaya enteresan bir durum çıktı, kazı alanının konfigürasyonu kazı ekibini daha önce hiç görmedikleri bir mimari ile karşı karşıya bırakmıştı. "Ak Col" sit alanı mimarisi Kazakistan coğrafyasında daha önce ortaya çıkarılmış şehir mimarilerinden farklılık göstermekteydi. Kazakistan coğrafyasında bilinen şehir kalıntıları Güney Kazakistan'da bulunmuştu ve bu yeni şehir kalıntıları onlardan tamamen

farklı idi. Bu nedenle yeni konsept arayışı zorunlu hale geldi, şehir kalıntılarının tarihlendirilmesi ve yapısına uygun bir mimari tarzda değerlendirilmesi kararlaştırıldı.

Şehrin Tarihlendirilişi

Kazıların erken evresinde “Ak Col” olarak adlandırılan arkeolojik alanının Türkistan şehir mimarisinden farklı oluşu, arkeologları şehrin tarihlendirilişi hususunda farklı arayışlara sevk etti. “Yerleşimin bu şekilde diğer şehirlerden farklı olmasının sebebi ne idi? Şehir yerleşim alanı neden üç katmanlıdır?” gibi soruların yanıtları coğrafya ve tarih ekseninde tartışılmaya başlandı. Kazı alanının özellikle Buzuk gölü yakınlarında bulunması araştırmacıları söz konusu toponimin etimolojisine merak uyandırdı. Yapılan araştırmalar sonucunda gölün adının Oğuzların Bozok kolundan geldiği fikri öne çıktı. Oğuz boy teşkilatlanmasında önemli yere sahip bu kolun Kazakistan’ın kuzeyine yerleşip isimlerine matuf toponimler oluşturmalarının tarihi de muhtemelen şehrin yapılış tarihi ile ilişkiliydi. Mevcut bilgilere göre Göktürkler döneminde Altay ve kuzey bozkırlarında yoğunlaşan Oğuz grubunun Göktürk Devleti yıkıldıktan sonra büyük oranda batıya bugünkü Kazakistan’a göç ettikleri anlaşılır. Söz konusu kitlelerin 8.-9. yüzyıllarda Aral gölü kuzeyine ve İdil nehrine kadar ulaştığı görülmektedir (Çınar, 2016, s. 103). Dolayısıyla 9.-10. yüzyıllarda bölgenin egemen gücü olarak Oğuzlar karşımıza çıkmaktadır. Muhayyel anlatılara göre Oğuz Han idaresinde federasyonun oluşmasından itibaren Oğuz boyları *Bozok* ve *Üçok* olmak üzere ikiye ayrılmıştır (Sümer, 1972, s. 1). Bu durumda *Buzuk* gölünün adını Oğuzların Bozok kolunu ifade eden *bozok* terimi ile bağlantılı olduğunu düşündürür. Bu sebepler Akişev ve ekibinin alanın “Ak Col” olan adını 2000 yılında *Bozok* şeklinde değiştirmelerinde karar kıldı.

Semantik açıdan söz konusu toponimin “buzuk” olarak telaffuzu “delici, yıkıcı ok”, “bozok” olarak telaffuz ise “açık ok” anlamlarına gelir. Fonksiyonel olarak ise ok’un siyasi teşekküle bağlılık ifade ettiği (Kafesoğlu, 2012, s. 226) düşünülürse, Oğuzların devlet oluşumuna bağlı *boz* tayfası anlamı ortaya çıkar. Anlaşıldığı üzere, Şanyü Maodun’dan (Metehan) beri karşımıza çıkan Türk kültürüne münhasır yönlerin renklerle ifadesi burada da mevzubahistir ve “boz-kır-gri” rengi doğuyu tesmiye etmek için kullanılmıştır (Küçük, 2010, s. 188). Konum itibarıyla Bozok şehri de Oğuz budunu sınırlarının kuzeydoğusunda yer almıştır. Öyle gözükmemektedir ki üç katmanlı yapılaşa sahip şehrin ilk evresinin Bozoklarla ilişkilendirilmesi, hem de şehrin tarihlendirilişine rehberlik etmektedir. Bu iki olgunun birbiriyle bağlantılı olduğu kuvvetle muhtemeldir. Türk göçer toplumunun kültürel ve dünya algısının yerleşiklerden farklı olduğu bilinmektedir. Askeri düzenin, toplumsal düzen ile iç içe geçmiş yapısının gündelik yaşama yansması olarak düşünmek en tutarlı çözümlene olarak karşımıza

çıkılmaktadır. Dolayısıyla mekânsal algının yerleşiklerden farklı olması da olağan bir durumdur.

Bozok şehri mahallelerinin mekânsal dağılımın anlamında eski göçer boy oranları doğrultusunda üçe bölündüğü söylenebilir. Sonraki süreçte yapılan şehir kalıntılarının kimyasal analiz sonuçlarına göre de şehir ilk olarak 8. yüzyılda kurulmuş olup, katmanlar 8.-9. yüzyıllar, 10.-12. yüzyıllar ve 13.-14. yüzyıllar şeklinde tarihlendirilmiştir (Gavrilov, Dergaçeva, Habdulina, 2011, s. 9). Buradan anlaşılacağı üzere şehrin kurucuları ortalama yüz yıl gibi bir süre boyunca burada yaşamışlardır. Tarihi sürece bakıldığında da Göktürk Devleti'nin yıkılmasından sonra batı yönünde göç eden Oğuz kütlesi 9.-10. yüzyıllarda Sırderya ve Maveraünnehir (Çınar, 2016, s. 100) üzerinden Ortadoğu ve oradan da Anadolu ve Hazar - Karadeniz kuzeyinden Balkanlar yönünde hareket etmiştir. Binaenaleyh şehrin kurulduğu ilk tabaka ile Oğuzların hareketleri birbiri ile uyum içindedir. Bu nedenle şehrin göçer Türk-Oğuz grubu tarafından kurulduğu söylenebilir. Böylece şehrin kurucuları olarak Oğuzların Bozok kolu ön plana çıkmaktadır. Şehrin üç alandan ve her alanın etrafının kanal ve yükseltilerle çevrili şekli itibariyle 8.-9. yüzyılların boy tabakalaşması üzerine inşa edilmiş olduğunu düşünmek mümkündür. Bozok şehir mimarisinde Göktürk dönemi mimarisindeki savunma yapılarının olağandışı düzeninde (iç hendek ve dış sur) korunmuştur. Bu tür yapılar, Göktürk dönemi kült yapılarının çitlerine benzemektedir (Akişev, Habdulina, 2011, s. 228).

Şehir tarihinin ilk evresinden sonra bir süre boyunca Bozok yerleşim alanının ilk sakinleri tarafından terk edildiği muhtemeldir. Bozok şehrinin ikinci kez yükselişi, Kıpçak Hanlığı'nın Kazakistan bozkırlarında güçlenme dönemine denk gelir (10.-12. yüzyıllar). Bu dönemde Kıpçaklar, hendekleri yeniden temizlediler, iç platformlara kil döktüler, üzerlerine kerpiç ve ahşaptan evler yaptılar. Alanların/mahallelerin ortasında yurtlar/çadırlar kuruldu. Yurtların temelleri kazı sırasında ortaya çıkarılmıştır. Mahallelerdeki boşluklar toprakla doldurularak üstüne türbeler ve minareler yapıldı. Bozkırdaki şehirler eskiden beri türbeler ve ataların mezarları etrafında kurulurdu. Bu gelenek günümüze kadar gelmiştir. (Örnek: Türkistan'daki Hoca Ahmed Yesevi Türbesi, Moskova'daki Kremlin) Sakinler, yerleşim çevresinde bahçe yaparak, sulama sistemi kurmuşlardır. Sulama sistemi, günümüzde şehrin harabelerini çevreleyen karık ve kanallarda korunmuştur. Sonuç itibariyle toponimler, şehrin planlanması ve mimarisi Bozok şehrinin kuruluşunda Oğuz boylarının önemi haiz bir rol üstlendiğini ortaya koymaktadır.

Şehir Planı ve Mimari Özellik

Bozok arkeolojik kenti dörtken şekilde üç alana yayılan bir mimari plan üzerine kuruludur. Alanlar birbirine yapışık olmalarına rağmen her biri hendek ve şaftlarla ayrılmıştır. Alanların şekli üç yapraklı bir çiçeğe - yoncaya benzemektedir. Boyutları hemen hemen aynıdır (55X55 m.). Günümüze ulaşan şaftlarının uzunluğu 1 metre, temelinin genişliği 10-15 metredir. Her mahalle 3-5 metrelik iç hendeği ile çevrilidir. Derinliği 0.5-1.0 metre olan bu hendekler içerisindeki alanlar geçitlerle birleştirilmiştir. Kuzey alanın bir, güney alanın ise iki geçidi bulunmaktadır. Doğu alandan kuzey ve güney alanlara geçilebilir ve şehri oluşturan dış surlardan dışarı çıkılabilmektedir. Üç kısmın birleştiği ortada, batıdan doğuya uzanan dikdörtgen bir alan yer almaktadır. Boyutları 60x20 metre, yüksekliği 20 metredir. Kazı yapılırken bu alanın şehrin kutsal bölümü olduğu anlaşılmıştır (Ek 1: Şehir Planı). Burada türbeler ve minarelerin yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu bölümde dini ayin ve törenler yapılmıştır.

Bozok şehir mimarisinde her mahalle, belirtildiği üzere, 3-5 metre genişliğinde ve 2-3 metre derinliğinde hendekle çevrilmiştir. Hendeğin toprağı dışarıya taşınmış ve bu topraklardan kerpiç kalenin duvarları inşa edilmiştir. Duvarın alt genişliği 8 metre, üst genişliği 5 metre, yüksekliği ise 2-3 metre olarak hesaplanmıştır. Duvar ve hendek arasında 1.5- 2 metrelik bir boşluk bırakılmıştır. Boşluk dolaşma galerisi olarak tasarlanmış olmalıdır. Hendeğe geçitlerin kalıntıları mevcuttur. İncelenen kuzey geçidinin kapı genişliği 2,3 metre olarak belirlenmiştir (Habdulina, 2010, s. 178).

Bozok şehri, çevresinde kapsamlı bir sulama tesis planı olan Orta Kazakistan'ın ilk kanalları olarak kayıtlara geçmiştir. Sulama sisteminin kapladığı arazi boyutu 1000x300 metre civarındadır. Sulama sistemi ana kanal, ikinci ve birinci dağıtıcı, yoğun ark ağı ve karıklardan oluşmaktadır. Ana kanal, Buzuk gölünden 580 metre doğuya doğru uzanmıştır. Kanalın genişliği 1 metre, derinliği 0.3 metredir. Çark tekerleğinin yardımıyla kanala su verilmiş olmalıdır. Ana kanaldan 45 derecede güneybatı yönüne iki birinci dağıtıcı ve iki sur ayrılmaktadır. Dağıtıcıların toplam uzunluğu 520 ve 680 metredir (Akişev, Habdulina, 2011, s. 235). Bu kanallar doğudaki arazileri sulamak için ikinci dağıtıcıya ilave su akışı sağlamaktadır. Buradan Bozok'un sulama sistemi kaynağını İşim nehrinden aldığı anlaşılmaktadır.

Bozok şehrinin kuzey kesiminde 4 adet yer altı tipi ev bulunmuştur. Evler, arka arkaya düzenlenmiş ve ortak bir koridor ile birleştirilmiş 2 odadan oluşmaktadır. Odaların alanı 9-12 metrekare olup, odalar arasında kil bölmeler bulunmaktadır. Sıgılıkların (yer evlerinin)

derinliği 1.5-1.8 metredir. Çukur boyunca 2–2.5 metre genişliğinde duvarlar inşa edilmiştir. Çatı ile birlikte yer üstü duvarların yüksekliği 1 metredir. Böylece yaşam alanının toplam yüksekliği 2.5–3 metreye kadar çıkmaktadır. Evler yan yana inşa edilerek bir mahalle havası oluşturmuştur.

Her evin iç mimarisi benzer özelliklere sahiptir. Odaların duvarları boyunca 20-40 cm. yüksekliğinde ve 0.8-1 metre genişliğinde N şeklinde çıkıntılar bırakılmıştır. Bazı çıkıntılar kerpiç ile sabitlenmiştir. Çıkıntılarının üstünde küçük nişler yapılmıştır. Nişlere kap kacak ve kandiller konulmuş olmalıdır. Evlerde duvar şömineleri, yuvarlak oluklar ve kerpiçten yapılan fırınlar olmak üzere üç tür ocak bulunmuştur. Şöminelerin ağzı kerpiç parçalarıyla süslenmiştir. Şöminelerde kül, kömür ve hayvan kemikleri görülmüştür. Evlerin girişleri dardır. Kapıların ahşap direkleri günümüze kadar kalmıştır. Çatılar muhtemelen düz olmalıdır. Çatı yapımında kamış ve çamur kullanıldığı düşünülmektedir. Odalar çatıda bırakılan kapaklara giren ışıkla aydınlatılmıştır. Bu kapaklar aynı zamanda baca yerine de kullanılmıştır (Akişev, Habdulina, 2011, s. 236).

Bozok kazılarında bulunan türbelerin yakınında iki kerpiç fırını tespit edilmiştir. Bu tür fırınların yapımı, geç ortaçağlar boyunca tüm Avrasya'da yaygın olmuştur. İki katlı fırınların ilk katı komple toprak altındadır. İlk katın boyutu 3.5x2 metre, derinliği 1.8 metredir. Duvarları, kil ve çamurun karışımından elde edilen kerpiçten yapılmıştır. Fırınlar kuzey ve güney yönünde inşa edilmiştir. Fırınlara yakıt ön taraftan atılmaktadır. Rüzgarın yönüne göre kuzey ve güney kapıları açılıyor olmalıdır. İkinci katta bulunan fırının pişirme bölümü yer üstündedir. Boyutu 3.5x2.5 metre, yüksekliği 2 metredir. Güneşte kurutulmuş kerpiçler fırına yerleştirilmiştir. Fırının kapağı sıkıca kapatılırdı. Kerpiçlerin pişme sıcaklığı 800-1100 derecedir. Fırında aynı zaman diliminde 600-800 adet kerpiç pişirilebilmiştir. Bunlar dönemin şartlarına göre yüksek teknoloji tesisleri özelliği taşımaktadır (Habdulina, Bilyalova, Bonora, 2018, s. 22).

Mezarlar

Bozok kazıları sırasında toplamda 62 mezar bulunmuştur. Mezarların on ikisinde gömülerin 10.-14. yüzyıllara ait olduğunu belirleyen eşyalar bulunmuştur. Bu mezarlar şehrin çeşitli katmanlarında yapılan kazılarda tesadüfen bulunmuştur. Onların stratigrafik konumları bu mezarların şehir sakinleri tarafından terk edildikten sonra gizli olarak yapıldığını düşündürmektedir. Mezarların üzerinde her hangi bir yapı bulunmamaktadır. Söz konusu mezarların hepsi tam savaş teçhizatlı savaşçıların mezarlarından oluşmaktadır. Savaşçıların yanında huş kabuğundan yapılan demir ok uçlarıyla dolu tirkeşler (sadalaklar), demir bıçaklar,

demir kantarma ve üzengiler bulunmuştur. Bir mezarda ölünün kafatasının ön tarafında deri maske parçaları ve ayak tarafında demir kazanlar bulunmuştur (Habdulina, 2016-a, s. 95). Bu mezarların Göktürk dönemi kurganlarına benzemesi sebebiyle Kıpçakların şehzade veya bey mezarlarına ait olduğu düşünülmektedir.

Bu mezarların Kıpçaklara ait olduğu düşüncesinin ortaya çıkmasında hayvan üslubu dekorlu kemik astarı ile süslenmiş huş kabuklu tirkeş ve metal maskeler etkili olmuştur. Maskeler genelde Deşti-Kıpçak bozkırının batı bölgelerindeki mezarlarda bulunmuştur. Bozok şehrindeki toprak mezarlarının birinde kafatasının önünde deri maske parçaları keşfedilmiştir. Söz konusu mezarların beşinden ikisinde huş kabuklu tirkeşlerin kalıntıları bulunmuştur. Tirkeşler ölülerin sağ tarafına yerleştirilmiştir. Tirkeşler içinde ölünün 13.-14. yüzyıllarda gömüldüğünü gösteren demir ok uçları yer almaktadır. 20. yüzyılın 60'lı yıllarında Tselenograd ilçesi Vişnekva köyünün yakınlarında ve Tasmol vadisinde bulunan yamalanmış mezarlarda Kıpçaklara ait tirkeşler bulundu. Huş kabuğundan yapılan tirkeşlerin uzunluğu 68 cm, alt genişliği 19 cm, üst genişliği 11 cm; alt tarafı demir çivilerle birleştiren 2 parçadan oluşmaktadır. Sadakların dış tarafında kemik astarlar bulunuyor. Vişnevka'daki kurgandan çıkan sadak 8.5-9.5 cm yüksekliğinde ve 4-4.5 cm genişliğinde dikdörtgen astarlarla süslenmiştir. Astar üstündeki arka plan süsler genelde kırmızı, siyah ve sarı boya ile boyanmıştır. Astarların cilalı yüzeyinde 3 çeşit resim vardır. Astarın birincisine, kafasını arkaya doğru çeviren Sibiryaya geyiği resmedilmiştir. Maralın büyük dallanma boynuzları, zarif vücudu, güçlü bacakları vardır. İkinci astarda iki öykü bulunur. Astarın üst tarafında kanatlı kuş, altında arakaya bakan geyik görülmektedir. Üçüncüsünde ise iki geyik vardır.

Kuş ve geyik; ortaçağ bozkır toplumlarının sanatsal metal işleminde sıkça kullanılan motiflerdir. Motiflerin kaynağı İskit-Saka dönemine dayanmaktadır. İki motif, Türk göçerlerin totemleri olarak değerlendirilmektedir. Sadakların üstündeki hayvan resimleri, bu yaratıkların en iyi niteliklerinin sadak sahibi tarafından tezahürünü özetleyen büyülü, koruyucu ve gösterici bir niteliktedir. Sadağın dekoru, kartalın hızı ve uyanıklığı, maralın heybeti ve asaletini göstermektedir. Geyik, bozkır halkına yakındır. Çünkü eski zamanlardan beri geyik Kazakistan bozkırlarında yaşardı. Ancak 18. yüzyılın ortasında geyik insanlar tarafından orman bölgesine sürülmüştür (Habdulina, 2016-b, s. 235).

Mezarlardan biri, savaş aletleri ile birlikte defnedilmiş bir kadına aittir. Onun mezarı, güney mahallenin girişinde bulunmuştur. Bu olgu, şehrin terk edildiğini ispatlamaktadır. Mezarın derinliği 1.5 metre ölçüsündedir. Dibinde ahşap tabut bulunmaktadır. Tabut mor renkli ipek kumaşla kapatılmıştır. Bu kumaş, dökümlü ve boncuklarla birleştirilmiştir. Tabutta kafası

kuzeye doğru konulan cafcaflı giysili, güzel baş giyimli, kolunda gümüş bilezikler bulunan kadın bulunmuştur. Sağ kolu gümüş kâseyi kapatmıştır. Kemerinin sol tarafında ahşap kılıflı demir hançer vardır. Hançerin yanında demir mızrak vardır. Tabutun dışında ölünün ayak tarafına demir gem konulmuştur. Baş giyiminden, huş ağacı kabuğundan yapılan silindirin parçaları ve parçaların üstündeki deniz kabukları günümüze ulaşmıştır. Kafatasının iki tarafında da soru işareti şeklinde küpeler bulunmuştur. Kafatasının kulak ve alın arasındaki bölgesinde 200 inci boncuklar bulunmuştur. Bu inciler, baş giyiminin süsüdür. Kadının boynunda boncuk kolyesi vardır. Boncuklar arasında küçük gümüş boncuklar ve inciler de bulunmuştur. Ancak genel olarak kolye, mavi sırla kaplanan yanmış kil boncuklarından oluşur. Kolyenin ortasında pelikan gagası şeklinde süsü vardır. Mezarda ayrıca boncuklar kuş şeklinde olan kolye de bulunmuştur. Antropolojik tespitlere göre kadın 50 yaşında iken vefat etmiştir (Habdulina, 2016-c, s. 260-261).

Açılan mezarlar ve mezarlardaki eşyalar, 13.-14. yüzyıllar arasında Astana bölgesinde yaşayan boyların tarihini ve kültürünü ortaya koymaktadır. Birincisi, defnedilen kadının yüksek sosyal statülü biri olduğu ortaya çıkmaktadır. Mezarında bulunan eşyalara bakılırsa, bu kadın hem ev hanımlığı yapmış hem de erkeklerle birlikte savaşa katılmıştır. Hançerine ve mızrağına göre kadın sıradan bir savaşçı değil, lider kimliği taşımıştır. Bulunan eşyalara göre kadının mezarı 13. yüzyıl sonuna aittir.

Bozok şehrinde 50 Müslüman mezarı tespit edilmiştir. Kazılan mezarların tamamı İslam inanç esaslarına göre oluşturulmuştur. Mezarlara ölü gömülmesinde İslami kurallara uyulmuştur. Müslümanların ölüyü elbisesiz ve yüzü kible tarafına bakacak şekilde gömmesi gerekiyordu ve mezar tahta veya kerpiç ile kapatılırdı. Bozok şehrindeki elli mezarda bu kurallara genellikle uyulmuştur. Müslüman mezarlarından sadece birkaçı bu kurallara uygun yapılmamıştır. Türbede yatanların yüzleri yukarıya doğru bakmakta ve yanlarında ok uçları bulunmaktadır. Çitlerle çevrilmiş mezarlarda ayin için kullanılan koyun kemikleri ve at kafatasları bulunmuştur. Araştırmacılara göre, bozkırdaki İslam eski inançları bünyesine almış ve korumuştur. 12.-14. yüzyıllardaki Müslüman şehir mezarlıklarında bulunan mezar geleneği, Bozok şehrinde de bulunmaktadır. Bunlar, kerpiç ve ahşap ile kapatılan mezarlar, kerpiçten yapılan mezarlardır. Genelde ölüler tabutta (alçak tabutlar veya sedyeler) yatmaktadırlar. Bazen mezar duvarlarının yapımında hem kerpiç hem de ahşap kullanılmıştır. Kazı ekibi tarafından açılan Müslüman mezarlarının bir bölümü 10.-12. yüzyıllara aittir (Habdulina, Bilyalova, Bonora, 2018, s. 22).

Şehrin kuzey eteklerinde, konut kalıntılarının yakınında kerpiçten yapılan bir yapı incelenmiştir. Kazılardan önce burası 10 metre eninde ve 1 metre yüksekliğinde bir toprak yığını halinde idi. Temizlendikten sonra dikdörtgen bir yapı ortaya çıkmıştır. Yapının dış boyutu 7.5x4 metre ve iç boyutu 6x3 metre, yüksekliği 20 cm olan duvarlar kerpiçten yapılmıştır. Yapının içinde 4 mezar bulunmuştur. Üç mezarda yetişkin ve bir mezar çocuğa aittir. Bu mezar kompleksinin bir aileye ait olduğu düşünülmektedir. 2 mezarda bulunan eşyalara göre bu yapı 14. yüzyılın ilk yarısına aittir. Ölülerin hepsi kafaları batıya, yüzleri güneye bakacak şekilde tasarlanmıştır (Akişev, Habdulina, 2011, s. 252). Defin merasimi Müslüman gömme adetlerine göre yapılmıştır. İki mezarda ahşap sedye bulunmaktadır. Bir sedyenin duvarları demir tel ve çivilerle birleştirilmiştir. Çocuk mezar çukurunun dibine tahtalar konulmuştur. Tahtaların ortasında siyah kerpiçten tabut yapılmıştır. Bu mezara yeni doğan bebek gömülmüştür. Göğüs bölgesinde dikiş için delik açılmış gümüş bir sikke bulunmuştur. Ölünün kafatasının yanında mezarın köşesinde demir ok ucu yer almıştır. 4 numaralı mezarın dibine tahtalar konulmuştur. Mezara yaşlı kadın gömülmüştür. Kadının sağ omzunda yuvarlak bronz ayna, kurbanlık yiyecek olarak koyun çenesi bulunuyordu (Akişev, Habdulina, 2011, s. 253).

Sonuç

Günümüzde Kazakistan Cumhuriyeti başkenti Nursultan şehrinin 5 kilometre yakınlarında bulunan Bozok arkeolojik kentinin yaklaşık bin iki yüz senelik geçmişi vardır. Kalıntıların bulunduğu alanda yapılan arkeolojik kazılar sayesinde şehre insan yerleşimi tarihi, 8.-9. ile 10.-12. ve 13.-14. yüzyıllar olmak üzere, üç dönem şeklinde tasnif edilmiştir. Şehrin adlandırılışı, hemen yanı başındaki Buzuk gölüne atfen yapılmıştır. Bu toponim, Oğuz boy teşkilatının iki kolundan biri olan Bozoklar ile ilişkilendirilmiştir. Kazılar neticesinde ortaya çıkarılan şehir planı ve mahalle mimarisi Ortaçağ Türk şehirlerinin benzeridir. Kazı alanında tespit edilen mezarlar, yapısal ve biçimsel olarak, Türk-İslam dönemi ölü gömme geleneklerinin karakteristik özelliklerini taşır. Kazı alanında bulunan tüm eşyalar, başkent Nursultan'daki Kazakistan Cumhuriyeti Ulusal Müzesi'nde sergilenmektedir.

Kaynakça

Akişev, K.A.; Habdullina, M.K. (2011). *Ejelgi Astana: Bozok Kalaşığı*. Astana: Tayni Tısaçeletiy Tyurkogo Mira.

Beysenov, A.Z.; Dcumabekov, G.S.; Bazarbaeva, G.A. Put K İzuçeniyyu Drevnostey Tsentra Stranı: İstoriya Sozdaniya Pervoy Arheologičeskoj Ekspeditsii Kazahskoy Akademii

- Nauk, *Arheologičeskoe Nasledie Tsentralnogo Kazahstana: İzučenie i Sohranenie*, 1, ss. 11-52.
- Çınar, S. (2016). *Sirderya Boyundaki IX – X. Yüzyıllarda Oğuz Şehirciliği (Yengi Kend ve Farab Örneğinde)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.
- Ercilasun, G.K.; Somuncuoğlu, A. (2014). Almatı-Astana. Murat Yılmaz & A. Çolpan Kavuncu (eds.), *Türk Dünyası Başkentleri*, (ss. 101-1888), Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları.
- Fironova, V. (2017). Bozok – Sakralnoe Serdtse Stolitsı, *Yejednevnyaya Obşenatsionalnaya Gazeta Kazahstanskaya Pravda*, 159 (28538), ss. 3.
- Gavrilov, D.A.; Dergaçeva, M.İ.; Habdulina, M.K. (2011). Paleopoçvı i Prirodnie Usloviya Funktsionirovaniya Srednevekovogo Gorodişe Bozok v VIII – XIV vv., *Vestnik Tomskogo Gosudarstnogo Universiteta Biologiya*, 3 (15), ss. 7-15.
- Habdulina, M.K. (2010). Bozok Kak Drevneturkckiy Kultovıy Tsentr na Reke İşim, *Kazahstan i Evreaziya Skvoz Veka: İstoriya Erheologiya Kulturnoe Nasledie*, Red.: B. E. Kumekov, Almatı, ss. 177-189.
- Habdulina, M.K. (2016-a). Rannemusulmanskie Pogrebeniya Nekropolya Gorodişa Bozok, *Dialog Gorodskoy i Stepnoy Kultur na Evraziyskom Prostranstve*, Red.: S. G. Boçarova, A. G. Simdikova, Kazan – Yalta – Kışinev. ss. 93-96.
- Habdulina, M.K. (2016-b). Formirovanie Kulturnogo Landşafta Gorodişa Bozok, *Ekologiya Drevnih i Traditsionnih Obşestv: Materialı 5 Mejdunarodnoy Nauçnoy Konferentsii*, Red.: N. P. Matveev, 5 (1), Tum. ss. 232-235.
- Habdulina, M.K. (2016-c). Musulmanskiy Nekropol Gorodişa Bozok (Tsentralny Kazahstan), *Materialı Kongressa İslamskoy Arheologii Rossii i Stran SNG*, Kazan. ss. 250-267.
- Habdulina, M.K. (2017). K.A. Akişev i İşimskaya Arheologičeskaya Ekspeditsiya, *Arheologičeskoe Nasledie Tsentralnogo Kazahstana: İzučenie i Sohranenie*, 1, ss. 119-125.
- Habdulina, M.K.; Bilyalova, G.D.; Bonora, C.L. (2018). Rasprostranenie İslama v Vostoçnom Daşt-i Kıpçake po Materialam Gorodişa Bozok, *Narodi i Religii Evrazii*, 14 (1), ss. 16-30.

Kafesoğlu, İ. (2012). *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Küçük, S. (2010). Eski Türklerde Renk Kavramı, *Bilig*, 54, ss. 185-210.

M.K. Habdulina ile Görüşme, 12.07.2018.

Sümer, F. (1972). *Oğuzlar (Türkmenler): Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Yılmaz, A. (2015). Göktürk Tarihi Coğrafyası, *Cihannüma*, I (1), ss. 27-65.

EKLER

Ek 1: Bozok Şehir Planı

Kaynak: Kazakistan Cumhuriyeti Ulusal Müzesi

Ek 2: Bozok Şehri Kazı Görüntüleri

Kaynak: Kazakistan Cumhuriyeti Ulusal Müzesi

Ek 3: Arkeolojik Buluntulardan Örnekler

Kaynak: Kazakistan Cumhuriyeti Ulusal Müzesi

EXTENDED ABSTRACT

In the Republic of Kazakhstan, one of the contemporary Turkic republics, a city called Bozok and founded in 7th or 8th century was discovered in 1998. In addition to be a city in Turkestan, Bozok is used in Anatolia to name solely Yozgat and its surrounding. Thus, this gave us, as the academic staff of Bozok University, a responsibility to do research on the roots of our university. In this frame, a research visit was held in Kazakhstan as a part of project sponsored by the Application and Research Center of Project, Yozgat Bozok University. The project team has met with excavation team, did research in the libraries, conducted archeological artifact survey in the museums and made a field survey in the region where the city is situated. This study was prepared in the light of data obtained from these studies.

With the initiative of Nursultan Nazarbayev, the founding president of the Republic of Kazakhstan, the capital city of the country was changed from Almaty to Akmola in 1997. This fostered the historical and cultural studies on the region. One of the research fields widely focused according to the wish of Nazarbayev was archeology. Kemal Akisevich Akisev, who is well-known in Kazakhstan academic circle and has a successful career in the field of archeology, was appointed to the presidency of archeological research group. Although Akisev is an expert of Central Kazakhstan Archeology he managed to find a site situated near to the city of Nursultan, which is the new name of capital city. This site had a potential of offering archeological data but there was no exact determination about the place of remains. A field survey was started by relying on data in hand and peculiarities of geographical structure. As the remains of Bozok was situated in swamp and this was not predicted by archeologists the field surveys were fruitless for two years. However, the remains of Bozok, which is a part of rooted past of the capital of Kazakhstan, were unearthed in the second year of research (1998) as a result of more meticulous investigation.

Akisev named the excavation site as *Ak Col* at the beginning. However, the name of Bozok was offered later because it was realized that the remains of city differed from the architectural characteristics of the region and Turkestan and the city was near the Lake of Buzuk. Thus, researchers tended to the toponym of Bozok. The choice of name seems very accurate as the Oghuzs had lived in the region through the history. The archeological city of Bozok has an architectural plan with three square fields. Although the fields were attached to each other each one is separated from the others with ditches and shafts. Each quarter is surrounded a ditch having 3-5 meters of width and 2-3 meters of depth. There were adobe city walls. Bozok had an extensive irrigation canal system and this system has been recorded as

the first canals of Central Kazakhstan. 62 graves were found during the excavations. Some of the graves have the traces of old Turkish traditions. Various items and remains of sacrifice were found in 1/3 of the opened graves. The rest of graves were completely fit to the Islamic traditions. Graves reflect pre-Islamic, transition and Islamic periods. Thanks to archeological excavations in the region, it is understood that people settled in Bozok in three different periods which are respectively 8-9 centuries, 10-12 centuries and 13th-14th centuries.

Makale Gönderilme Tarihi / Article Submission Date: 26-08-2020

Makale Kabul Tarihi / Article Acceptance Date: 28-08-2020

Araştırma Makalesi / Research Article

INTERNATIONAL JOURNAL OF VOLGA - URAL AND TURKESTAN STUDIES (IJVUTS), VOLUME 2, ISSUE 4, P. 254 - 275.

ULUSLARARASI İDİL - URAL VE TÜRKİSTAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (IJVUTS), CİLT 2, SAYI 4, S. 254-275.

Stalin Dönemi'nde Özbekistan'da Eğitimin Genel Durumu (1930-1940)*

Ercan ÇELEBİ**

Özet

Çarlık Rusyası'nın yıkılmasından sonra Bolşevikler çok milletli, çok dilli ve çok dinli bir görünüm sergileyen Sovyetler İttifakı içerisinde yer alan uluslara ilk aşamada *saygılı* davranmışlar, fakat çok geçmeden ulusal politikalarını *Sovyetleştirme* siyaseti üzerine inşa etmişlerdir. Bu durum sosyal hayatta kendisini bir *Sovyet halkı oluşturmak* şeklinde göstermiştir. Birlik içerisindeki söz konusu farklılıkların ortadan kaldırılarak *tek tip Sovyet insanı modeli* oluşturmak ana hedef haline getirilmiştir. Bu politikanın alt yapısını oluşturmak için Rus olmayan halkların eğitim sistemine el atılmış; yerli mektepler kapatılarak, tek tip Sovyet mektepleri kurulmuş ve eğitim sistemi merkezleştirilmiştir. Eğitimin üst yönetimlerine Ruslar yerleştirilmiş ve eğitim, Rus diline dayandırılmıştır. Sovyet Eğitim Sistemi'nde 1933 yılına kadar her mektep, her muallim kendi tecrübesini uygulamış, dünyada ortaya konulan öğretim metotlarının tamamı, *yarı okur-yazar* Sovyet muallimleri tarafından tatbik edilmiştir. 1935 yılında Stalin ve Molotof'un imzasıyla çıkarılan bir emirname ile eğitimde görülen bu plânsızlık ortadan kaldırılmaya ve mekteplerde temin edilemeyen nizâm, talim ve terbiyenin gerçekleştirilmesine çalışılmıştır. Bu çalışmada Sovyet Özbekistanı'nda 1930-1940 yılları arasındaki eğitimin genel durumu ele alınmış ve Sovyet eğitim sisteminin Özbekistan'daki uygulamalarına yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Özbekistan, Sovyet Eğitim Sistemi, Sovyet Rusya, Mektep.

General Situation Of Education In Soviet Uzbekistan (1930-1940)

Abstract

After the collapse of Tsarist Russia, the Bolsheviks respected nations in the Soviet Union, which were multinational, multilingual and multi-religious. But they soon built their national policies on a policy of Sovietization in all areas. This manifested itself in the social life as the creation of a new Soviet people. In order to establish the infrastructure of this policy, the education system of the non-Russian peoples was taken up; by closing local schools, one type of Soviet schools were established and the education system was centralized. The Russians were placed at the top of the training and the training was based on the Russian language. In the Soviet Educational System, every school until 1933, each teacher applied his own experience, and all the teaching methods set forth in the world were applied by semi-literate Soviet teachers. In 1935 an order was issued with the signatures of Stalin and Molotov and the irregularities in education were tried to be eliminated. In this study,

* Bu çalışma 8-10 Kasım 2018 tarihleri arasında Kastamonu Üniversitesi'nde icra edilen I. Milletlerarası Türkiye - Özbekistan Münasebetleri Sempozyumu'nda sunulan bildiri metninin güncellenmiş halidir.

** Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, E-posta: ecelebi@kastamonu.edu.tr. ORCID: 0000-0003-0524-2757.

the general situation of education between the years 1930-1940 in Soviet Uzbekistan was discussed and the practices of the Soviet education system in Uzbekistan were included.

Key Words: Uzbekistan, Soviet Education System, Soviet Russia, Soviet School.

Giriş

Rus istilâsı sonrasında Türkistan'da üç türlü mektep bulunuyordu. Bunların tarihî itibariyle en eskisi ve tuttuğu yer itibariyle en kuvvetlisi mescit yanı mektepleri ile dinî medreselerdi (Yaş Türkistanlı, 1934b, s. 31-32).¹ 1881'deki mevcut bilgilere göre: Rusya boyunduruğu altındaki Türkler o zaman, 16.000 mahalle mektebi ve 214 medreseye sahiptiler. Bu 16.000 mahalle mektebinde 500.000 Türk çocuğu okumakta ve bunlar Kur'an kıraati ve namaz dualarını öğrenmekteydiler (Devlet, 1985, s. 223). Bununla birlikte Türkistan'da medrese eğitimine dayanan eğitim sistemi, Uluğ Bey'in ölümünden sonraki karışıklık devresinde gerilemeye ve çok geçmeden de bozulmaya başladı (Saray, 1987, s. 42).

Türkistan Rus egemenliğine girdikten sonra Rus mektepleri meselesi ortaya çıktı. Rus Mahalli Mektepleri (Rusko Tüzemni) adı altında ortaya çıkan bu mekteplerin amacı: Rus dili ve kültürünü benimsetmektir. Gerçekte ise Türkistan halkı, Rus mekteplerini *kendi benliğine göz diken, çocuklarını elinden almak için kurulan bir tuzak olarak* görmekte idi. Bu mekteplere mecburî olarak gönderilen çocukları ise *kendisi için yok olmuş* kabul ederdi. Bunun için kendi çocuklarını bu okullara vermek istemeyen ailelerin, yetim ve fakir aile çocuklarını para ile bu mektebe gönderdikleri çok olurdu. Bu iki cins mektep zamanla halkın ihtiyaçlarına cevap veremez hale gelince yeni bir mektep: *Cedit Mektepleri* ortaya çıktı.² Halkın asrî ve medenî ihtiyaçlarına, onun terakkî ve inkişafına hizmet etmeyi gaye edinen Cedit Mektepleri, ne medreseler gibi vakıf sermayesine ve ne de Rus mektepleri gibi hükümetin maddî

¹ Sonraki dönemlerde Türkistan'da şu üç tip okul faaliyet gösterecektir. Birincisi bilhassa Rus çocuklarının eğitimi için düzenlenmiş yaygın resmî okullardı. İkinci tip ise yerli halka Rusça öğretmek gayesiyle kurulan ve iki dilli öğretim yapan Rus-Tatar veya Türkistan'daki adıyla Rus-yerli okulları idi. Üçüncü tip okullar ise Türklerin devletten hiçbir yardım görmeden kendi gayretleriyle yürüttükleri medreselerdi. Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihleri (1905-1917)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1985, s. 223.

² Türkistan'da ise asrî manada eğitim sisteminin oluşturulması gayretleri, Ceditizm hareketinin ortaya çıkmasıyla başladı. Rusya Müslümanları arasında çok kısa zamanda büyük gelişmeler kaydeden Ceditizm akımının kurucusu ve ideoloğu, maruf Türkçü ve filozof İsmail Bey Gaspıralı olmuştur. Gaspıralı aynı zamanda, 1883-1914 yılları arasında Kırım'ın kültür merkezi Bahçesaray'da *fikirde, dilde ve işte birlik* parolası ile yayımlanan ve Rusya Müslümanları'nın millî uyanışında önemli rol oynayan *Tercüman* gazetesinin de kurucusudur. Bkz. Süleyman Tekiner, "Türkistan Ceditizmi Komünist Propagandasının Dikkat Merkezinde", *Dergi*, Sayı: 45, Münih 1966, s. 26; Cafer Seydahmet Kırmır, *Gaspıralı İsmail Bey*, (Haz. Ramazan Bakkal), Avrasya Bir Vakfı Yayınları, İstanbul 1996; Hakan Kırmırlı, "Gaspıralı İsmail Bey", *DİA*, İstanbul, 1996, c. 13, s. 394-395; Ahat Andican, *Ceditizm'den Bağimsizliğe Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Emre Yayınları, İstanbul 2003; Timur Kocaoğlu, "Tercüman'ın Dili ve Coğrafyası", (Ed. Hakan Kırmırlı), *İsmail Bey Gaspıralı İçin*, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları, Ankara 2004, s. 215-225; Ahmet Kanlıdere, "Kazan Tatarları Arasında Tecdid ve Cedit Hareketi", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 46, 1997, s. 89-96; İbrahim Maraş, *Türk Dünyasında Dini Yenileşme (1850-1917)*, Ötügen Yayınları, İstanbul 2002.

yardımlarına dayanmakta idi. Cedit Mekteplerinin yegâne dayanağı o zaman sayıları oldukça az olan terakkiperer gençlerin yardımı ve muallimlerin azmi idi. Ruslar ve bir kısım ulema, Cedit Mekteplerine *iivey evlat* hatta *düşman* nazarı ile bakmakta idi. İsmail Gaspıralı'nın sabırlılığı ve teşkilâtçılığı sayesinde 1905 yılına gelindiğinde Usûl-i Cedit Mektepleri'nin sayısı 5.000'i aşmış bulunuyordu (Yaş Türkistanlı, 1934b, s. 31).

Kısa sürede varlığını hissettirmeye başlayan Cedit Mektepleri, bir taraftan halkın asrî ihtiyaçlarını görmek istemeyen eski mektep ve medreseler ile diğer taraftan da halkın *medenî varlığına kasteden* Rus mekteplerine karşı mücadele başlattı. Kendisini medeniyet getirici (kulturträger) olarak gören Rus hükümetleri ise Cedit Mektepleri ile mücadele etmek için medreselerle birlikte hareket etmekten çekinmediler. Fakat halk, Cedit Mekteplerine rağbet göstermeye devam etti. 1917 Bolşevik İhtilâli'nden sonra Sovyet idaresinin Türkistan'daki ilk işi, eğitimi merkezileştirmek ve mektepleri ortadan kaldırarak tek tip Sovyet mektebi kurmak oldu. Bu suretle halkın *urus mektebi* adını verdiği hükümet mektepleri, Sovyet mekteplerine dönüştü; Cedit Mektepleri ise kapatıldı. Mescit yanı mekteplerinin devamına ise izin verildi ve bu mektepler, Sovyet hükümetleri tarafından *halkı avutmanın* bir aracı olarak görüldü (Timuroğlu, 1930, s. 22-25).

Stalin Dönemi'nde Sovyet Eğitim Sistemi'nin Kemiyet ve Keyfiyeti

1924 yılında Türkistan'ın millî sınırlara bölünmesinden sonra Sovyetler; Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Kazakistan'da sadece siyasî ve iktisadî hayatı değil, aynı zamanda kültür ve maarif işlerini de kontrol altına aldılar. Bu sebeple gayr-i Rus ülkelerde mektep programları, ortak ders kitapları, ortak okul kıyafetleri Moskova merkezinden belirlenmeye başlandı ("Ruslaştırma Siyaseti Küçeymekte", 1935, s. 9-10)³ ve maarif teşkilâtlarının üst yönetimlerine Ruslar yerleştirildi ("Bugünkü Türkistan Ahvalinden", 1933, s. 21). Bu çerçevede gayr-i Rus halkların kendi millî tarihleri, umumiyetle millî kültürleri ile bağ kurmaları engellendi veya ortadan kaldırıldı. Bu cumhuriyetler için *hem şekli hem mefhûm itibariyle Ruslaşmış yeni proleter edebî dili ve edebiyatı* yaratıldı. Tarih alanında *yurdunu sevmek ve onun tarihine, bu tarihi yaratan şahıslara sevgi ve hürmetle bağlanma temelinde bir tarih yaratma* fikrine dayanan Stalin'in yeni tarih görüşü benimsendi. Böylece

³ Gerçekte eğitimin merkezileştirilmesinden sonra eğitime Sovyetler Birliği Yüksek ve Orta İhtisas Bakanlığı, Sovyetler Birliği Milli Eğitim Bakanlığı ve Sovyetler Birliği Pedagojik Bilimler Akademisi yön vermeye başlamıştır. Bkz. S. Voronitssin, "Sovyet Türkistan'ında Okul ve Bilim", *Dergi*, Sayı: 55, 1964, s. 64.

Pervosky, Kaufman, Çernayev, Kolpakovsky, Skobelev, İvanov ve Folbaum Türkistanlı gençlerin önüne millî kahramanlar olarak konuldu (Tahir, 1936, s. 4-5).⁴

Türkistan'da Sovyet mekteplerinde eğitimin kemiyet ve keyfiyeti, Cedit Mektepleri'nin kapatılmasından sonra⁵ Rus okullarına gitme mecburiyetinin ortaya çıkması ve eğitimin Rus diline dayanması ve Türkistanlı gençleri *Rus terbiyesi* altında yetiştirmek biçiminde orta çıktı. Sovyet mekteplerinin terbiye esasları, A. Taciyof'un ifadesiyle *şekil itibariyle millî, içerik itibariyle proleterce* kültür formülü üzerine inşa edildi.⁶ Proleter hâkimiyeti, proleter siyaseti, proleter terbiyesi Türkistanlılar için yabancı mefhûmlardı ve Türkistanlılar Taciyof'un proleter terbiyesinden gerçekte neyi kastetmiş olduğunu iyi anlamıştı. Bu sebeple en geniş kitleyi oluşturan Türkistan çiftçisi proleter terbiyesini, *Rus terbiyesi* olarak görmekte idi. Nitekim Özbekistan Fırka Kâtibi Ekmek İkrarov bir maarif toplantısında bu gerçeği: *çiftçiler hali hazırda mekteplere (Rus mektepleri) kötü gözle bakıyor. Çoğunlukla mektepte okumak onlara göre ya Rus ya da dinsiz olmak veya da bir şey öğrenmemek demektir* sözleriyle ifade etmişti. Yine Türkistan'ın milliyetçi muallimleri, *koyun ağılına giren kurt gibi görülüp bulunduğu her yerde Rusluğun kâhhar eli ile yok edilirken, İkrarov komünist muallim ile Türkistan çiftçisi arasındaki bağın zayıflığından* şikâyet etmekte idi (Timuroğlu, 1930, s. 25-26). Diğer yandan Sovyet mekteplerinde özellikle orta, yukarı ve sanat mekteplerinde okumakta olan Türkistanlı gençler arasında da Sovyet eğitim sistemine tepkiler görülmekte idi. Nitekim *Yaş Türkistan* dergisinin 71. sayısında yer verilen *Maarif Cephesinde* adlı bir makaleye göre Türkistanlı gençler: *Sovyet hükümeti bizim millî varlığımızı kemirmektedir. Sovyet hükümeti eski Rusya'nın müstemlekecilik siyasetini devam ettirmektedir. Bunun için bizde buna karşı mücadele yürütmeliyiz ya da Sovyet hükümetinin yaşaması tabiat*

⁴ Rusya'da Rus olmayan milletlerin küçük düşürülmesi ve horlanması sadece Sovyet yazarlarının değil aynı zamanda devletin resmî tutumudur. Bkz. P. Urban, "Sovyet Millî Siyasetinin Bugünkü Eğilimleri", *Dergi*, Sayı: 35-36, 1964, s. 78; Abdulvahab Kara, "Ermukhan Bekmakhanov ve Sovyet Döneminde Kazak Tarihi Araştırmalarında İdeolojik Baskı ve Kısıtlamalar", *Sovyet Tarih Yazımı ve Kazakistan Tarihinin Meseleleri (İlk Kazak Tarihçisi Ermukhan Bekmakhanov'un Hayatı ve Çalışmalarına Yeni Bakış)*, (Editörler: Abdulvahab Kara, Zeynep Yaman), İstanbul 2016, s. 11-25; Ercan Çelebi, "Türkistan Millî Mücadelesi: Sovyet Tarih Görüşü Bakımından Bir Değerlendirme", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Sayı: 4, 2019, s. 1916-1940; Elnur Ağayev, "Sovyet Tarihçisinin Mutfağına Bir Nazar", *Sovyet Tarih Yazımı ve Kazakistan Tarihinin Meseleleri (İlk Kazak Tarihçisi Ermukhan Bekmakhanov'un Hayatı ve Çalışmalarına Yeni Bakış)*, (Editörler: Abdulvahab Kara, Zeynep Yaman), İstanbul 2016, s. 155-181.

⁵ *Buhara Proleterleri* adlı Türkçe-Tacikçe gazetesinin 16.02.1936 tarihli nüshasından aktarıldığına göre Kesegren'de 5915 numaralı evde 14 talebesi olan gizli bir mektebin varlığından bahsedilmekte ve bu mektepte Sovyet mekteplerine düşman kişilerin çocukları okumakta idi. Anlaşıldığına göre Cedit Mektepleri'nin kapatılmasından sonra bir kısım evlerde gizi olarak yeni usule göre eğitim gizliden gizliye devam ettirilmekte idi. Bkz. "Buhara'da Yaşirin Mektep", *Yaş Türkistan*, Sayı: 77, Nisan 1936, s. 1.

⁶ Buradan anlaşılmalıdır ki Özbekistan'da eğitim: millî ve İslâmî esaslardan uzak, Marksist ve Leninist ideolojiyi benimsemiş nesillerden yeni bir Sovyet vatandaşı oluşturmaya dönüktür. Bkz. Mehmet Saray, *Özbek Türkleri Tarihi*, İstanbul 1993, s. 67.

kanunlarına aykırıdır şîârlarıyla Sovyet eğitim sistemine tepki göstermekte idi (Taşbalta, 1935, s. 41-42).

Türkistan'da medenileşme siyasetine dönük olan eğitim sistemi, 1930'lu yıllara gelindiğinde *mekteplerin bitirilerek onun yerine adî yaşayış birliği ve hayatî görgüden bilgiyi artırma hayalinden* öteye geçemedi. 1933 yılına kadar her mektep, her muallim kendi tecrübesini uyguladı. Dünyada ortaya konulan talim metotlarının tamamı, *yarı okur-yazar* Sovyet muallimleri tarafından tatbik edildi. Bu suretle mektepler Rus muallimlerinin tecrübe yeri, talebelerde *sınav tavşanı* olup kaldı (Taşbalta, 1935, s. 40) 1935 yılında Stalin ve Molotof imzasıyla çıkarılan bir emirnâme ile her şeyden önce Sovyet eğitim sisteminde 1933 yılına kadar görülen *keşmekeşliğe* son verilmesi⁷ ve temin edilemeyen nizâm, talim ve terbiyenin gerçekleştirilmesine çalışıldı. Bu emirnâme ile derslerin umumî ve kat'î bir plân çerçevesinde işlenmesi, ortak ders kitabı kullanımı, ders saatlerinin 45 dakika olarak belirlenmesi ve tatil günlerine açıklık getirilmesi ve imtihan sorularının önceden muallimler tarafından talebelere verilmesinin yasaklanması istenilmekte idi. Ayrıca 1936 yılı Ocak ayından itibaren bütün Sovyetler İttifakı içerisinde talebelerin ortak bir okul kıyafetine geçmeleri ve okul evrak ve muamelâtının ortak bir şekilde yürütülmesi bildirilmekte idi (Taşbalta, 1935, s. 38-39).

Özbekistan'da Eğitimin Genel Durumu (1930-1940)

Sovyet Özbekistanı'nda eğitimin 1930-1940 yılları arasındaki durumu ele alınırken sırasıyla eğitim ve öğretimin plânlanması, muallimler, mektepler, mekteplerdeki öğrenci sayıları ve mekteplerdeki eğitim araç-gereçleri hakkında bilgi verilecektir.

Sovyet Özbekistanı'nda Eğitim Ve Öğretimin Plânlanmasında Görülen Eksiklikler

Sovyet eğitim sisteminin Rus diline ve proleter kültürüne dayandırılmasından sonra Özbekistan'da da 4 yıllık başlangıç mekteplerinden itibaren Rus dili mecburiyeti getirildi. Rus dili ders programı ve kitaplarının hazırlanması görevi Rusya Maarif Komiserliğine verildi. Bununla ilgili bir talimat Özbekistan Hükümetine de gönderilmiş, Özbekistan Maarif Komiserliği de bu emri aynen tatbik etmek mecburiyetinde kalmıştır (Taşbalta, 1939, s. 10).

⁷ Örneğin *Kızıl Özbekistan*'ın 11.02.1938 tarihli nüshasından aktarıldığına göre 1937-1938 eğitim-öğretim yılının başlamasından bu yana Taşkent Tıp Enstitüsü yakınında bulunan İşçi Fakültesi'nde direktör ve ilmî müdür dokuz kere değişmişti. Nihayet ilmî müdür *ilmî işlerden habersiz* Hasanoğlu ile Mehmetoğlu'na verilmişti. Yine aynı gazeteye göre *İşçi Fakültesi'nde özellikle Komsomol Komitesi Sekreteri Banderenko ve İlmî Müdür Hasanoğlu, iki gün toplantı bahanesiyle üç kez ders yapmamışlardı*. Bkz. Abdulvahab, "Türkistan'da 1937/1938'inçi Oku Yılı Kandıy Ötkezile Yatır?", *Yaş Türkistan*, Sayı: 103, Haziran 1938, s. 22-23.

Gayr-i Rus mektepler için hazırlanan yeni eğitim programında Rus dili ve Rus edebiyatı dersleri artırılmış, 10 yıllık gayr-i Rus mekteplerde Rus dili dersi kışlak mektepleri için 1152, şehir mektepleri için 1260 saat; Rus edebiyatı dersi kışlak mektepleri için 468 ve şehir mektepleri için 462 saat olarak belirlenmiştir. Ayrıca Rus dili ve Rus edebiyatı derslerinde talebeler başarısız olursa, yerli dil ve yerli edebiyat dersi aleyhine Rus dili ve Rus edebiyatı dersi saatlerinin daha da artırılacağı bildirilmiştir. Bu çerçevede Türkistan'da Maarif Komiserlikleri 1935-1936 eğitim-öğretim yılı için 4 yıllık şehir mekteplerinin Rus dili dersini pazartesi 9, salı 9, çarşamba 9, perşembe 7 ve cuma günü için 6 saat olarak belirlemiştir ("Ruslaştırma Siyaseti Küçeymekte", 1935, s. 10).

Bununla birlikte uygulamada yeterli sayıda Rus dili ders kitabı ve Rus dili mualliminin bulunmadığı konusunda da Sovyet gazetelerine bir kısım haberlerin yansıdığı da görülmektedir. Nitekim Taşkent Maarif Şubesi Müfettişliği tarafından Rus dili okumak zorunda olan 300.000 talebe bulunurken, buna karşılık sadece 200 civarında muallimin olduğu bildirilmekte idi.⁸

Özbekistan'da eğitim-öğretimin plânlanmasında sorunların yaşandığı, eğitim-öğretim için iyi bir hazırlık devresinin geçirilemediği görülmektedir. *Mektebe Gitmeyen Çocuk Kalmasının* başlıklarının gazetelerde sık sık yer aldığı göz önüne alınırsa mecburî eğitimden (Sovyet mekteplerine gitme mecburiyeti) hedeflenen başarı elde edilememiştir. Örneğin Sovyet Maarif Komiserliği'nin vermiş olduğu bilgiye göre 1932 yılında Özbekistan'da mektep yaşındaki yerli halk çocuklarının ancak % 72'si mekteplere yerleştirilebilmiştir. Semerkant'ta mekteplerin 1932 yılı Eylül ayı başında açılması gerekirken yeni şehir (yani Rus) kısmındaki mektepler 6 Eylülde derslere başlamasına rağmen şehrin Türk kısmındaki (yani eski şehir) mektepler Aralık ayı gelmesine rağmen halâ eğitime başlayamamış, 10. Mektebin 30 grubundan ancak 3'ü toplanabilmiştir ("Türkistan Haberleri: Maarif İşleri", 1932, s. 39-40).

Aşkabat, Buhara ve Taşkent'te çıkan Türkçe Sovyet gazetelerinden anlaşıldığına göre haftalarca öncesinden başlatılan bütün çabalara rağmen 1934-1935 eğitim-öğretim yılının Türkistan'da özellikle vilâyetlerde belirlenen tarihten geç başladığı anlaşılmaktadır. Kışlak muallimlerine dihanlar arasında pamuk işlerini çabuklaştırmak ve hükümetin sonbahar ekim plânını uygulamak yolundaki propaganda işleri yüklenildiğinden, muallimler görevleri başına zamanında dönememişler; sadece yatakhane olan şehir mektepleri eğitim-öğretime

⁸ Bütün bu sayılan eksikliklerin sorumlusu ise Maarif Komiserliği'nde bulunan milliyetçilere ve bu çerçevede Maarif Komiserliği Orta Mektepler Şubesi Başkanı Bahşallah Havace'ye yükletilmekte idi. Bkz. "Türkistan Mekteplerinde", *Yaş Türkistan*, Sayı: 98, Ocak 1938, s. 1.

başlayabilmiştir (Yaş Türkistanlı, 1934a, s. 17). Yine Özbekistan’da 1938-1939 eğitim-öğretim yılına hazırlıksız ve büyük eksiklikler ile başlanılmış, şehir ve rayonlarda binlerce çocuk bu sebeple mektebe gidememiştir (Abdulvahab, 1939, s. 35).

Mektep Binalarının Genel Durumu

1930-1940 yılları arasında Özbekistan’da bulunan Sovyet mekteplerinin sayısı ile ilgili sağlıklı bilgiler edinmek oldukça zordur. Bu konuda Sovyet resmî makamlarının ideolojik kaygılar nedeniyle mekteplerin sayısı hususunda abartılı ve çelişkili rakamlar verdikleri görülmektedir. Meselâ Sovyet kaynaklarının 1938 yılı verilerine göre Taşkent vilâyetinde toplam 652 mektep olup; bunlardan 367’si 4 yıllık başlangıç mektebi, 207’si 7 yıllık orta mektep, 78’i ise 10 yıllık orta mektep idi. Taşkent yakınlarında bulunan Ak Kurgan Rayonu Fırka Komitesi Kâtibi Peryahin’e göre Ak Kurgan’da toplam mektep sayısı 65, Rayon Komsomol Komitesi ikinci Kâtibine göre ise 150’dir. Gerçekte 1938 yılında Ak Kurgan’daki toplam mektep sayısı ise 39 idi (Abdulvahab, 1938c, s. 23).

Özbekistan’da mektepler sıhhi açıdan da yeterli düzeyde değildi. Stalin Rayonu Sağlığı Koruma Komitesi’nin mekteplerde yaptığı teftiş raporuna göre: Ahonbaba Mektebi’nin aşhanesi tuvaletin 2 metre yakınında bulunuyordu. Hamza adlı 65 Numaralı Mektepte 1. ve 2. sınıfları ayıran bölme yakınındaki küçük dehlizler tuvalete dönüştürülmüş, dolmuş bulunan eski tuvalet ise kapatılmamıştı. Feyzullah Havace adlı 46 Numaralı Mektep’te aşhane bulunmadığından çocuklar çaylarını sınıfta içiyorlar; çay, ekmek gibi yiyecekler ise depoda eski püskü şeylerle bir arada bulunuyordu (“Taşkend Mekteplerinin Tazelik ve Sıhhi Vaziyetleri”, 1931, s. 43).

Mektepler donanım ve temel ihtiyaçlar bakımından da yetersizdi. Kış mevsiminde mektepler için odun bulunamamış, Semerkant’ta ise 5000 talebe için sıra yetmemişti. (“Türkistan Haberleri: Maarif İşleri”, 1932, s. 40). Umumiyetle mekteplerde yemek, odun ve kömür tedarikinin önemli sorunlar olduğu anlaşılmaktadır. A. Rüstem adlı bir Sovyet muhabirinin verdiği bilgiye göre *talebeler aylarca hamam yüzü görmemiş, yine talebelerin kıyafetleri 3 aydır yıkanmamıştı* (Yaş Türkistanlı, 1934a, s. 18).

Yeni mektep binalarının inşası ve mevcut mektep binalarının tamirâtı hususunda da birçok aksaklıkların yaşandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Özbekistan Maarif Komiserliği tarafından tertiplenen bir muallimler toplantısından anlaşıldığına göre: Özbekistan’da mekteplerin çoğu ağıllarda yerleşmiş, işe yarayacak binası olan mekteplerin tamirâtı ise yapılamamıştı. Yeni yapılan mektep binaları ise mektep için uygun değildi (Taşbalta, 1936, s. 27).

Sovyet Hükümeti ve Bolşevik Merkezi Komitesi'nin aldığı karar gereğince 1936 yılında bütün Sovyetler İttifakı içerisinde 1.507 mektep binasının inşa edilmesi karar altına alınmasına ve bu mektep binalarının 48'inin Özbekistan'da yapılması ("Şu Yıl Salınacak Mektep Binaları", 1936, s. 1) plânlanmasına rağmen, mektep binaları tamamlanamamıştır. Rızaoğlu Gulam'ın *Kızıl Özbekistan*'ın 09.02.1938 tarihli sayısında yer alan *Mektep Binalarında Zıyançılık* başlıklı makalesinde ise konuyla ilgili şu bilgiler aktarılmaktadır (Abdulvahab, 1938a, s. 20-21):

"Geçen yıl Özbekistan şehir ve rayonlarında 117 mektep binası yapılması gerekirken, bunun ancak 92'si yapılabildi. Maliye Bölümü Yöneticisi Suşentsov ile Teminat Bölümü Yöneticisi Tombakov mektep binalarını hem paradan hem kuruluş materyallerinden alıkoydular. Neticede binalar sınıfsız kuruldu. Meselâ Semerkant'ta 21, 25 ve 37. Mektep binalarının duvarları çatlamış, döşemeleri bozulmuştur. 21. Mektebin sahnesi çökmüş, çevredeki sular okula akmaktadır. Taşkent mektep binaları da zarara uğradı. Bunun için Oktobr rayonundaki 114. Mektebi örnek olarak göstermek mümkündür. Bu durumu Özbekistan Maarif Komiserliği ve Kicanov bilmesine rağmen çözüm yok."

Yine Özbekistan'da 1938 yılı içinde 82 mektep ve 11 yatakhane binasının yapımı plânlanmışken, 82 mektepten ancak 35'inin yapımına başlanabilmiş, 1937 yılından inşası plânlanan ve bitirilemeyen 20 mektep binasının yapımı da 1938 yılına kalmıştır. *Kızıl Özbekistan*'ın 06.08.1938 tarihli nüshasından aktarıldığına göre yeni mekteplerin ancak % 25'i tamamlanabilmiştir (Abdulvahab, 1938b, s. 16).

Binden fazla talebesi olan Ağru-Kolhoz Üniversitesi'nde ise 1937 yılına öğrenciler çok kötü şartlarda başlamışlar, öğrenciler yatakhanesi düzenlenmeyen ve diğer yandan soğuk binalarda eğitim görmeye devam etmek zorunda kalmışlardır. Semerkant'ta Devlet Tıp Enstitüsü'nde 250 öğrenciye yatak yetmemiş, Halk Hocalık Enstitüsü yatakhanesini şehir sovyeti aldığı için, yeni yatakhane binası iki yıldır tamamlanamamıştır. İşçi Fakültesi ile teknikumlarda da durum bundan farklı değildir. Devlet Plân İşçi Fakültesi'nde 150, Zootehnik Teknikumun'da 100 talebeye yatak yetmezken, Demiryolu İşçi Fakültesi ile Kışlak Hocalığı Teknikumu'nda da talebelere yatak verilememiştir (Abdulvahab, Maarif Cephesinde, 1938c, s. 25). Altı Arık rayonunda mekteplerdeki genel durumu ise bir Sovyet muharriri şöyle anlatmaktadır: *Tamirati plânlanan Yeni Arap ve Eski Arap Kışlak Sovyetleri'ndeki mektep binaları ile 200'den fazla sıra, 50 kara tahta ve masalar tamir ettirilmedi. Kızıl Yıldız kolhozundaki mektep ve 10 yıllık mektep binalarının tamirati yerine sadece badanası yapıldı. 30 ve 31. Mektep binalarının tavanları çökmüş, eşik ve kapıları kırılmış, döşemeleri ise delik deşiktir* (Abdulvahab, 1939, s. 35).

Muallimler ve Muallimlerin İçinde Buldukları Şartlar

Sovyet eğitim sisteminde ikinci ve en önemli sorun muallim eksikliği ve mevcut muallimlerin eğitim düzeylerinin yeterli olmaması ve içinde buldukları kötü şartlardı. Bu konudaki en önemli sorunu mekteplerdeki muallim eksikliği teşkil etmekte idi (“Maarif Cebhesinde”, 1932, s. 35). Özbekistan Komiserler Şurası Reisi Feyzullah Havace’nin verdiği bilgiye göre Özbekistan’da 13.680 dört yıllık başlangıç mektebi ve 2.758 on yıllık orta mektep muallimi bulunmakta idi (Taşbalta, 1936, s. 26). Bununla birlikte Kette Kurgan Talim ve Terbiye Teknikumu’nda içtimaiyat, pedagoji, edebiyat, kimya ve fizik derslerini verecek muallim bulunmuyordu. Bu konuda Maarif Komiseliği’ne yapılan müracaatlar ise yetersiz kalmıştı. Namangan mekteplerinde de durum aynı idi (“Maarif Cebhesinde”, 1932, s. 34). Yine Kız Abad Kışlak Sovyet’inde 5. sınıf, Şark Hakikâti kolhozunda ise muallim eksikliğinden dolayı 4. sınıf açılmamıştı. Mindan Kışlak Sovyeti’ndeki mekteplerde 8 yerine 5 muallim dersleri yürütmekte idi (Abdulvahab, 1939, s. 35). *Kızıl Özbekistan*’ın 24.08.1938 tarihli nüshasında *Muallimler Yetişmiyor* başlıklı bir yazıdan aktarıldığına göre Semerkant’ta rayon mektepleri için 22 Özbek, 16 Tacik ve Rus dilinde ders verecek 5 muallime ihtiyaç bulunuyordu. Diğer taraftan Kışlak Hocalığı Enstitüsü’nde fen derslerini, Dil Edebiyat Fakültesi’nde Özbek edebiyatı, teknikum ve İşçi Fakülteleri’nde ise edebiyat, tarih ve Rus dili derslerini verecek muallim yoktu (Abdulvahab, 1938c, s. 24-25).

Mekteplerde muallim eksikliği, Sovyet eğitim sisteminin en büyük handikabı idi. Bu durum Türkistan genelinde umumiyetle görülmekteydi. 1927 yılı özellikle yerli muallimler için bir dönüm noktası oldu. Zelinisky ve İvanov’un emri ile Semerkant’ta yapılan *Ziyahılar Kurultayı* sonrasında yerli muallimlere bakış açısı değişti. Kurultayda Özbekistan Fırka Kâtibi Ekmel İkrarov Türkistan’daki muallimlerin neredeyse yarısından fazlasını *ziyanlı* (zararlı) bulup, onlara karşı tedbir alınmasını istedi. İkrarov’a göre Sovyet mekteplerinde *milliyetçi mefkûreye bağlı hafiyeler yetişmekte idi* (Yaş Türkistanlı, 1930, s. 18). Bu sebeple faydalı olabilecek birçok muallim mekteplerden kovuldu, sürüldü ya da öldürüldü.

Sovyet mekteplerinde görev yapan muallimlerle ilgili diğer önemli bir husus, bilgi düzeylerinin çok düşük olması idi. Nitekim Sovyet gazetelerinde mekteplerde ders veren muallimlerin gerekli olan ilmî kuvvete sahip olmadıklarına dair haberlere sıkça rastlanılmakta idi. *Pravda Vostoka* gazetesinden aktarıldığına göre bütün Orta Asya Cumhuriyetleri’ndeki muallimlerin % 70’i kısa süreli kurslardan yetişmişlerdi. Muallimlerin sadece talim ve terbiyeye dair değil, aynı zamanda umumî tahsil için gerekli olan malûmatları da pek azdı (Timiroğlu, 1932, s. 19).

Özbekistan Fırka Kâtibi Ekmel İkrarov'a göre muallimlerin % 50'si düşük seviyede idi ve bunlar mekteplerde daha bir yılını doldurmamış muallimlerden (Timuroğlu, 1930, s. 28) oluşmakta idi.⁹ Orta Osyâ Bürosu'nun nüfuzlu şahsiyetlerinden Mayarof ise Özbekistan'daki muallimlerin % 0,7'sinin yüksek tahsilli, % 19,1'inin orta tahsilli, % 77,3'ünün ise düşük tahsilli olduğunu bildirmekte idi. Yine orta mektep muallimlerinin % 13'ü yüksek tahsilli, % 67'si orta tahsilli ve % 12,8'i düşük tahsilliydi. Ayrıca Özbekistan'da 4 yıllık başlangıç mekteplerinde görevli muallimlerden 200'ü yüksek tahsili, 2.264'ü orta tahsilli, 9.862'si ise düşük tahsilli bulunuyordu (Tahir, 1934, s. 12-14).

Kızıl Özbekistan'ın 29.04.1937 tarihli nüshasında M. Şems, H. Kayyum ve A. Gulam tarafından kaleme alınan *Mektepler Bilgili Talebe Yetiştirmiyor* başlıklı bir makaleden aktarıldığına göre muallimler imlâ kaidelerini iyi bilmiyor ve dil öğretiminde metodu anlamakta güçlük çekiyorlardı. Aynı gazetede verilen örneklerde 50. Mektep muallimlerine kaleme aldırılan bir metinde M.'nin 25, R.'nin 20 ve F.'nin 10 imlâ hatası var denilmekteydi (Abdulvahab, 1937, s. 16). Özbekistan Maarif Komiserliği'nin toplantısında ise bir muallimin küçük bir mektupta 54, başka bir muallimin ise 150 kelimelik bir metinde 215 hata yaptığı ifade edilmiş ve toplantıda hazır bulunan muallimlere böyle bir muallimin talebesinden ne beklenir? sorusu yöneltilmiştir (Taşbalta, 1936, s. 27). Veli Burhan adlı bir muallimin Rahim adlı bir öğrencinin defterinde 50 imlâ hatası olmasına rağmen 7 hata var notunu düşmüş olması da, aynı gazete tarafından verilen örnekler arasındadır. *Kızıl Özbekistan*'ın 11.05.1937 tarihli sayısında yer alan Sabır Yahya adlı bir muallimin makalesinden aktarıldığına göre ise Sovyet mekteplerinin bilgili ve okur-yazar talebe yetiştirememesinin nedeni olarak talebeye gerekli ehemmiyetin verilmemesi gösterilmekte ve makalenin devamında *bütün şehir ve rayonlardaki mektepleri araştırırsanız birinci sınıf muallimlerinin bilgisi düşük, tecrübesinin az olduğunu görürsünüz. Mektep müdürleri, hatta maarif bölümü müdürleri, bilgisi ve tecrübesi az muallimleri gördüler mi onları derhal 1. sınıfa göndermektedirler. Hâlbuki 1. sınıf en önemli sınıf olmalı* denilerek harf, dil ve imlâyâ dair materyallerin yokluğundan (Abdulvahab, 1937, s. 16) şikâyet edilmektedir.

Muallimlerin bilgi düzeylerinde görülen yetersizlikler üzerine 10 Nisan 1936'da alınan bir karar ile oluşturulacak komisyonlar marifetiyle, 1938 yılı Ağustos ayı sonuna kadar muallimlerin sınavdan geçirilmesi istenilmiştir (Abdulvahab, 1939, s. 37-38). Özbekistan Maarif Komiseri Yardımcısı Kojuhov'un *Kızıl Özbekistan*'ın 06.03.1937 tarihli sayısında yer

⁹ Yine eldeki bilgilere göre bu oranın % 80'lere ulaştığı, bunların yarısından fazlasının ise İptidai Mekteplerin 2. ve 3. sınıflarından mezun kişilerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Bkz. Taşbalta, Maarif Cebhesinde, s. 41.

alan *Attestasiya'nın Birinci Yekûnları* adlı makalesinden aktarıldığına göre: Özbekistan'da komisyonların incelemesinden geçmesi gereken 19.357 muallimden 28 Şubat 1937 tarihine kadar ancak 3.114'ü seviye tespit sınavından geçirilebilmiş; 4 yıllık başlangıç mekteplerinde bulunan 925, 10 yıllık orta mekteplerde bulunan 180 ve 7 yıllık orta mekteplerin 1-7. sınıflarında ders vermekte olan 120 kişi ancak muallimlik unvanını alabilmiştir. 1.654 muallim ise 1 Ağustos 1938 tarihine kadar pedagojik formasyon bakımından eksikliklerini tamamlamak şartıyla görevinde bırakılırken, 235 kişi ise muallimlikten atılmıştır (Abdulvahab, 1937, s. 5-7). Yine eldeki bilgilere göre Özbekistan ve Kazakistan'da 1 Ekim 1938 tarihinden sonra 22.333 muallimden 21.879'u sınavdan geçirilebilmiş, bunların ancak % 41'i dört yıllık başlangıç ve orta mektep muallimi unvanını alabilmiş, % 47'8'i şartlı olarak muallimlikte bırakılmış, % 11,2'si ise muallimlikten çıkarılmıştır (Abdulvahab, 1939, s. 37-38).

Kojuhov'a göre muallimler arasında kendi terceme-i halini ya da kısa bir dilekçeyi yazamayacak kişiler vardı. Muallimlerin bilgi düzeylerini ölçmek için yapılan sınavlarda ise Londra'nın Amerika'da, Yakuts'ın Ukrayna'da ve Kiev'in Rusya'da olduğunu söyleyen muallimler bulunuyordu. *Yaş Türkistan* dergisinin 90. sayısında Abdulvahab tarafından kaleme alınan *Maarif Cephesinde* adlı makalede ise buradan yola çıkılarak *demek Ruslar ziyalı-zıyanlı (zararlı-zararsız) meselesini ortaya atarak inkılâptan önce ve inkılâp başlarında Ceditçilerden eğitim alıp muallimlik mesleğine girenlerden binlercesini zararlı diyerek zindanlara koymuşlar, kendi terceme-i halini yazamayan, Londra'yı Amerika'da, Harkov ve Kiev'i Rusya'da zanneden cahilleri de muallim yapıp, bu suretle muallimlerin sayısını artırıp büyük başarılarından bahsetmektedir* yorumu yapılmakta idi (Abdulvahab, 1937, s. 5-7). Diğer taraftan muallimlerin bilgi düzeyini ölçmek için yapılan sınavlarda ise muallimlerin ilmî seviyeleriyle alâkalı sorular yerine, onların *parti ve hükümet işlerine sadakatlerini ölçmek için* sorular sorulduğu görülmekteydi (Abdulvahab, 1938b, s. 19).

Muallimlerin sıkıntı yaşadıkları en önemli sorunlardan biri de maaşlarını zamanında alamamalarıdır. *Başlangıç Mektebi (4 yıllık mektep) Muallimi Aleksandır Petroviç Mihaylof'un Yıllık Hizmeti, Profesör Merkoloviç Borjim'in 35 Yıllık Hizmeti, Profesör Brodsky'nin 25 Yıllık Toyu, Profesör Antonina Alekseyevna Şuruhova'nın 20 Yıllık İş* gibi Rus ve Yahudi muallimlerin maarif alanındaki hizmetleri yukarıda verdiğimiz başlıklar altında Sovyet gazetelerinde uzun uzadıya anlatılırken, Türkistanlı muallimlere maaşları uzun süre ödenmemiştir. Meselâ Behbudi rayonundaki muallimlere okuma-yazma kurslarına ait ücretleri ödenmemiştir. Hüdayzad Kışlak Şurası'nda muallimler yaklaşık bir yıldır maaşlarını

alamamışlardır. Muallimler Rayon Maarif Bölümü Müdürünün yanına gidip haklarını talep ettiklerinde ise *Sizin gibi muallim gerekli değil. Yok, olun. Gözüme gözükmeyin!*" denilerek müdür tarafından kovulmuşlardır. Muallimler durumu Kaşka Derya Maarif Bölümü'ne bildirmişlerse de bir sonuç alamamışlardır (Oktay, 1936, s. 8). Muallimlere maaş ödenmemesi Harezmi rayonlarında da neredeyse adet haline gelmiştir. Muallimlerin çoğu 2, 3 hatta 4 ay maaşlarını alamamışlardır. Hive rayonu Ahond Babayev kolhozu 7 yıllık orta mektep muallimlerine yaklaşık 4 ay maaşları ödenmemiştir. PirnaHoş Kışlak Sovyeti'ndeki üç mektepte muallimler her gün rayon maarif teşkilâtına maaş için gittiklerinden ders yapılamamıştır. Hive Maliye ve Maarif Bölümü'ndekiler *para yok, kredi açılmıyor* diyerek muallimlere iki ay maaş ödememişlerdir. Bu sebeple Rayon Maliye ve Maarif Bölümü'nün muallimlere olan borcu 130.000 somu bulmuştur. Aynı durum Ürgenç rayonunda da yaşanmıştır. Uygur Kışlak Sovyeti'ndeki 7 yıllık orta mektep muallimleri Pirnazar, Mencanoğlu, Ata Muratoğlu ve Yirbanoğlu'na yaklaşık 5 aydır maaşları ödenmemiştir (Abdulvahab, 1937, s. 32-33). *Kızıl Özbekistan*'ın 30.05.1938 tarihli nüshasından aktarıldığına göre Kağanoviç rayonunun birçok kışlaklarında görev yapan muallimler ocak, şubat, mart, hatta 1937 yılı aralık ayına kadar maaşlarını alamamışlardır (Abdulvahab, 1938b, s. 21).

Mekteplerdeki Ders Araç-Gereci Durumu

Sovyet eğitim sisteminde mekteplerde görülen en büyük eksikliklerden biri de ders kitapları ile diğer ders araç-gereçlerinin yetersizliğidir. Bu konuda Türkistanlı münevverlerin kaleme aldığı eserler *gençleri komünizm yolunda terbiye için zararlı görülerek* umumiyetle ortadan kaldırılmıştır. Bu çerçevede Abdurrahman Saidî tarafından kaleme alınan *Nazari ve İlmî Edebiyat Dersleri*, Abdurrauf Fitrat'ın *Edebiyat Dersleri*, Abdülhamid Süleyman Çolpan ile Aşur Ali Zahirî tarafından tertip edilen *Edebî Parçalar Mecmuası*, Elbek ile Lobentsov tarafından çıkarılan *Bilim* adlı eserlerin, Orta Asya Bürosu tarafından yasaklanması ve yok edilmesi istenilmiştir ("Türkistan Sovyet Mekteplerinde Millî Küreş", 1931, s. 43).¹⁰

Bundan sonra *şekilce millî mefhum itibariyle Rusça* ders kitapları hazırlanmaya başlanmıştır. Bununla birlikte mekteplerde okutulmak üzere basımı yapılan ders kitaplarında da birçok

¹⁰ Bununla birlikte *Kızıl Özbekistan*'ın 02.12.1934 tarihli nüshasından aktarıldığına göre hükümet ve fırka tarafından çoktan yasaklanan ders kitaplarının bazı muallimler tarafından kullanıldığı da görülmekteydi. Kette Kurgan'daki Talim ve Terbiye Teknikumu'nda hükümet tarafından faydalanılması *kat'i surette yasaklanan eserlerden* birçoğu Münevver Kâri ve Çolpan'ın eserlerinden *Dil Dersleri*, *Dil Kaideleri*, *Edebiyat ve Sosyalizm Yolunda* adlı eserlerin dil ve edebiyat derslerinde kullanıldığı ve bundan başka talebelere Batu, Menan Ramiz, Altay gibi milliyetçilerin eserlerinin dağıtıldığı bildirilmekte idi. Bkz. Yaş Türkistanlı, Türkistan Mekteplerinde, s. 18.

hatalar görülmüştür. Nitekim Rahimî tarafından yazılan bir ders kitabının içinde 540 hata tespit edilmiş ve aynı eser 160.000 nüsha olarak basılmıştır. Aynı müellife ait başka bir ders kitabı ise 1750 hata ile yayınlanmıştır. Kayyumoglu tarafından 100.000 nüsha olarak neşredilen *Edebî Hristomatya* adlı eserde aynı akıbete uğramıştır (“Türkistan Haberleri: Maarif Cebhesinde”, 1934, s. 41-42). Diğer taraftan ders kitapları konusunda da suiistimallerin yaşandığı görülmektedir. Eğitim-öğretim yılı öncesinde alınan 11.000 ders kitabı ile 1.000 defterin satışı, Rayon İstihlâk Cemiyeti Reisi Hocoğlu tarafından yaptırılmamış, ambarda bekletilmiştir (Abdulvahab, 1939, s. 35). Özbekistan Maarif Komiserliği tarafından tertip edilen muallimler toplantısında ise bir muallim *bizden derslerin görsel materyallere dayalı işlenmesi talep edilmektedir. Bizde bunu candan kabul ediyoruz. Dersi göstererek yapmak için gerekli araç-gereç verilmelidir. Mekteplerde adî bir coğrafya haritası bile yok* diyerek, ders araç-gereçleri hususundaki eksiklikleri açıkça ortaya koymuştur (Taşbalta, 1936, s. 28). Görülen diğer bir eksiklik ise muallim ve talebe kıyafetlerinin yokluğu idi. Nitekim *Kızıl Özbekistan*’ın 26.10.1931 tarihli 249 numaralı sayısından aktarıldığına göre Kermene rayonu eğitime başlamaya 20 gün kala, halâ okul kıyafetlerini alamamıştı. Özbekistan Devlet Neşriyatı, Riştan rayonuna Hokant Şubesi aracılığıyla okul kıyafetlerini göndermeyi vaat etmişse de bu gerçekleşmemiştir (“Maarif Cebhesinde”, 1932, s. 33-35). Bunun üzerine 17.05.1934 tarihinde Orta Asya Bürosu tarafından alınan kararlarda mektep binalarının tamir edilemediği, mektepleri kışın ısıtmak için odun bulunamadığı, muallimlerin maaşlarını alamamalarından dolayı zor durumda kaldıkları, ders kitapları ile der araç-gereçlerinin temin edilemediği, mahalli fırka ve hükümet idarelerinin muallimlerin şikâyetlerini dinlemedikleri ifade edilmiş ve duyulan rahatsızlık mahalli cumhuriyet, vilâyet fırka ve hükümet merkezlerine tembih şeklinde iletilmiştir (Abulvahab, 1938a, 39-40). Bununla birlikte sorunların üstesinden gelinememiştir.

Mekteplerdeki Öğrenci Sayıları

Özbekistan’da mekteplerde okuyan öğrenci sayılarına bakıldığında, yerli Türkistanlı talebe sayısının Ruslara göre az olduğu görülmektedir. Bu çerçevede yerli öğrencilerin mekteplerdeki sayısı yerlileştirme politikası¹¹ kapsamında Rus talebelere göre az tutulmuştur. Diğer yandan mekteplerdeki öğrenci sayıları konusunda Sovyet resmî daireleri tarafından verilen rakamlar birbirini tutmamakla birlikte, bildirilen rakamlar adeta *göz kamaştırıcıdır*. Sovyet maarif siyasetinin başarılarından bahseden 16.08.1932 tarihli *Kızıl Özbekistan* gazetesinde yer alan bir makalede: Özbekistan Sovyet Cumhuriyeti kurulduğunda 831 mektep

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ercan Çelebi, “Gayr-i Rus Halkların Devlet İdarelerine İştiraki ve Yerlileştirme Meselesi”, *Yaş Türkistan*, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 141, Aralık 2002, s. 139-146.

bulunurken, bugün hali hazırda 4.774 mektebe sahibiz. Talebe sayısı ise 54.800'den 430.000'e yükseldi. Bundan başka Özbekistan Cumhuriyeti 20.000 öğrencisi olan 34 âli mektebe ve 31 ilmî araştırma müessesesine sahiptir. 1928 yılında okuma-yazma kurslarına 69.000 kişi katılmış, 1932 yılında bu sayı 774.000'e çıkmıştır bilgisi verilmektedir. Bununla birlikte *Pravda Vostoka* gazetesi ise *kemiyet itibariyle olan bu muvaffakiyetlerimiz keyfiyet itibariyle sağlamlaşmadı, Özbekistan mektepleri hakkında neşredilen materyallerden açıkça görülmektedir ki talebelerin seviyesi oldukça düşüktür* (Timiroğlu, 1932, s. 19) değerlendirmesini yaparak, Sovyet eğitim sisteminin iç yüzünü gözler önüne sermektedir.

Özbekistan Fırka Kâtibi Ekmel İkrarov ise dört yıllık başlangıç mekteplerinde 529.000 talebenin eğitim görmekte olduğunu söylemekte, bu durumun ise 1931-1932 eğitim-öğretim yılına göre 200.000 daha fazla olduğunu belirtmekte idi. Hâlbuki İkrarov 1932 yılındaki bir başka konuşmasında ise 430.000 talebenin varlığından bahsetmiş bulunuyordu. Diğer taraftan *Cumhuriyet Yüksek Mekteplerinde (VUZ), teknikumlarda, İşçi Fakültelerinde (RABFAK) ve İşçi Üniversitelerinde eğitim görenler 1931 yılında 10.900 kişi idi. Şimdi ise 25.000'i geçti* sözleriyle övünen İkrarov, yine 1932 yılında verdiği başka bir malûmatta Özbekistan'da 20.631 talebesi olan 34 âli mektebin açıldığını belirtmekte, fakat 1934 yılında binlerce âli tahsilli mütehasısın ne olduğu hakkında bilgi verememektedir. Özbekistan'da okur-yazar oranının % 52'ye çıktığını nakleden İkrarov, Maarif Komiserliği malûmatlarına göre Şehirhan rayonunda okur-yazar oranının % 60 gösterildiğini, sonradan bu oranın % 15-16'yı geçmediğinin anlaşılması üzerine *gördünüz mü nasıl olup çıktı! Bunun için Maarif Komiserliğinin Cumhuriyetteki (Özbekistan) okur-yazar halkın sayısı ile ilgili verdiği % 52 rakamına ihtiyatla bakmamız gerekir* (İsen Tursun, 1934, s. 21-24) demişti.

Özbekistan Fırka Kâtibi Ekmel İkrarov'a göre 1928-1929 eğitim-öğretim yılında mekteplerdeki öğrenci sayısı 1927-1928 eğitim-öğretim yılına göre düşmüş, mektep yaşındaki çocukların ancak % 78'i mekteplere yerleşebilmiştir. Hatta Kaşka Derya gibi rayonlarda bu oran % 3,5'a düşmüştür. Büyük şehirlerde ise Rus talebe sayısı % 70-80 oranındadır (Timuroğlu, 1930, s. 26-27). Özbekistan Komiserler Şurası Reisi Feyzullah Havace'nin 1934-1935 eğitim-öğretim yılına ait mekteplerdeki talebe sayılarına ilişkin vermiş olduğu istatistiksel bilgilere göre ise Özbekistan'ın dört yıllık başlangıç mekteplerinde 501.000, orta mekteplerinde 27.000 talebe eğitim görmekte idi (Taşbalta, 1936, s. 26). 1936-1937 eğitim-öğretim yılına gelindiğinde toplam öğrenci sayısının 791.000'i bulduğu, bunların 319.000'inin orta mekteplerde eğitim görmekte olduğu anlaşılmaktadır ("Türkistan'a Dair Bazı Rakamlar", 1938, s. 39).

Bununla birlikte plânlamaların aksine farklı nedenlerle talebelerin okullara yerleşemediği de görülmektedir. Meselâ 1939 yılı için dört yıllık başlangıç mektepleri için 1.954, yedi yıllık orta mekteplerden 615 talebe plândan düşürülmüş, 2.569 talebe eğitim hakkından mahrum kalmıştır. Biştal, Şure, Hüsn-i Kavak, Katartal Kışlak Sovyetleri'ndeki dört yıllık başlangıç mekteplerinin 4. sınıfını bitiren 100 talebe, yatakhaneler yeterli olmadığından yedi yıllık orta mekteplerin 5. sınıfına yerleşememiştir. Özbekistan Maarif Komiserliği'nin malûmatına göre Fergana vilâyetinde 9.180, Buhara vilâyetinde 5.800, Semerkant vilâyetinde 3.943, Harizm vilâyetinde 1.806, Vabkenet rayonunda 2.000, Çüst rayonunda 1.900 mektep yaşındaki çocuk mektebe yerleştirilememiştir. Fergana vilâyetinde yedi yıllık orta mektepler % 75,5; orta mektepler ise % 57 oranında dolu görünmektedir (Abdulvahab, 1939, s. 35-36).

Dikkati çeken diğer bir durum ise Özbekistan'daki mekteplerde yerli öğrencilere nazaran Rus talebelerinin fazla olmasıdır. Türkistan'ın hiçbir yerinde âli mekteplerde yerli talebe sayısının arttığını söylemek mümkün değildir. Yerli öğrenciler, başlarına *bin bir türlü belalar getirilip* mekteplerden kaçmaya zorlanmışlardır (Tahir, 1934, s. 15-16). Bunlar arasında eğitim-öğretim faaliyetleri esnasında *milliyetçi faaliyetleri nedeniyle* mekteplerden atılmalar dikkat çekmektedir. Meselâ 1933 yılı başında 300 civarındaki talebe *sosyalistik hocalık tertibine uygun görülmediğinden* mekteplerden kovulmuştur ("Yüksek Ziraat Mektebini Bitirgenler", 1933, s. 39).

1932 yılında Taşkent'te Orta Asya Demiryolu İdaresi tarafından açılan Elektro-Mekanik Teknikumu'na 1.200 talebe kabul edilmiştir. *Kızıl Özbekistan*'ın 12.07.1934 tarihli nüshasında yer verilen *Yerliler Çok Az* başlıklı bir yazıdan aktarıldığına göre teknikuma kabul edilen 1.200 talebeden ancak 90'ının Türkistanlı olduğu bildirilmektedir. Mektebi bitiren 18 talebeden ise sadece 1'i Türkistanlıdır ("Özbekistan'ın Moskva'da Kanca Talebesi Bar?", 1934, s. 40).

Moskova İttifak Halk Komiserliği ve bütün Rusya Komünist Fırkası Merkezi Komitesi'nin Orta Asya Bürosu tarafından alınan bir karar ile 1934-1935 eğitim-öğretim yılından itibaren Türkistan'daki teknikumlarda yerli talebe sayısının % 70'i aşamayacağı kabul edilmiştir. Buna göre kabul edilecek öğrencilerin % 30'u Ruslardan olmalı idi. Fakat uygulamada alınan karara dikkat edilmediği görülmektedir. Taşkent Teknikumu İlmî Bölümü Müdürü Trosky ise bu durumun sebebini *Biz Moskova'ya itaat ediyoruz. Teknikuma yerli milletten talebe çoğunlukla kabul edilmesi gerekirken Özbek, Tacik, Kazak ve Kırgızların medeni seviyeleri düşük olduğundan onlar teknikuma talebe vermediler* şeklinde açıklamakta idi. Bu durumdan

şikâyet eden İlmî Bölüm Yardımcısı Reşitoğlu ise tepkisini *bu yerin adı Türkistan olarak bilinmektedir. Bunun için mektep, Türkistanlıların olmalıdır* şeklinde göstermekte idi (Yaş Türkistanlı, 1934a, s. 19-20). Boğdanova Özbekistan Fırka Merkezi'nde yapmış olduğu konuşmasında Taşkent Sanayi Enstitüsü'ndeki 1.084 talebeden 109'unun, Taşkent Kışlak Hocalığı Enstitüsü'ndeki 700 talebeden 42'sinin ve Suğarış Enstitüsü'ndeki 746 talebeden 53'ünün Özbek olduğunu söylemekte idi ("Türkistan Haberleri: Âli Mekteplerdeki Kadrolar Kalay Hazırlanadır?", 1936, s. 1). Semerkant Tıp Enstitüsü'nden mezun olan 165 tabibin ise sadece 65'i yerli idi ("Sovyet Mekteplerinde Kadro Meselesi", 1937, s. 40). Aynı enstitüden 8 yıl içinde mezun olan 393 talebeden ise sadece 94'ü yerli öğrencidir (Abdolvahab, 1939, s. 35).

Sovyet eğitim sistemi ve eğitimdeki uygulamalar Türkistan gençlerindeki var olan Rus düşmanlığını daha da artırmıştır. Türkistan'daki Rus düşmanlığı ve Sovyet aleyhtarlığı Bolşevik İhtilâli'nden önce doğan Türkistanlılara münhasır olmayıp, bu düşmanlık ihtilâlden sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Bolşevikler bu düşmanlığın Türkistanlı gençlere mektepler vasıtasıyla kazandırıldığını düşünmüşler, onlar Türkistanlıların muallimlik mesleğini tercih ederek mekteplerde gençlere Rus düşmanlığını aşıladıklarını ileri sürmüşler ve bu düşmanlığın ise *Rus terbiyesi* yoluyla ortadan kaldırılacağını inanmışlardı ("Ruslıkka Karşı Türkistan Yaşları", 1933, s. 20). Bunun için Türkistan mekteplerinde hükümet ve fırka tarafından *Beynelmilel Terbiye dersine* önem verilerek, bu ders ile tarihî düşman olan iki milletin çocukları arasında *kardeşlik duygusunun* uyandırılmasına çalışılmıştır. Fakat bu çabalar olumsuz neticeler vermiştir. Semerkant, Taşkent şehirlerindeki yatakhaneleri olan mekteplerde yerli ve Rus talebelerin yatakhaneleri ayrılmış, yerli ve Rus talebeler arasında sürekli kavgalar olduğundan toplantılar ayrı yapılmıştır (Yaş Türkistanlı, 1934a, s. 20-21). Rus düşmanlığı, Türkistanlı talebelerde yaşlarına göre farklı şekillerde tezahür etmiştir. Örneğin orta mekteplerdeki Türkistanlı talebeler çoğunlukla Rus muallimlerine ve Rusça derslere, Taşkent Darülfünunu'nda ise yerli talebeler, Rus talebelerine karşı koymakta idiler. Onlar Orta Asya Darülfünunu'nun Türkistanlılara ait bir eğitim kurumu olduğunu düşünmekte ve Rus talebelerinin sayıca fazla olmasından şikâyet etmekte idiler. Taşkent'teki Şura Kuruluş ve Hukuk Enstitüsü'nde eğitim görmekte olan Halikoğlu Hemdem adlı bir Türkistanlı komsomol tepkisini *bizim ülkedeki mekteplerde Rusça derslere, Rus edebiyatına, hatta Rusların kendilerine ihtiyaç yok* sözleriyle dile getirip, enstitünün Rus Dili muallimi Geller ile matematik muallimi Merkolov'a karşı gelmişti ("Ruslıkka Karşı Türkistan Yaşları", 1933, s. 21-22).

Sonuç

Sovyetlerin bir taraftan medeniyetin geliştirilmesi diğer taraftan ise tek tip Sovyet vatandaşı yaratmaya dönük eğitim sistemi, 1940'lı yılların sonuna gelindiğinde istenilen başarıyı sağlayamamıştır. Her şeyden önce 1933'lü yıllara kadar bir keşmekeşlik içerisinde bulunan Sovyet eğitim sistemine alınan kararlar, yayınlanan emir-nâmeler ile bir düzen verilmeye çalışılmışsa da bu mümkün olmamıştır. Özbekistan'da yeni mekteplerin inşasında istenilen başarı temin edilememiş, mevcut mekteplerin tamirâtı yaptırılmadığı gibi mekteplerin ders kitabı karatahta, sıra, masa ve diğer ders araç-gereçleri bakımından temel ihtiyaçları karşılanamamıştır. Milliyetçi mefkûreye bağlı muallimlerin mekteplerden kovulmasından sonra mekteplerde muallim ihtiyacı artmış, Sovyet eğitim sisteminin muallim yetiştirme politikası olumlu sonuçlar getirmemiştir. Muallimler kısa süreli kurslarda yetişmiş, bilgi düzeyi bakımından da düşük seviyede kalmıştır. Mektep çağındaki çocukların okullara yerleşme oranı düşük olmuş; yerli Türkmen talebeler, Rus talebelere göre özellikle yüksek mekteplerde azınlıkta kalmıştır.

Kaynakça

İnceleme-Araştırma Eserler

- AĞAYEV E. (2016). "Sovyet Tarihçisinin Mutfağına Bir Nazar". *Sovyet Tarih Yazımı ve Kazakistan Tarihinin Meseleleri (İlk Kazak Tarihçisi Ermukhan Bekmakhanov'un Hayatı ve Çalışmalarına Yeni Bakış)*, (Editörler: Abdulvahap Kara, Zeynep Yaman), İstanbul, s. 155-181.
- ANDİCAN A. (2003). *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*. İstanbul: Emre Yayınları.
- BAKALO İ. 1965). "Sovyetler Birliği Komünist Partisinin Halk Eğitim Alanındaki Millî Siyaseti". *Dergi*, Sayı: 39-40.
- ÇELEBİ E. (2002). "Gayr-i Rus Halkların Devlet İdarelerine İştiraki ve Yerlileştirme Meselesi". *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 141, s. 139-146.
- ÇELEBİ E. (2019). "Türkistan Millî Mücadelesi: Sovyet Tarih Görüşü Bakımından Bir Değerlendirme". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Sayı: 4, s. 1916-1940.
- DEVLET N. (1985). *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihleri (1905-1917)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- KARA A. (2016). “Ermukhan Bekmakhanov Ve Sovyet Döneminde Kazak Tarihi Araştırmalarında İdeolojik Baskı Ve Kısıtlamalar”. *Sovyet Tarih Yazımı Ve Kazakistan Tarihinin Meseleleri (İlk Kazak Tarihçisi Ermukhan Bekmakhanov’un Hayatı ve Çalışmalarına Yeni Bakış)*, (Editörler: Abdulvahap Kara, Zeynep Yaman) , İstanbul, s. 11-25.
- KANLIDERE A. (1997). “Kazan Tatarları Arasında Tecdid ve Cedit Hareketi”. *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 46, 1997, s. 89-96.
- KIRIMER C. S. (1996). *Gaspıralı İsmail Bey*, (Haz. Ramazan Bakkal). İstanbul: Avrasya Bir Vakfı Yayınları.
- KIRIMLI H. (1996). “Gaspıralı İsmail Bey”. *DİA*, İstanbul, c. 13, s. 394-395.
- KOÇAOĞLU T. (2004). “Tercüman’ın Dili ve Coğrafyası” (Ed. Hakan Kırımlı). *İsmail Bey Gaspıralı İçin*, Ankara: Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları, s. 215-225.
- MARAŞ İ. (2002). *Türk Dünyasında Dini Yenileşme (1850-1917)*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- SARAY M. (1987). *Türk Dünyasında Eğitim Reformu Ve Gaspıralı İsmail Bey (1851-1914)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- SARAY M. (1993). *Özbek Türkleri Tarihi*. İstanbul: Nesil yayıncılık.
- TEKİNER S. (1966). “Türkistan Cedidizmi Komünist Propagandasının Dikkat Merkezinde”. *Dergi*, Sayı: 45.
- VORONİTSSİN S. (1964). “Sovyet Türkistan’ında Okul ve Bilim”. *Dergi*, Sayı: 55.

Sürelî Yayınlar

Yaş Türkistan Dergisi

- Abdulvahab (1937). “Maarif Cephesinde”. *Yaş Türkistan*, Sayı: 90, s. 5-9.
- Abdulvahab (1938a). “Türkistan’da 1937/1938’inçi Oku Yılı Kandı Ötkezile Yatır?”. *Yaş Türkistan*, Sayı: 103, s. 17-24.
- Abdulvahab (1938b). “Maarif Cephesinde”. *Yaş Türkistan*, Sayı: 107, s. 15-21.
- Abdulvahab (1938c). “Maarif Cephesinde”. *Yaş Türkistan*, Sayı: 108, s. 19-26.
- Abdulvahab (1939). “Maarif Cephesinde”. *Yaş Türkistan*, Sayı: 112, s. 34-38.

- “Bugünkü Türkistan Ahvalinden” (1933). *Yaş Türkistan*, Sayı: 38, s. 18-22.
- “Buhara’da Yaşirin Mektep” (1936). *Yaş Türkistan*, Sayı: 77, s. 1.
- İsen Tursun (1934). “Bolşeviklerin Türkistan’da Medeniyet Sahasındaki Yutuklarından”.
Yaş Türkistan, Sayı: 53, s. 18-26.
- “Maarif Cebhesinde” (1932). *Yaş Türkistan*, Sayı: 26, s. 33-35.
- Oktay (1936). “Aylıksız Aç Muallimler”. *Yaş Türkistan*, Sayı: 85, s. 8-14.
- “Özbekistan’ın Moskva’da Kanca Talebesi Bar?” (1934). *Yaş Türkistan*, Sayı: 59, s. 40.
- “Ruslaştırma Siyaseti Küçeymekte” (1935). *Yaş Türkistan*, Sayı: 74, s. 9-12.
- “Ruslaştırma Yulıda Mühim Bir Adım” (1935). *Yaş Türkistan*, Sayı: 73, s. 40
- “Ruslıkka Karşı Türkistan Yaşları” (1933). *Yaş Türkistan*, Sayı: 44, s. 20-25.
- “Sovyet Mekteplerinde Kadro Meselesi” (1937). *Yaş Türkistan*, Sayı: 87, s. 40.
- “Şu Yıl Salınacak Mektep Binaları” (1936). *Yaş Türkistan*, Sayı: 77, s. 1.
- Tahir (1934). “Türkistan’da Birinci Biş Yıllık Yekünü: Maarif”. *Yaş Türkistan*, Sayı: 61, s. 9-17.
- Tahir (1936). “Bolşeviklerin Millî Siyaset Oyunu”. *Yaş Türkistan*, Sayı: 78, s. 7-8.
- Taşbalta (1935). “Maarif Cebhesinde”. *Yaş Türkistan*, Sayı: 71, s. 38-42.
- Taşbalta (1936). “Sovyet Mektebi”. *Yaş Türkistan*, Sayı: 83, s. 25-30.
- Taşbalta (1939). “Rus Tili Dersi Meselesi Etrafında Tartışma”. *Yaş Türkistan*, Sayı: 115, s. 20-23.
- “Taşkend Mekteplerinin Tazelik ve Sıhî Vaziyetleri” (1931). *Yaş Türkistan*, Sayı: 22.
- Timuroğlu (1930). “Türkistan’da Mekteb Meselesi”. *Yaş Türkistan*, Sayı: 2, s. 22-30.
- Timuroğlu (1932). “Türkistan’da Sovyet Maarifinin Kemiyet ve Keyfiyeti”, *Yaş Türkistan*, Sayı: 36, s. 17-22.
- “Türkistanga Dair Bazı Rakamlar” (1938). *Yaş Türkistan*, Sayı: 98, s. 38-40.
- “Türkistan Haberleri: Maarif İşleri” (1932). *Yaş Türkistan*, Sayı: 37, s. 37-40.
- “Türkistan Haberleri: Maarif Cebhesinde” (1934). *Yaş Türkistan*, Sayı: 57, s. 41-42.
- “Türkistan Haberleri: Özbekistan’da 10 Yıllık Mektep ve Orta Mektepten Çıkan Talebeler” (1936). *Yaş Türkistan*, Sayı: 83, s.1.

“Türkistan Haberleri: Âli Mekteplerdeki Kadrolar Kalay Hazırlanadı?” (1936). *Yaş Türkistan*, Sayı: 83, s. 1.

“Türkistan Mekteplerinde” (1938). *Yaş Türkistan*, Sayı: 98, s. 1.

Yaş Türkistanlı (1930). “Rus İstilasası Astıda Türkistanlıların Millî Hareketlerinden”. *Yaş Türkistan*, Sayı: 2, s. 13-22.

Yaş Türkistanlı (1934a). “Türkistan Mekteplerinde”. *Yaş Türkistan*, Sayı: 62, s. 17-21.

Yaş Türkistanlı (1934b). “Gaspıralı İsmail Bik”. *Yaş Türkistan*, Sayı: 57, s. 30-33.

“Yüksek Ziraat mektebini Bitirgenler” (1933). *Yaş Türkistan*, Sayı: 46, s. 39.

“1933/1934’ünçü Oku yılı Kanday Ötkezildi?” (1934). *Yaş Türkistan*, Sayı: 58, s. 39-40.

Extended Abstract

There were three kinds of schools in Turkistan after the Russian invasion. Historically, the oldest of these and the strongest in terms of location were mosque schools and religious madrasahs. However, the education system based on madrasah education in Turkistan began to decline in the period of chaos after the death of Uluğ Bey and soon deteriorated. The purpose of the Russian schools, called Rusko Tüzemni (Russian Local Schools), was to adopt the Russian language and culture. Then, from 1884 onwards, with the Jadidism movement initiated by İsmail Gaspıralı, Cedit schools were opened in Uzbekistan. Thus, there were three different schools in Uzbekistan: the local schools and the madrasahs, the Russian-Uzbek schools and the Cedit schools. After the collapse of Tsarist Russia, the Bolsheviks respected nations in the Soviet Union, which were multinational, multilingual and multi-religious. But they soon built their national policies on a policy of Sovietization in all areas. This manifested itself in the social life as the creation of a new Soviet people. In order to establish the infrastructure of this policy, the education system of the non-Russian peoples was taken up; by closing local schools, one type of Soviet schools were established and the education system was centralized. The Russians were placed at the top of the training and the training was based on the Russian language. The education policy pursued by the Soviets in Uzbekistan was not in line with the needs of the people. The education was neglected and lacking state support. Every school until 1933, each teacher applied his own experience. All of the training methods introduced by other nations in the world were applied by semi-literate Soviet teachers. First of all, with an emirnâme issued in 1935 with the signature of Stalin and Molotov, efforts were made to get rid of the disorder seen in the Soviet education system until 1933 and to realize the order, training and education that could not be provided. With this decree, it was requested that the lessons be taught within the framework of a general and definitive plan, the use of common textbooks, the course hours should be determined as 45 minutes and the holidays should be clarified, and the exam questions were prohibited from being given to the students beforehand. In addition, since January 1936, it was reported that students in the Soviet Alliance should change to a common school dress and that school documents and proceedings should be carried out jointly.

After the restoration of the Soviet education system to the Russian language and proletarian culture, the Russian language was obligatory in Uzbekistan from the 4-year start-up period. The Russian Language Education Commission was given the task of preparing the Russian language curriculum and books. An instruction regarding this was also sent to the Uzbekistan

government, and the Uzbekistan Education Commissioner was obliged to apply this order exactly.

It is seen that there are problems in the planning of education and training in Uzbekistan, and a good preparation period for education cannot be passed. Considering the frequent coverage of the headlines of Children Who Does Not Go to School to Stay in the newspapers, the targeted success could not be achieved from compulsory education (the obligation to go to Soviet schools). It seems quite difficult to obtain reliable information about the number of Soviet schools in Uzbekistan between 1930-1940. In this regard, it is seen that the Soviet official authorities gave exaggerated and contradictory figures regarding the number of schools due to ideological concerns. Schools in Uzbekistan were not at a sufficient level in terms of health. It is understood that there have been many problems in the construction of new school buildings and the repair of existing school buildings. The second and most important problem in the Soviet education system was the lack of teachers, the insufficient education level of the current teachers and the bad conditions they were in. The most important problem in this matter was the lack of teachers in schools. One of the most important problems faced by teachers is that they cannot get their salaries on time. One of the biggest deficiencies in schools in the Soviet education system is the insufficiency of textbooks and other course materials. Considering the number of students studying at schools in Uzbekistan, it is seen that the number of local Turkestan students is less than that of Russians. In this framework, the number of domestic students in schools has been kept less than Russian students within the scope of the localization policy.

Makale Gönderilme Tarihi / Article Submission Date: 30-07-2020

Makale Kabul Tarihi / Article Acceptance Date: 03-09-2020

Araştırma Makalesi / Research Article

INTERNATIONAL JOURNAL OF VOLGA - URAL AND TURKESTAN STUDIES (IJVUTS), VOLUME 2, ISSUE 4, P. 276 - 291.

ULUSLARARASI İDİL - URAL VE TÜRKİSTAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (IJVUTS), CİLT 2, SAYI 4, S. 276-291.

Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde Aktarma Cümlelerinin

Karşılaştırılması

Emre TÜRKMEN¹

Özet

Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesi Türk dilinin Oğuz grubu Türk lehçelerindedir. Türkmen Türkçesi, Oğuz grubu Türk lehçelerinin doğu kolunda yer alır. Yazı dilinin Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesine nispetle daha geç dönemlerde oluştuğu bilinmektedir. Oğuz grubunu temsil eden Türkiye Türkçesi ile Türkmen Türkçesi aktarma cümlesi üretiminde benzer yollar izlemektedir. Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesinden belirlenen aktarma cümleleri; kurucu unsur, alıntıların aktarma cümlesine katılma şekli ve alıntılarının cümle niteliği bakımından benzer dizilişler sergilemektedir. Öte yandan her iki lehçedeki aktarma cümlesi kuruluşlarında daha çok şekil bilgisel açıdan olmakla birlikte imla özellikleri bakımından farklılıklar görülmektedir. Aktarma cümlesi, Türkiye Türkçesinde iç içe geçme Türkmen Türkçesinde başkasına ait olma vurgularıyla iç içe birleşik cümle ve başkanıñ gepi (başkasının sözü) olarak adlandırılan cümle türüne karşılık gelmektedir. İlk örnekleri Orhun abideleri aracılığı ile belirlenebilen aktarma cümlesi kuruluşlarında aktarılan ya da alıntılanan iç cümle de aktarılan cümledir. Aktarma cümlesi ile yapı göz ardı edilmemekle birlikte bu yapıyı meydana getiren birimlerin işlevlerine aktarılan cümle ve aktarma cümlesi açısından odaklanılmaktadır. Bu çalışmada da aktarma cümlesi özellikleri bakımından Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesi mukayese edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Aktarma Cümlesi, Aktarılan Cümle – Alıntı, Türkiye Türkçesi, Türkmen Türkçesi.

The Comparison of Reporting Clauses in Turkmenian Language and Turkish Language

Abstract

Turkmenian language takes place in East section of Oghuz Group of Turkic languages. It is known that as an official language Turkmenian was created later period compared to Turkish language and Azerbaijan language. Turkish and Turkmenian which belong to Oghuz Group of Turkic languages follow same ways to construction of reporting clause. The examples of reporting clause which taken from both languages show similar construction in respect to their constituent parts, construction properties, adjunction to main sentence and the properties of the sentence. On the other hand, reporting clause in Turkmenian is different from reporting clause in Turkish in a few ways. There are morphological and orthographical differences regarding the construction of

¹ Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-posta: emreturkmen@ktu.edu.tr. ORCID: 0000-0001-8823-1310.

the reporting clause. The reporting clause is widely accepted as nested compound because of the classification of the sentences according to their structures in Turkish grammars. Unlike Turkish grammars, it is accepted as 'başganiñ gepe' due to the internal sentence of nested compound sentence in Turkmenian grammars. The term reporting clause will use as a label for these sentences in this study. The reporting clauses convey thoughts or statements in varied forms with quotations included. In reporting clause construction, the quotations and metaphrases correspond to the reported clause. This study compares reporting clauses in Turkmenian language to reporting clauses in Turkish language.

Keywords: Reporting Clause, Reported Clause - Quote, Turkish, Turkmenian.

1. Giriş

Avrasya merkez olmak üzere ilk metinlerinin VIII. yüzyıl itibarıyla belirlendiği Türkçe, VIII. yüzyıldan günümüze değişik kollara ayrılarak gelişmekte ve geniş bir coğrafyada konuşulmaktadır. Türkçenin sınıflandırılmasında fonetik, morfolojik ölçütlerin yanı sıra coğrafi, etnik adlandırmalardan yararlanılmaktadır. Bu sınıflandırmalarda Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesi Türk dilinin Oğuz grubu Türk lehçelerinden kabul edilmektedir.

Bu çalışmanın amacı Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki aktarma cümlesi kuruluşlarını belirleyip karşılaştırmaktır. Bu amaca yönelik her iki lehçeden aktarma cümlesi kuruluşları belirlenecektir. Belirlenen aktarma cümlesi örnekleri, cümle nitelikleri yönüyle mukayese edilerek ayrıntılandırılacaktır. Çalışmada ortaya konan bulguların karşılaştırmalı söz dizim çalışmalarına katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesinin söz dizimsel bakımdan karşılaştırıldığı makale ve tez kapsamında yapılmış çalışmalar mevcuttur. Biray ve Biray (1999), kelime grupları ve cümle yönünden Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesini karşılaştırır. Çalışmada kelime grupları Muharrem Ergin'in tasnifi esasında belirlenirken cümleler yüklem diğer öğelerle ilişkisi bakımından değerlendirilmiştir. Sis (2007), Türkmen Türkçesinde bağlama edatlarıyla kurulan cümle örneklerini anlam, kuruluş ve işlevlik açısından Türkiye Türkçesiyle karşılaştırır. Dinar (2014), Türkiye Türkçesinde 'cümle dışı unsur' ile ilgili farklı değerlendirmelere yer verdikten sonra Türkmen Türkçesi ile karşılaştırarak bu unsurun benzer ve farklı yönlerini inceler. Bununla birlikte *Türkmen Türkçesinin Söz Dizimi* adlı tezinde Dinç (2014), Türkiye Türkçesinin söz dizimi çalışmalarındaki bakış açısı ile Türkmen Türkçesinin söz dizimini kapsamlı şekilde ele almıştır. *Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesinin Karşılaştırmalı Söz Dizimi* adlı tezinde Şenol (2018) ise cümle ve unsurları, kelime grupları ve cümle türleri bakımından Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesini karşılaştırmıştır.

Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde Aktarma Cümlelerinin Karşılaştırılması adlı bu çalışmada ise Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesi aktarma cümlesi sınırlılığında karşılaştırılacaktır. Öncelikle her iki lehçedeki cümle, aktarma cümlesi kavramlarına ana

hatlarıyla değinilecek ardından belirlenen aktarma cümlelerinin benzer ve farklı özellikleri mukayese edilecektir.² Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde aktarma cümleleri; alıntının aktarma cümlesine katılma şekli, alıntının bağlı bulunduğu aktarma cümlesindeki söz dizimsel görevi ve son olarak cümle niteliği bakımından alıntı cümleleri incelenecektir. Dolayısıyla yüklem merkezinde değerlendirilmeyle cümlenin kurucu unsurları esas alınacaktır. Kelime grupları üzerinde ayrıca durulmayacaktır.

2. Cümle

Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesi sınırlılığında Türk dilinin söz dizimsel niteliklerini yansıtan cümle³ kavramına bakıldığında birbiriyle farklılaşmayan adlandırmalar görülmektedir. Türkçe Sözlük'te “Bir yargı bildirmek için tek başına çekimli bir fiil veya çekimli bir fiille kullanılan kelimeler dizisi, tümce” (Türk Dil Kurumu [TDK], 2011: 474) şeklinde tanımlanan cümlenin yargı bildiren tek bir *kelime* ya da *kelime dizisi* olduğuna vurgu yapılmaktadır. Cümlenin tümce adıyla olmak üzere *dizi* terimi etrafında izah edildiği bir diğer tanımda söz konusu diziyi meydana getiren öğelerden de söz edilmektedir: “Bir durumu, yargıyı, olguyu bildirmek üzere, özne, tümleç ve yüklem adı verilen öğelerden oluşan sözcük dizisi.” (Çotuksöken, 2012: 214). Öte yandan kimi cümle tanımlarında dizi teriminin yerini *grup* terimi alır. Korkmaz (1992: 32), cümleyi “Bir fikri, bir duygu ve düşünceyi, bir oluş ve kılışı tam olarak bir hüküm halinde anlatan kelime grubu.” şeklinde tanımlarken onun kelime grubu olduğuna vurgu yapar. Kimi tanımlamalarda ise kelime grubu terimi yerini *sözcük dizilişi* terimine bırakır. Hengirmen (2009: 92), herhangi bir bilgiyi aktaran sözcük dizilişlerine cümle adını vermektedir: “Bir bilgiyi, isteği, gerekliliği, koşulu başka sözcüklerle yapısal bağlantılar kurmadan aktaran sözcük dizilişi.” (Hengirmen, 2009: 92). Türkiye Türkçesinde cümlenin; dizi, kelime grubu, sözcük dizilişi kavramları etrafında tanımlandığı

² Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesi kapsamında seçilen yazınsal metinler ile çalışmanın örnekleme oluşturulmuştur. İlgili metinlerde aktarma cümlesi özelliği gösteren cümleler taranarak belirlenmiştir. Taranan eserlerin gösteriminde şu kısaltmalar kullanılmıştır: Türkmen Türkçesindeki eserler için, **E** - Ependi, **G** - Goca (Ak Yelken içinde), **GG** - Gopuzlıca Gız (Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 11 içinde), **GY** - Gerçek Yigit (Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 11 içinde), **MU** - Mehir Uçgunları (Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 11 içinde), **MYBG** - Men Yerimde Bolup Görün (Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 11 içinde), **ŞB** - Şükür Bağşı, **ŞBGUI** - Şol Bir Gezek Uçan İt (Ak Yelken içinde), **THM** -Türkmen Halk Masalları ve **TM** - Türkmenische Märchen; Türkiye Türkçesindeki eserler için **AS** – Araba Sevdası, **BKPG** - Bir Kaya Parçası Gibi (Son Kuşlar içinde), **BT** - Bekir ile Tekir (Çağlayanlar içinde), **DÇ** - Dondurmacının Çırağı (Son Kuşlar içinde), **H** - Huzur, **KPK** – Kaçamak, Papağan, Karabiber (Lüzumsuz Adam içinde), **LA** - Lüzumsuz Adam, **M** - Murtaza, **MB** - Mahur Beste, **Ş** – Şık, **YK** - Yarayı Kanatan (Çağlayanlar içinde).

³ Cümlenin diğer Türk lehçelerindeki karşılıkları şöyledir: “Az.: *cümlä*; Tkm.: *sözlem*; Gag.: *cümlä*; Özb.: *gap ~ cumla*; Uyg.: *cümlä*; Tat.: *cömlä*, Bşk.: *höyläm*; Kmk: *cumla*; Krç.-Malk.: *ayım*; Nog.: *yıyma*; Kzk.: *söylem*; Krg.: *süylöm*; Alt.: *ermek*; Hks.: *predlojeniye*; Tuv.: *tomak*; Şor.: **erbek*; Rus.: *predlojeniye*” (Gürsoy-Naskali, 1997: 28).

tek bir kelimenin de cümle olabileceğinden bahsedildiği görülmektedir. Türkmen Türkçesi kapsamındaki çalışmalarda ise cümle *sözlem* terimi ile karşılaşılır (Azimov ve Baylıyev, 1941; Hamzayev vd. 1962; Tekin vd., 1995; Sarı ve Güder, 1998).⁴ Azimov ve Baylıyev (1941: 3), sözlemi şöyle tanımlar: “Gutaran bir pikiri añladyan sözler yığındısına ya söze sözlem diyilyär” (*Tamamlanmış bir düşünceyi anlatan kelimeler toplamına ya da kelimeye cümle denir). Hamzayev vd. (1962: 607) ise sözlem için şu tanıma yer verir: “Grammatik ve intonaiya taydan formalaşan sözleriñ düzümi ya-da gutaran pikiri añladyan yeke bir söz, cümle.” (*Dil bilgisi ve vurgu bakımından belli bir biçim hâlini alan sözcüklerin dizimi ya da tamamlanmış bir düşünceyi anlatan tek bir kelime, cümle). Bir diğer cümle tanımında Sarı ve Güder (1998: 35), “*Sözlem*, gutarılan oy-pikiri añladyan bir söz ya-da sözler yığındısıdır.” (Cümle, bitmiş olan bir düşünceyi veya bir fikri anlatan tek kelime veya kelimeler dizisidir.) der. Clark (1998: 492) da benzer şekilde cümlelerin tek bir kelimedenden oluşabileceğinden söz eder. Ona göre tam bir düşünce ve vurguyu ifade eden tek bir kelime de cümledir. Türkmen Türkçesindeki sözlem (cümle) tanımlarının Türkiye Türkçesi kapsamındaki tanımlardan yaklaşım olarak çok da farklı olmadığı görülmektedir. Burada da cümle; dizim, dizi terimleri ile açıklanmakta, birden çok kelimenin cümle olabileceği gibi tek bir kelimenin de cümle niteliği taşıyabileceği belirtilmektedir.

3. Aktarma Cümlesi

Türkiye Türkçesinde cümle türleri genellikle yüklem temel alınarak belirlenmektedir. Yargı sayısının esas alındığı yapılarına göre cümlelerde genellikle basit ve birleşik cümle ayrımı yapılmakta, birleşik cümle alt başlığında iç içe birleşik cümle türünden söz edilmektedir (Aktan, 2016: 126; Ergin, 2013: 406-407; Erkul, 2007: 65; Karaağaç, 2009: 198). İç içe birleşik cümle bahsinde de aktarma cümlesi örneklerine yer verilmektedir. Aktarma cümlesi adlandırması ise iç içe birleşik cümle türünün işlevsel bir karşılığıdır. Burada yapıdan çok alıntı ve aktarma durumu ön planda tutularak düşünülen ya da söylenen ifadenin çeşitli biçimlerde aktarıldığı kuruluşların aktarma cümlesi adıyla değerlendirilmesi söz konusudur. Buna göre alıntı ve aktarmalar, aktarılan cümle; alıntı ve aktarmaların bağlı bulunduğu ya da yer aldığı cümle kuruluşları ise aktarma cümlesidir.

Türkiye Türkçesinde aktarma cümlesi terimi ile bir cümle türünün karşılandığı sınırlı sayıdaki çalışmanın varlığı dikkati çeker. Coşar (1997), tek bir yargı taşıyan cümleleri “düz kuruluşlu cümle”, birden çok yargı taşıyan cümleleri “karma kuruluşlu cümle” olarak bölümlendiği

⁴ Türkmen Türkçesinin cümle bilgisi ile ilgili diğer kaynakları için bk. Karayanık (1999); Dinç (2013).

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Beş Şehir Adlı Eserindeki Cümlelerde Unsur Dizilişi ve Kuruluş İlişkisi* adlı tezinde aktarma cümlelerini karma kuruluşlu cümle başlığı altında inceler. Coşar (2006) da *Üç Çay Risalesi* adındaki çalışmada belirlenen aktarma cümlesi kuruluşlarının unsur dizilişlerine yer vermektedir. Türkmen (2018) ise terim, tanım ve tasnif yönünden aktarma cümlelerini inceleyerek aktarılan cümlenin ana cümleye katılma biçimlerinden söz eder.

Türkiye Türkçesine benzer şekilde Türkmen Türkçesinde de cümle *sözlemiñ gurluşına görä* (cümlenin yapısına göre) *yönekey* (basit) ve *goşma* (birleşik) cümle şeklinde bölümlendirilir (Sarı ve Güder, 1998: 51-52). Burada iç içe birleşik cümlenin bire bir karşılığı bulunmazken bu tür cümleler için iç cümle esas alınarak *başganıñ gepi* (başkasının sözü) adlandırması yapılmaktadır (Şenol, 2018: 361). Ancak Türkmen Türkçesi üzerine yapılan kimi çalışmalarda Türkiye Türkçesindeki genel kabul doğrultusunda ilgili cümlelerin iç içe birleşik cümle olarak adlandırıldığı görülür. “Adından da anlaşılacağı üzere iç içe birleşik cümlede iki cümle iç içe girmiş durumdadır. Bunlar, çok defa birbirinden tırnak (“) işaretiyle ayrılır. Ana cümle, sonda bulunur. Yan cümle, ana cümlenin bir ögesi durumundadır.” ifadesiyle Kara, iç içe birleşik cümle adlandırmasını kullanır ve söz konusu cümlelerde tırnak işaretinin kullanımına dikkat çekerek şu örneklerle yer verir:

“Söyyäärin!” diydim. “ ‘Seviyorum’ dedim”.

“Söygi kördür” diydi. “ ‘Sevgi kördür’ dedi”.

“Besdir, beyle bakma” diydiñ.” “ ‘Yeter, böyle bakma’ dedin.”

Ol “Ähli zaadıñ özeni söygidir” diydi. “O, ‘Her şeyin özü sevgidir’ dedi” (2001: 62).

Öte yandan Türkmen Türkçesinde *sıralama* ve *yan tümce* ile bağlama olmak üzere iki tür cümle birleşiminden söz eden Hanser, sıralı tümcelerin dil bilgisel açıdan bağımsız olmakla birlikte bağlaçsız ya da bağlaç ile birbirine bağlandıklarını, yan tümcelerin ise temel tümcenin konuşma parçalarının karmaşık temsilcileri olduğunu belirtir. Yan tümceler bahsini *nesne tümceleri*, *niteleme tümceleri*, *durum tümceleri*, *karşılaştırma tümceleri*, *zaman tümceleri*, *neden tümceleri*, *amaç tümceleri*, *şart tümceleri*, *kabul tümceleri*, *yer tümceleri*, *sonuç tümceleri* ve *özne tümceleri* alt başlıklarına ayırır. Bu başlıklar arasında nesne tümceleri adı altında verilen şu örneklerde aktarma cümlesi özelliği gösteren cümleler yer alır:

näme maksat bilen gelendigimi aytdım “Ne amaçla geldiğimi söyledim.”

“Sen kim? Sen kim?” - diyip gıgırdı. ““Sen kimsin? Sen kimsin?”” diye bağırdı”

Men işçi – diyip, öz gursagina urdı. “Ben işçiyim” deyip kendi göğsüne vurdu” (2003: 187-188).

Aktarma cümlesinin ele alınışına her iki lehçe özelinde bakıldığında Türkiye Türkçesinde az sayıdaki çalışmanın *aktarma cümlesini* bir cümle türü olarak işlediği, genel olarak bu tür cümle birliklerinin iç içe birleşik cümle adıyla ele alındığı görülür. Türkmen Türkçesinde de *aktarma cümlesi* adında bir cümle türü olmadığı, başkasının sözü adı altında aktarma cümlesi örneklerine yer verildiği görülür. Bunun yanında cümlelerin birbirine bağlanmasının ele alındığı bahislerde “alıntı” adında ya da “yan tümceler” bahsinde *nesne tümcesi* adında aktarma cümlesi örneklerine değinilmektedir. Değinilen örneklerde tırnak işareti ya da kısa çizgi gibi bazı işaretlerin kullanımından söz edilmesi de ayrıca dikkati çekmektedir.

4. Türkmen Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde Aktarma Cümleleri

Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde *de-* fiili ve bu fiilin türevlerinin yüklem olduğu aktarma cümlesi kuruluşları ortaklık gösterir.⁵

- Ependi, menin tıllarımı gaytarıp ber! - **diyipdir**. (E: 7).

*Hoca, benim altınlarımı geri ver **demiş**.

Dudaklarıyla, gözleriyle gülererek bir küçük temenna ile “Teşekkür ederim.” **dedi**.
(YK: 54).

Türkiye Türkçesinde daha çok *söyle-* fiilinin yüklem olduğu dolaylı aktarma cümleleri, Türkmen Türkçesinde *ayt-* fiili ile kurulmaktadır.

Eli yaraglı üç adamın töverekde aylanıp av gözleyänini **aytdı** (ŞBGUI: 301).

*Eli silahlı üç adamın etrafta dolaşarak av aradığını **söyledi**.

Mümtaz, bir arkadaşına söz verdiğini, çocuğun hala gelmediğini **söyledi**. (H: 130).

Kimi aktarma cümlelerinde alıntılar bağlı buldukları cümlenin yüklemine farklı fiilimsiler aracılığıyla katılmaktadır. Türkiye Türkçesinde alıntılar genellikle *de-* fiilinin zarf-fiil eki almış *diye* türevi ile ana cümle yüklemine bağlanırken Türkmen Türkçesinde bu görev aynı fiilin *-Xp* zarf-fiil ekli *diyip* türevi ile karşılanır.

Sen şetdalımı getiryärkäñ kimde bolsa biri eliñden aldımı? **diyip** soran (TM: 17).

⁵ Bu bölümdeki örneklerde ilk olarak Türkmen Türkçesinden aktarma cümlesi örneği, ilgili örneğin Türkiye Türkçesindeki karşılığı ardından Türkiye Türkçesinden benzer nitelikteki aktarma cümlesi olacak şekilde bir sıralama takip edilmiştir. Türkmen Türkçesinden belirlenen aktarma cümlelerinin başında * işaretine yer verilen Türkiye Türkçesi karşılıkları tarafımızca çevrilmiş, diğerlerinde ise Türkiye’de yayımlanan çalışmalardaki çevriler esas alınmıştır.

*Sen şeftaliyi getiriyorken herhangi biri elinden [şeftaliyi] aldı mı diye sormuş.

“Namussuzum,” **diye** söyleniyordu (KPK: 59).

Yukarıdaki aktarma cümlelerinde *de-* fiili üzerine getirilen zarf-fiil eklerinin farklı olduğu görülmektedir. Türkmen Türkçesindeki *-Xp* zarf-fiil ekinin işlevlerinden biri de eklendiği fiille kalıplaşarak birtakım edat ve zarf türetebilmesidir (Türkmen, 2017: 613). Türkiye Türkçesinde bu ekin karşılığı *-A* ünlü zarf-fiil ekidir.

Bir aktarma cümlesi kuruluşundaki dil bilgisel unsurların yanında o kuruluşun yazıda gösteriminde kullanılan noktalama işaretleri de önemlidir. Finnegan (2011: 43-44) tırnak işareti, konuşma işareti veya virgöl gibi kabul edilen işaretlerle alıntılanan söz ve seslerin diğer söz ve kelimelerden ayrılabilceğini, bu tür işaretlerin başkalarının söz ve seslerinin gösterilmesinde açık ve tartışmasız bir yol olduğunu söyler. Türkiye Türkçesinde aktarma cümleleri için tırnak işareti ya da konuşma çizgisi kullanılmaktadır (Kornfilt, 1997: 3). Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki aktarma cümlesi kuruluşlarına bu açıdan bakıldığında dolaysız aktarımların tırnak işareti ile gösteriminin benzer olduğu görülür. Tırnak işareti kullanımının dışında Türkmen Türkçesinde doğrudan aktarımların kısa çizgi⁶ işaretleri arasında gösterilişi ayrıca dikkati çeker. Türkmen Türkçesinde iki kısa çizgi işareti arasında aktarılan cümlenin gösterilmesi Türkiye Türkçesinden farklıdır. Türkiye Türkçesinde konuşma çizgisinden sonraki alıntı cümlesinin bitimine virgöl konur (Yazım Kılavuzu [TDK], 2012: 29).

- Şeyle, Cennet can... - diyip, bir zat aytcak yalı etdi-de, birhili diñirgendi. Birdenem - **Öyüñüzde hiç kim yok gerek?** - diyip söhbetdeşiniñ yüzüne seretdi (MU: 113).

*- Şöyle Cennet can... diye bir şey diyecek oldu, bir süre durakladı. Birden - Evinizde hiç kimse olmasa gerek? - diyerek sohbettaşının yüzüne baktı.

Yigitleriñ hemmesi birden: - **Biziñ şayımız tutulğıdır** - diydiler (ŞB: 31).

*Yiğitlerin hepsi birden: - Bizim hazırlığımızı tamamıdır, - dediler.

— Tam burnumuzda, dedi Vasili (BKPG: 41).

— Kim bilir ne dalgan vardır, diyorlar (LA: 9).

Bir aktarma cümlesinde aktarılan cümleye karşılık gelen alıntı, bağlı bulunduğu cümlenin bir unsuru ya da unsurunun bir parçası olabilmektedir. Bu nitelik Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde benzerdir.

⁶ Clark (1998: 453), Türkmen Türkçesinde dolaylı aktarımdan farklı olarak dolaysız aktarım cümlelerinde alıntıya karşılık gelen aktarılan cümlelerin tırnak işaretleri ya da kısa çizgiler arasında gösterildiğinden söz eder ve şu örnekler yer verir: “*Hanı görelı, sınanışıp görsem, ir saat çıksa, yanına gelerin*” **diydi.**;- *Muña düşünyärmin?* - **diyyär.**; *Anık bilemok, yöne takmınan baş yüz manat dağı bar* **diydi.**

- Aktarılan cümle, nesne görevindedir:

- **Ependi, benim tıllarımı gaytarıp ber!** - diyipdir. (E: 7).

*Hoca, benim altınlarımı geri ver demiş.

İşiğindeki gıza: “**Yokardan sorasalar, men ob’ekte gidendirin**” diyer (MYBG: 274).

Kapısındaki kıza: “Yukarıdan sorarlarsa ben yemeğe gidiyorum”, der.

Bekir, aralıksız: “Uğurlar olsun!” diyordu. (BT: 202).

- Aktarılan cümle, nesne unsurunun bir parçasıdır:

Ol indi Batıra cogap bermeli boldı. “**Sag boluñ**” diymegi hiç kimi kanagatlandırmayardı ahırın (ŞB: 27).

*Şimdi Batır’a cevap verecek oldu. “Sağ olun!” demesi hiç kimseyi tatmin etmedi.

Baba Predriks şaşkın şaşkın garsonların yüzlerine diktiği nazarlarıyla “**hainler!.. bu rezaleti bu kadar müşterinin önünde beni maskara etmek için kasden mi yaptınız?**” demek istediği anlaşılıyordu (Ş: 31).

- Aktarılan cümle, yer tamlayıcısı unsurunun bir parçasıdır:

“**Om nähili göryärsiñiz?**” diyenine biri hem cogap bermekçi bolmadı (ŞB: 32).

*“Bunu nasıl buluyorsunuz?” demesine birisi dahi cevap vermek istemedi.

Aklına hiçbir kötülük gelmedi Âkile Hala’nın. Gelmese de, “**Abe ne için bakmazsın işçeğizine de yarıştırsın çene oğlanlara?**” demekten kendini alamayacaktı ya, elinde futbol topuyla Murtaza’nın büyük oğlu Hasan’ı görünce, Zehra’yı unuttu (M: 66).

- Aktarılan cümle zarf tümleci görevindedir:

“**Yağıb-a bilipdir, gurbanı gitdigim**” diyip, yüregini diline aldı (G: 379).

*Yağmış da yağmış kurban olduğum diyerek kalbindekini dillendirdi.

Altı aydan beri kaderin sillesi altında kendini kaybeden ve bir türlü öfkelenmek kudretini kendinde bulamayan Molla, birdenbire kızarak oğluna: “**Ellerini çamaşır yıkar gibi ovuşturmadan anlat.**” diye bağırdı. (MB: 36-37).

- Aktarılan cümle zarf tümleci unsurunun bir parçasıdır:

Berkeli “**İne, puluñ eyesi tapıldı**” diyen yalı edip, Atabayıñ yüzüne seretdi (GY: 217).

Berkeli, “işte paranın sahibi bulundu.” der gibi Atabay’a baktı.

Sonra arkadaşına hiçbir şey söylemeden “**Zararı yok, bana ne**” der gibi oldukça rahat bir işaret yaptı (DÇ: 125).

- Aktarılan cümle yüklem unsurunun bir parçasıdır:

Emma bir güyç ızından itklep, “**Ilga, ılga, yet**” diyen yalıdı. (GG: 164).

Fakat, bir güç ardından itekleyip, “Koş, koş, yetiş” diyor gibiydi.

Bu bakışın anlamı, “**Keşfi Bey! Sen o arabaya hiç de yakışmıyorsun!**” demek miydi? (AS: 16).

Aktarma cümlelerindeki aktarılan cümleye karşılık gelen alıntılar; bağlı cümle, sıralı cümle, şartlı birleşik niteliğinde yer alabilir. Bu nitelik Türkmen Türkçesi ve Türkçesinde benzerdir.

- Aktarma cümlelerinde alıntıyı meydana getiren cümleler bağlı cümle niteliğindedir:

Meni iyeceğini bilyärin veli, iymeziñden ozal meniñ çın adımı bir tut-da diyen. (THM: 64).

Beni yieceğini biliyorum fakat yemeden önce benim esas adım söyle demiş.

Edmon yine ağzını kapıya yanaştırıp dedi ki: “**Todori! Öldün mü? Yoksa hâlâ sağ mısın?**” (Ş: 37)

- Aktarma cümlelerinde alıntıyı meydana getiren cümleler sıralı cümle niteliğindedir:

Biziñem bir palvanımız bar, sonuñ bilen göreşip bilermiñ diyyärler (TM: 34).

*Bizim de bir pehlivanımız var, onunla güreşebilir misin [diye] soruyorlar.

Pembe Hanım da atıldı: “**Ben sizin yerinizde olsam şimdi Gülistan’ı bulur, bu dinsiz doktoru imana getirmeyi ona bırakırdım.**” diyordu. (YK: 56).

- Kimi aktarma cümlesi kuruluşlarında alıntılar aralarında şartlı birleşik cümle niteliğinde cümlenin bulunduğu sıralı cümlelerden meydana gelebilir:

Yaş gelniñ “**İl-gün görse nâme diyer oğlan**, seniñ akılıñ bir yerindemi?!” diyip, karşılık görkezmeği hem onu rayından gaytarıp bilmedi (G: 384).

*Genç gelinin “El âlem görürse ne der, oğlan? Senin aklın yerinde mi?” diye karşı çıkması da onu düşüncesinden caydıramadı.

Bunu ona Hırka-ı Şerif’teki dergâhına devam ettiği bir şeyh öğretmişti. “Kendi eliyle çalışmak ruhu tasfiye eder, insanı Allah’a yaklaştırır. **Dikkatini elindeki işe verirsen temiz kalırsın**” demişti. (MB: 146).

5. Sonuç

Cümle, Türkmen Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde benzer yaklaşımlarla tanımlanmaktadır. Her iki lehçede de cümle (sözlem); dizim, dizi terimleri ile açıklanmakta, birden çok kelimenin cümle olabileceği gibi tek bir kelimenin de cümle niteliği taşıyabileceği belirtilmektedir. Cümle tanımlamalarındaki ortaklığın yanında aktarma cümlesi üretimine bakıldığında her iki lehçede benzer ve farklı özelliklerden söz etmek mümkündür. Aktarma

cümlesi kuruluşlarında *de-* fiili ve bu fiilin türevlerinin yüklem olması Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesinin benzer özelliklerindedir. Dolaylı aktarma cümleleri söz konusu olduğunda ise aktarma cümlesinin yüklemi farklılaşır. Türkiye Türkçesinden farklı olarak Türkmen Türkçesinde *ayt-* fiili ve bu fiilin türevleri dolaylı aktarma cümlelerinin yüklemidir.

Gerek Türkmen gerekse Türkiye Türkçesinde aktarılan karşılık gelen unsur yapıca benzer katılma şekilleri sergiler. Aktarılan cümle herhangi bir bağlayıcı unsur olmadan aktarma cümlesinin ögesi olabildiği gibi fiilimsiler aracılığı ile aktarma cümlesinin ögesi olabilmektedir. Ancak alıntıyı yükleme bağlayan fiilimsiler her iki lehçede ortak değildir. Örneğin Türkmen Türkçesinde ünsüz zarf-fiil ekli (*diyip*) fiilimsiler alıntıları ana cümle yüklemine bağlarken Türkiye Türkçesinde ünlü zarf-fiil ekli (*diye*) fiilimsiler alıntıları ana cümle yüklemine bağlamaktadır.

Aktarma cümlesi üretiminde benzer unsurların varlığı her iki lehçede ayrıca dikkat çekmektedir. Aktarılan ya da alıntılanan bölüm nesne, zarf tümleci gibi bir unsurla temsil edilebildiği gibi nesne, yer tamlayıcısı, zarf tümleci ve yüklem gibi birbirinden farklı unsurların bir parçasıyla da temsil edilebilmesi her iki lehçenin benzer özelliklerindedir.

Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki kimi aktarma cümlesi kuruluşlarının bünyesindeki görevli unsurlar cümle nitelikleri yönüyle ortaklık taşıyabilmektedir. Aktarılan cümleye karşılık gelen görevli unsur bağlı cümle, sıralı cümle ve şartlı birleşik cümle gibi farklı cümle niteliklerinin biri ya da birkaçından meydana gelebilmektedir. Bu durum Türkçenin karma kuruluşlu ortak cümle üretimini göstermektedir.

Çalışmada ortaya konan bulgular, karşılaştırmalı sözdizimi alanındaki çalışmalar için yararlı olacaktır.

Taranan Eserler

Abasıyanık, S. F. (2014). *Lüzumsuz Adam* (2.Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Abasıyanık, S. F. (2014). *Son Kuşlar* (4.Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Allanazarow, A. (2008). *Ak Yelken (Powestler we Nowellalar)*. Aşgabat: Türkmen Döwlet Neşriyat Gulluğu.

Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 11 (Nesir-Nazım), (1998). Ankara: Türkmenistan Türk Edebiyatı, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Durdyýewa, A. (2006). *Ependi*. Aşgabat: Türkmenistanın Milli Medeniyet “Miras” Merkezi.

- Ergun, M. ve Sakaoğlu, S. (1991). *Türkmen Halk Masalları*. Ankara: Kültür Bakanlığı
- Gürpınar, H. R. (2009). *Şık - Tutuşmuş Gönüller*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Kemal, O. (2011). *Murtaza* (19.Baskı). İstanbul: Everest Yayınları.
- Müftüoğlu, A. H. (2005). *Çağlayanlar* (haz. Suat Batur). İstanbul: Altın Kitaplar.
- Recaizade Mahmut Ekrem (2003). *Araba Sevdası* (haz. Erdoğan Mura). Ankara: Sinemis Yayınları.
- Reichl, K. (1982). *Türkmenische Märchen*. Bochum: Studienverlag Brockmeyer.
- Saryhanow, N. (2007). *Şükür Bağşy*. Aşgabat: Türkmen Döwlet Neşirýat Gullugy
- Tanpınar, A. H. (2013). *Huzur* (20.Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2018). *Mahur Beste* (20.Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kaynakça

- Aktan, B. (2016). *Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi* (2.Baskı). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Azimov, P. ve Bayliyev, H. (1941), *Sintaksis*. Aşgabat, Türkmenistan: Türkmen Döwlet Okuv-Pedagogik Neşir.
- Biray, H. ve Biray, N. (1999). Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin Sentaks Bakımından Karşılaştırılması Üzerine Bir Deneme. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*. Dr. Himmet Biray Özel Sayısı, 22-45.
- Clark, L. (1998). *Turkmen Reference Grammar*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Coşar, A. M. (1997). *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Beş Şehir Adlı Eserindeki Cümlelerde Unsur Dizilişi ve Kuruluş İlişkisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Coşar, A. M. (2006). *Üç Çay Risalesi İnceleme-Metin-Tıpkıbasım*. Trabzon: Serander Yayınları.
- Çotuksöken, Y. (2012). *Türkçe Dil ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü* (2.Baskı). İstanbul: Papatya Yayınları.
- Dinar, T. (2014). Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde Cümle Dışı Unsur. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 33, 69-86.
- Dinç, S. (2013). Türkmen Türkçesi Üzerine Bir 'Kaynakça' Denemesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. 2(1), 166-180.

- Dinç, S. (2014). *Türkmen Türkçesinin Söz Dizimi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Ergin, M. (2013). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak.
- Erkul, R. (2007). *Cümle Metin Bilgisi* (2.Baskı). Ankara: Anı Yayınları.
- Finnegan, R. (2011). *Why Do We Quote? The Culture and History of Quotation*. Cambridge: Open Book Publishers.
- Gürsoy-Naskali, E. (1997). *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hamzayev, M. Y. vd. (1962). *Türkmen Diliniñ Sözlüğü*. Aşgabat: Turkmenistan Ilımlar Akademiyası Dil Bilim İnstitutı.
- Hanser, O. (2003). *Türkmence Elkitabı* (çev. Zuhâl Kargı Ölmez). İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:17.
- Hengirmen, M. (2009). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü* (3.Baskı). Ankara: Engin Yayınları.
- Kara, M. (2001). *Türkmence (Giriş-Gramer-Metinler-Sözlük)* (2.Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karaağaç, G. (2009). *Türkçenin Söz Dizimi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karayanık, S. (1999). Türkmence Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*. 7, 227-249.
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kornfilt, J. (1997). *Turkish*. London & New York: Routledge.
- Sarı, B. ve Güder, N. (1998). *Türkmencenin Grameri (III Sintaksis)*. Ankara: Türk Dünyası Gençleri'nin Mahtumkulu Yayın Birliği.
- Sis, N. (2007). Türkmen Türkçesinde Bağlama Edatlarıyla Kurulan Cümleler. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. 7(1), 129-136.
- Şenol, A. Ç. (2018). *Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesinin Karşılaştırmalı Söz Dizimi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir.
- Tekin, T. vd. (1995). *Türkmence-Türkçe Sözlük*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük* (11.Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türk Dil Kurumu (2012). *Yazım Kılavuzu* (27.Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türkmen, E. (2017). Türkmen Türkçesinde -Xp Zarf-Fiil Ekinin Kullanım Özellikleri ve İşlevleri. *Kesit Akademi Dergisi*. 3(10), 607-620.

Türkmen, E. (2018). Türkçede Aktarma Cümleleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*. 4, 274-285.

Extended Abstract

Turkmenian language takes place in East section of Oghuz Group of Turkic languages. It is known that as an official language Turkmenian was created later period compared to Turkish language and Azerbaijan language. Turkish and Turkmenian which belong to Oghuz Group of Turkic languages follow same ways to construction of reporting clause.

The purpose of this study was to compare and contrast Modern Turkish and Turkmenian languages in terms of reported clause patterns. First of all, the terms of “sentence” and “reporting clause” were defined thoroughly in both dialects. Secondly, both the similarities and differences between certain reporting clause structures in each language were mentioned.

In both dialects a sentence is defined with similar approaches. In both languages, a sentence is explained with reference to syntax terms and it is accepted that a sentence can be composed of several words or just one word.

Reporting clause in Turkish has been examined as a type of “sentence” only in a handful of studies. Reporting clause has been usually studied under the “nested compound sentence” category. It has been observed that in the Turkmenian language, there is no such sentence type as “reporting clause”, instead the examples of this clause were called “others’ word”.

There are similarities and differences in terms of reporting clause in both dialects. Similarly, the verb of *de-* and its derivatives are used as predicates in both dialects in the construction of reported clause. On the other hand, when indirect reporting clauses are concerned the predicates differentiate between the two dialects. In Turkmenian, the verb of *ayt-* and its derivatives are used as predicates in indirect reporting clause.

Below given is an example about the verb of *de-* or its derivatives when they function as the predicates of reporting clause:

- Ependi, benim tıllarımı gaytarıp ber! - **diyipdir**. (E: 7).

*Hoca, benim altınlarımı geri ver **demiş**.

Dudaklarıyla, gözleriyle gülerik bir küçük temenna ile “Teşekkür ederim.” **dedi**.
(YK: 54).

Whereas in Turkish the verb of *söyle-* is used in the construction of indirect reporting clause, in Turkmenian such clauses are constructed with the verb of *ayt-*.

Eli yaraglı üç adamın töverekde aylanıp av gözleyänini **aytdı** (ŞBGUI: 301).

*Eli silahlı üç adamın etrafta dolaşarak av aradığını **söyledi**.

Mümtaz, bir arkadaşına söz verdiğini, çocuğun hala gelmediğini **söyledi**. (H: 130).

A quotation that corresponds to the reported clause in a reporting clause sentence can be a component of that sentence or a part of that component. This structure is similar in Turkish and Turkmenian.

- A reported clause can function as the object in the sentence:

- **Ependi, benim tıllarımı gaytarıp ber!** - diyipdir. (E: 7).

*Hoca, benim altınlarımı geri ver demiş.

Bekir, aralıksız: “Uğurlar olsun!” diyordu. (BT: 202).

- A reported clause can be a part of the object component:

Ol indi Batıra cogap bermeli boldı. “**Sag boluň**” diymegi hiç kimi kanagatlandırmayardı ahırın (ŞB: 27).

*Şimdi Batır’a cevap verecek oldu. “Sağ olun!” demesi hiç kimseyi tatmin etmedi.

Baba Predriks şaşkın şaşkın garsonların yüzlerine diktiği nazarlarıyla “**hainler!.. bu rezaleti bu kadar müşterinin önünde beni maskara etmek için kasden mi yaptınız?**” demek istediği anlaşılıyordu (Ş: 31).

- A reported clause can be a part of the indirect object:

“**Onı nähili görýärsiňiz?**” diyenine biri hem cogap bermekçi bolmadı (ŞB: 32).

*“Bunu nasıl buluyorsunuz?” demesine birisi dahi cevap vermek istemedi.

Aklına hiçbir kötülük gelmedi Âkile Hala’nın. Gelmese de, “**Abe ne için bakmazsın işçeğizine de yarıştırsın çene oğlanlara?**” demekten kendini alamayacaktı ya, elinde futbol topuyla Murtaza’nın büyük oğlu Hasan’ı görünce, Zehra’yı unuttu (M: 66).

- A reported clause can function as an adverb:

“**Yagıb-a bilipdir, gurbanı gitdigim**” diyip, yüregini diline aldı (G: 379).

*Yağmış da yağmış kurban olduğum diyerek kalbindekini dillendirdi.

Altı aydan beri kaderin sillesi altında kendini kaybeden ve bir türlü öfkelenmek kudretini kendinde bulamayan Molla, birdenbire kızarak oğluna: “**Ellerini çamaşır yıkar gibi ovuşturmadan anlat.**” diye bağırdı. (MB: 36-37).

- A reported clause can be a part of the adverb:

Berkeli “**İne, puluň eyesi tapıldı**” diyen yalı edip, Atabayın yüzüne seretdi (GY: 217).

Berkeli, “işte paranın sahibi bulundu.” der gibi Atabay’a baktı.

Sonra arkadaşına hiçbir şey söylemeden “**Zararı yok, bana ne**” der gibi oldukça rahat bir işaret yaptı (DÇ: 125).

The quotations that correspond to the reported clause in the construction of reported clause can appear as coordinate clause or conditional compound sentence. This feature is similar in both dialects.

- The clauses that make up the quotation in the reporting clause sentences are in the form of subordinate clause:

Meni iyceğini bilyärin veli, iymeziñden ozal meniñ çın adımı bir tut-da diyen. (THM: 64).

Beni yiyeceğini biliyorum fakat yemeden önce benim esas adımlı söyle demiş.

Edmon yine ağızını kapıya yanaştırıp dedi ki: “**Todori! Öldün mü? Yoksa hâlâ sağ mısın?**” (Ş: 37)

- The clauses that make up the quotation in the reporting clause sentences can be in the form of coordinate clause:

Biziñem bir palvanımız bar, sonuñ bilen göreşip bilermiñ diyyärler (TM: 34).

*Bizim de bir pehlivanımız var, onunla göreşebilir misin [diye] soruyorlar.

Pembe Hanım da atıldı: “**Ben sizin yerinizde olsam şimdi Gülistan’ı bulur, bu dinsiz doktoru imana getirmeyi ona bırakırdım.**” diyordu. (YK: 56).

In Turkmenian the display of reported clause between two hyphens is different than the display in Turkish. In Turkish, usually a comma is placed at the end of the quotation after the dash.

- **Şeyle, Cennet can...** - diyip, bir zat aytcak yalı etdi-de, birhili diñirgendi. Birdenem - **Öyüñüzde hiç kim yok gerek?** - diyip söhbetdeşiniñ yüzüne seretdi (MU: 113).

*- **Şöyle Cennet can...** diye bir şey diyecek oldu, bir süre durakladı. Birden - Evinizde hiç kimse olmasa gerek? - diyerek sohbettaşının yüzüne baktı.

— Kim bilir ne dalgan vardır, diyorlar (LA: 9).

Several similar characteristics strike out in the formation of reporting clause in both dialects. The reported or quoted part of a clause can be represented either with a component such as object or adverb, or with a part of different components such as indirect object, object or adverb. This is similar in Turkish and Turkmenian.

The findings obtained in this study will be useful in future studies in the field of comparative syntax.

Makale Gönderilme Tarihi / Article Submission Date: 31-05-2020

Makale Kabul Tarihi / Article Acceptance Date: 31-08-2020

Araştırma Makalesi / Research Article

INTERNATIONAL JOURNAL OF VOLGA - URAL AND TURKESTAN STUDIES (IJVUTS), VOLUME 2, ISSUE 4, P. 292 - 305.

ULUSLARARASI İDİL - URAL VE TÜRKİSTAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (IJVUTS), CİLT 2, SAYI 4, S. 292-305.

ATILLA İLHAN VE MAĞCAN CUMABAYEV'İN ŞİİRLERİNDE

MİTOLOJİK UNSURLAR; SU VE ATEŞ

Banu NAGASHBEKOVA¹ & Zhazira KOKBAS²

Özet

İnsanoğlunun kuşaktan kuşağa devam eden tarihi mirasları olarak bilinen mitler, gelecek olayları anlatan hikâye, insanın beş sezgisini, gizli kaos şeklini betimleyen olağanüstü dil, sezgi görüntüleri ile bilinçli düşünce dili arasındaki boşluğu doldurur ve kabilenin, milletin, halkın öz bilgisinin temeli olarak bilinir. Bu çalışmada, Atilla İlhan ile Mağcan Cumabayev'in şiirlerinde Güneş ve Ateş kavramları mitik açıdan bakılacaktır. Yazarların güneşin ve ateşin kültürel kodu olan mitik unsurları çağdaş edebiyata ilettiği görülecektir. Aşk, kahraman, kendini bulma, gelecek nesillere öğüt verme, vatan ve bunun gibi birkaç konuda işlenen eserlerinden yola çıkarak şiirdeki güneşin ve ateşin önemini, eskilerden kalan tanrı-güneş, tanrı-ateş mitlerine başvurulmuştur.

Anahtar kelimeler: Mit, Mitoloji, Şiir, Güneş, Ateş, Türk ve Kazak.

MYTHOLOGICAL ELEMENTS IN ATILLA İLHAN AND MAGCAN CUMABAYEV POEMS

Abstract

Myths, known as the historical heritages of mankind ongoing from generation to generation, fill the gap between the images of intuition and the language of conscious thought through the story narrating future events, the extraordinary language describing the five intuitions of humankind, the hidden form of chaos, and are acknowledged as the basis of the self-knowledge of the tribe, the nation, the community. In this study, the concepts of Sun and Fire in the poems of Atilla İlhan and Mağcan Cumabayev are examined from a mythical perspective. It has been observed that they have transmitted the mythical elements, which are the cultural codes of the sun and fire, to contemporary literature with their own interpretations. The myths of the god-sun, god-fire, which remain from the ancients, were used in order to demonstrate the importance of the sun and fire in their poetry based on their works on love, heroism, finding the self, exhorting to future generations, homeland and a few other similar topics.

Key Words: Myth, Mythology, Poetry, Sun, Fire, Turkish and Kazakh.

¹ Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, E-posta: nakhysbekova@gmail.com. ORCID: 0000-0003-1200-4124.

² Avrasya Devlet Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Kazakistan. E-posta: kokbas.zhazira@mail.ru. ORCID: 0000-0002-6593-0474.

Giriş

Kuşaktan kuşağa yayılan mit, toplumun farklı etkisiyle ortaya çıkan halk öyküsüdür. Mitoloji tarihi belgeleme girişimi değildir. Üstelik, anlattığı masalların nesnel gerçeklik taşıdığını savunmaz. Roman, opera ya da bale gibi mite de yalandan inanılır. Parçalanmış, trajik dünyamızı yücelten, “ya olsaydı?” sorusunu sorarak felsefeye, bilime ve teknolojiye yol gösteren, yepyeni olanakları görmemize yardım eden bir oyundur (Armstrong, 2014: 12). Mit yalnızca insanların yaşamlarından bir anlam çıkarmalarına yardım etmekle kalmadı, insan aklının onlar olmaksızın ulaşamayacağı alanları açığa çıkardı. Psikolojinin ilk biçimiydi mit. Yeraltı dünyasına inen, labirentlerde yollarını bulan ve canavarlarla çarpışan tanrıların ya da kahramanların başlarından geçen öyküleri ruhun gizemli işleyişine ışık tutup insanlara içlerinde kopan fırtınalarla nasıl baş edeceklerini gösterdi. (Armstrong, 2014: 13)

Amerika bilim adamı Richard Chase “Myth as Literature” başlıklı çalışmasında “Mitin kelimesinin *hikâye* olduğunu söyler ve bir anlatı veya bir şiir olduğunu, üstelik mit, insan hayallerinin estetik yaratılışını hesaba katan bir edebiyattır” diyerek sözlerini ispatlamaya çalışır. “Buna göre ilk mitolojik anlatıları, onlardan doğmuş, epope, destan, masal, legend vs. gibi diğer edebî türleri edebiyatın ilk başlangıç noktaları olarak ele almalı ve edebiyatın tarihî seyri incelenirken mitolojik metinlerden başlanılmalıdır. Burada şüphesiz tarihî süreç içerisinde tedricî bir gelişim söz konusudur ve bu gelişim dikkate alınmadan yapılacak araştırmalar yarım ve eksik kalacaktır (Tökel, 2012: 23).

Mitoloji, edebiyatı bir peri masalı, kahramanca bir epos (arka planı mitle bağlantılı olan) ve görsel sanat, ritüeller ve halk festivalleri aracılığıyla etkiler. Kazak bilim adamı, türkolog, şair Amirhan Balkıbek “Şair Apolojisi” adlı kitabında şöyle tespitlerde bulunur. “Yazar, yazdığı eserlerini bir mite çevirecekler ve mit’i yazarlar üretmiştir diye sonuca varır. Bunu söyledikten sonra kendi yorumlarını katarak ve ispatlarla delil eder. Bazı mitlerin, efsanelerin yazarları belli değildir. Örneğin bildiğimiz Homeros’un “İlyada”sı tarihi eser olmakla birlikte Ovidius’un “Metamarfoza” eseri mitik açıdan Avrupa’da hatta tüm dünyada en önemli sayılmıştır. Gördüğümüz iki şahıstan birisi yazar birisi de şairdir. “Güneşe yetişeceğim diye kendini kurban eden Phaeton’un kazası ve Truva savaşını, biri uzayda gerçekleşen diğeri ise yeryüzünde olan tarihi olaylar şair hayaliyle ve ilhamla yazılıp, sanata yansıdığını bugünün bilimi net şekilde ispatlamadı mı?” diyerek vurgular (Balkıbek 2015: 13). İnsanoğlu kendi yaşadığı tarihi belli bir tarihçinin eserleriyle ve coğrafi açıdan bulunan buluntularla ispatlamış durumdadır. Bunları derleyip, toplayıp kendi hayal gücünü kullanarak yazarlar miti ortaya çıkarmış olarak bilinen yazarlardır. Şair kendi bilimsel inceleme kitabında; “Gerçekten de

miti orataya çıkarırlar, yani yazarlar, anlatılarında olaydan çok uzaklaşmamışlardır. Onlar ancak yaşanmış olayları vadi ve ovalarda yaşayanların diliyle birleştirip, ustaca güzel sanat haline getirmiştir. Belki bugünün nesillerinin algılayamadığı sorun, eski dönemlerdeki bozkırlarda yaşayanların serbest tarzdaki şiirlerde kullandığı bir yöntemdir.”(Balkıbek 2015: 15) Bilindiği gibi, Mit ile Edebiyat birbirine bağlılığını burada göstermektedir. Brunel “edebi mitleri, istensin ya da istenmesin mitlerin bize tamamen edebiyat katmanıyla kaplanmış bir şekilde ulaşmış hali” olarak değerlendirir (Balkıbek 2015: 11). Böylece, mitin anlatma işleviyle edebiyatın açıklama ve ortaya çıkarma (keşfetme) işlevleri birleşerek, edebiyat ile mitler arasındaki ilişki sürekli hale gelir. Brunel’in bu sözlerinden, edebiyatın, mitlerin bir çeşit tamamlayıcısı rolünü üstlendiği çıkarımı yapılabilir. (İşler 2015: 188) “Mitler, edebiyat aracılığıyla, kendilerine özgü kapalı anlamlarından ve kutsallık işlevlerinden uzaklaşarak, daha anlaşılır hale gelirler” (De Rougemont 1939: 203). Amirhan Balkıbek yine bir yazısında şu şekilde yazar; “Eski Yunan eserlerinden biri Platonus’un *Timey*, ile *Kriti* adlı eseri İlyada’nın ünlü dehalarından olan Solon’un ağzından şiir halinde Platonus’a kadar gelmişti. Platonus genelde hikayesinde hayal gücünü kullanır, bu hakikata dayalıdır. Solon’a güvenerek kendi felsefi mitik eserini ortaya çıkarmıştır. Sözel olarak aktarılan mitoslar, aynı zamanda edebiyatın temel türleri olan roman, hikâye, şiir gibi türlerin sahip olduğu karakter ve zaman anlayışına da sahiptirler”.

Olağanüstü kahramanların anlatısı şeklinde okunabilecek mitos, mutlaka tematik perspektife sahiptir. Dünyanın yaratışını anlatan kozmogoni mitleri, evrenin sonunu anlatan eskatoloji mitleri hep bu bağlamda belirli anlam epistemeleri ihtiva ederler. İşte mitosun edebiyata yaklaştıran en önemli özellik, bu anlam bağıntısının içinde kodlanmasıdır.

Edebiyata kaynaklık eden anlatıların ilk çağlardan beri sözel olarak aktarıldığı, matbu çağının gelmesiyle bunların kitaplaştırıldığı bilinen bir gerçektir. İlkel çağlarda belli kültürel aktarıcılar (Şamanlar, saz şairleri) tarafından aktarılan mitos, logosla karşı karşıya geldikten sonra aktarım sürecini yazılı kaynaklara (kutsal kitaplar, rasyonalist romanlar ve edebî türler) nakl eder (Balcı, Tınkır, 2017: 97). Kazakistan’ın Devlet Bilim Akademisinin akademisyeni, Prof. Dr. Seyit Kaskabasov: “İnsanlar her dönemde mitler icat etmiştir. İlk mitler eski insanların ilk kez kendini insan olarak görmeleri, doğadan uzaklaştıkları da grup halinde birleşip sonra ortaya çıktığı şüphesizdir” (Kaskabasov 2002: 322) kendi araştırmasında bahseder.

Mit ve edebiyat ilişkisini konu alan ünlü filozoflardan biri de Nietzsche’dir. *Tragedya’nın Doğuşu* adlı eserinde sanatın kaynağını doğrudan mitik epistemeye dayandıran Nietzsche, bunu *Apollon-Dionysos* diyalektiği paralelinde kurgular. Nietzsche’nin felsefesinde

Apolloncu kanat insan ruhunun bilgeliğini temsil ederken *Dionysosçu* kanat coşkuyu, aşkı temsil etmektedir. Mit ve edebiyat ilişkisi konusunda ortaya atılan bir diğer araştırma alanı ise, mitik motiflerin kalıpsallaştırılmasıdır. *Otto Rank, Joseph Campbell, Lord Raglan, Hanh* gibi araştırmacılar, edebi metinlerde geçen mitik motiflerin belli bir kalıp etrafında döndüğünü (kahramanlık arketipi, stabil muhteva) tespit ederek bu alanda önemli çalışmalar ortaya koymuşlardır (Balcı, Tınkır, 2017: 101). Kısaca, Mitoloji ile Edebiyatı benzediğini söyleyebiliriz.

Atilla İLHAN ve Mağcan CUMABAYEV

Atilla İlhan, **15 Haziran 1925**'de Menemen'de dünyaya gelir. Babası Muharrem Bedreddin Bey, Gürünlü bir ailenin çocuğudur (İlhan, 2010: 11). Babası sayesinde küçük yaşlardan itibaren edebiyata ilgi duymaya başlayan İlhan, ilk ve orta öğreniminin bir kısmını İzmir'de tamamlar. Öğrencilik yıllarında ilk şiirlerini yazmaya başlamıştır. Atilla İlhan şiirinde gerilimli bir hava hakimdir ve yarattığı karakterler bunalımlıdır. Genel olarak bireyin, özel olarak devrimci bireyin psikolojisine odaklanır. Atilla İlhan şiirinde aşk teması oldukça önemlidir. Bu aşk şiirlerinin öznesi hayali kadınlardır. İlhan şiirlerinde mitik unsurları da iyi şekilde işletebilmiştir. Güneş ve ateşin önemini diğer mitik unsurları, Yunan ve Türk mitolojisinde yer alan tanrıları şiirin merkezi olarak göndermeyle anlatmıştır (Ayaza ışık lisesi özel dergisi 2011).

Kazakların önde gelen şairlerinden biri Mağcan Cumbayev 1893 yılında Kuzey Kazakistan'daki Sasık köyünde doğmuştur. 20.yüzyılın yarısında yaşayan şair Sovyetler Birliği sırasında hayatını sürdürür. Birçok zorluk ve çile gören halkı için şiirlerinde bunları yansıtır. Hem öfkeli hem de geleceğe umutla bakan yazar Abay'dan beslenip, kendine ilham verir. Şiirlerin çoğunda mitolojik unsurları işlemiştir. Güneş'i, Ay'ı, Ateş'i, Yıldız'ı, Dağ ve Gökyüzünü sık sık işler. En çok kullandığı unsur da Güneş ve Ateş. Mitolojiye göre ilk insanlar her şeyin üstünde ve her şeye hâkim olan Güneş'e tapıyorlardı. Güneşin karşısında insan gövdesinin fizyolojik, hareketlerle alana çıkan ilk hayranlık sesleri ilk kelimeleri yaptı. Ve şüphesiz ki bunlar yalnız Güneşin vasıflarını anlatıyordu (Charles F. Jean, 1923: 26).

Kazakların kökeni Türk olduğu için bunlar aynı mit ve mitolojik kavramın etrafında düşünürler ve algırlar. Eski dönemlerdeki mit'in çıkış tarihi ve onların anlatılması ortak olmuştur. Türk mitolojisi, Türk sanatında olduğu gibi Orta ve İç Asya'da paleolitik devirden beri gelişip bozkır kültüründe yeniden biçimlenen ve proto- Türklerce (kendi katkılarıyla beraber) farklı bir bütün hâline getirilerek yeniden ortaya çıkan bir oluşum sürecine sahiptir. Tarihî gelişimi içinde Hunlardan Köktürlere, Köktürklerden Uygurlara oradan da değişik

Türk coğrafyalarının kollarına (*Kırgız- Türkmen- Karakalpak- Azeri- Başkurt- Yakut- Altay vb.*) ayrılarak devam eden Türk mitolojisi, alışlageldik bir kozmogoni miti ile başlar (Balcı, Tınkır, 2017: 52). Mağcan'ın Ot (Ateş) şiirinde Güneşle ateşi bir sayar ve kendinin Güneşin oğlu ve Ateş olduğunu isptalamaya hem de mitik açıdan kozmik merkeze bağlar.

Güneşten doğan çocuğum.

Parıldıyorum, yanıyorum,

Sadece güneşe itaat ediyorum.

Aslum güneştir, aslum ateştir;

Sözlerim ve kısık gözlerim de ateştir.

Kendi kendime tapınıyorum.

Yerdeki tek Tanrı ateştir;

Ateşten başka Tanrı yoktur.

Diliyle sessiz seviyor.

Sevdiği şey yanıyor

Kendisi, gülümseyip yavaş yavaş yürüyor.

Rastladığımı kor haline getirir;

Kor haline getirir de yok eder.

Bunun adı ateştir.

Ben de ateşim, ben de yanıyorum.

Ateş! Sen Tanrım'ın sana tapıyorum... (Tamir, 1993: 277).

Ateş, Türk mitolojisinde kutsallık atfedilen unsurlardan bir tanesidir. Işığının güneşi sembolize etmesiyle tanrısal bir perspektif oturtulan bu mefhum, aynı zamanda ocak kültürüyle de yakından alakalıdır. Şarin güneşe ve ateşe tapması ve kendini öyle tanımlaması “yeni uyanış” veya “diriliş” olarak görülmektedir. Türk mitolojisinde aile ocağı bağlamında kurgulanan ateş, ailenin veya önemli bir kabilenin bölgesinin yanında yakılarak tanrısal kuta ve sonsuzluğa gönderme yapılır. Kazak halkının tanımında, genellikle, Güneş betimlemesinin simgelik anlamı özel sayılır. Bu tüm Türk hakları için kutsal niteliktedir. Bu mitik unsurlar batıl inançların bir parçası olarak şairlerin şiirlerinde yer almıştır. “Güneşten doğan çocuğum” satırında Güneşin ne kadar önemli olduğunu ispatlar. Güneş Türklük algısında ilk önce

yapay kahramandır. O dünyayı yenileyici, güzellik katan ve dünyayı çeşitlendiricidir. Mitik algıya göre ilk kez Güneş Tanrısı bile olmuştur. Tengricilik dini gelmeden önce halk Güneş'i tanrı olarak tanıyıp, onun evreni yaptığına inanmışlardır. Güneşi yapay, üstelik erkek adam olarak yani "Baba" anlamında, onun eşi olarak "Ana" diye anladılar. "Ateş" miti de şairin "Aslım güneştir, aslım ateştir; Ateşten başka Tanrı yoktur" satırlarında görülmektedir. Şairin içgüveni ateşe tapması ve kendini ateş görüp kendini tanrı sayması bile onun içgüveninin göstergesidir. Şair direk burada Ateş Ana veya Umay Ana Tanrısına gönderme yapar. Eski Türk mitolojisinde Ateş-Ana Tanrısı Umay Tanrı-Ana'nın tabanından yaratılmış. Onun babası kurşun, anası ise taş olmuştur. Ateş Ana kişinin mekânında, ocağında olurmuş. İnsanların yaratılışı ve onun yaşaması Ateş-Ana'nın korumasıyla ilgilidir (Janaydarov, 2006: 12).

Genelde güçlü ve sinirli kişilerde kullanılan ateş kelimesi, şairin burada kendinin ateş gibi kızgın ve güçlü olduğunu gösterir. Bunun gibi Atilla İlhan'ın "İskeletler Dansı" adlı şiirindeki bu satırda

onlar meydan ateşleri dev nefesi ejder nefesi

onlar gündelikçiler bir deri bir kemik (İlhan,2015:128), şair birçok şiirinde olduğu gibi, tanrılar dünyasına ait olan ateş imini işçilere aktararak onların yaptığı işin kutsallığına vurgu yapar. (Balcı, Tınkır, 2017: 259) *Merhaba Gökyüzü* şiiri, kozmolojik unsurların mitik algısını imgeleyen bir şiir konumundadır. "*devr-i daim*

ışıklı bir teşbih güneş sistemi

yanar mı yanar söner mi söner

büyük küçüklü gümüş küreler

şah güneşim

hey benim padişah güneşim

yedi renk eflâtun ve kızıl

ve gözle görünmez gizli ışınlar (İlhan, 2015: 61) şiirdeki satırda *şah güneşim, hey benim padişah güneşim* mısraları kutsal güneş iminden hareketle kurgulanmış mitik yöntemi barındırır. Bilindiği gibi mitolojilerde güneş, tanrısal ışığın, kutun en önemli simgesidir. Yunan mitolojisinde *Apollon* ve *Helios* ile ilişkilendirilen güneş miti; *Mısır* mitolojisinde tanrı *Ra* ile ilişkilendirilir. Şair, tanrısal sembolizmin aydınlatıcı imi olan güneş mitini arka plana alarak kahramanlık arketipini kurgular. Güneşin şah ve padişah kelimelerini nitelemesi, doğrudan kahramanlık arketipi bağlamında kurgulanmış yeniden doğuş formunu imler. Güneşin doğumu, kahramanın da doğumunu, bir başka ifadeyle kahramanın dirilişini ifade

eder. Burada kullanılan bu im, *Apolloncu* tanrısal mitosun ışıksallığı bağlamında kutsanmış bir kahramanlık motifinin kozmikleştirilmesinden ibarettir (Balcı, Tınkır, 2017: 142).

Yine burada Cumabayev'in şiirlerinden yola çıkarsak, *Peygamber* şiirinde,

Ben, güneşin oğluyum,

Gözümde güneşin ışığı var

Güneşten doğan Hun'dan

Doğan peygamber

Ben geliyorum! (Tamir, 1993: 280). Şiirde güneşin ortaya çıkışı, doğuşu ve yenilenme perspektifi vardır. Yazar tüm gücünün Güneş'ten aldığını ve ona bir Güneş-Tanrı olarak taptığını vurgular. Burada Jung'ın teorisini akla getirebiliriz. Mitler, bilim uzmanı, Jung'a göre bundan daha fazlasını dile getirmektedir. Onlar, insanın bütün bu olayları nasıl gördüğünün bir açıklamasıdır. Güneşin doğuşu, o zamanlarda tanrı-kahramanın denizde ortaya çıkmasıdır. Tanrı-kahraman arabasını göklerde sürmekte ve batıda kocaman bir anne canavar onu yutmak için beklemektedir. Tanrı-kahraman canavarın karnında denizin derinliklerini dolaşır ve gecenin yılanı ile müthiş bir mücadeleden sonra sabahleyin yeniden doğar. Bu, güneşin doğuş ve batışının fiziksel sürecini açık bir biçimde yansıtan bir çeşit açıklama olarak kabul edilebilecek çok yaygın bir mitolojik temadır (Frieda Fordham, 2011: 30-31).

Bu bağlamda İlhan'ın Marianne adlı sevgi ve aşk şiirinde:

insanın vatanı cümle âlemdir

cümle âdemoğlu seninle kardeş

tutuştun mu bir yol kalbinde ateş

dövüşür tek kişi gibi durmadan

yükselsin diyerek semaya güneş,

ölelim yaşamak için marianne" (İlhan, 2015: 139) sevgili mitosu üzerinde yazılan şiirde geçmiş ateş ve güneş unsurları, serdettiğimiz pasajda geçen */yükselsin diyerek semaya güneş/ ölelim yaşamak için marianne/* mısraları, kutsal güneş mitine gönderme yapar. Dünya mitolojilerinde güneşin doğumu genellikle; kahramanın dirilişi, yeniden doğum, gibi temler etrafında işlenir. Bu imi kullanan şair, güneşin doğumunu tanrısal diriliş mitine bağlayarak şiirde yarattığı özgürlük epistemelerini kutsallaştırmış oluyor. Eserlerde genelde diriliş, yenilenme, parlama veya benzetme şeklinde kullanılan Ateş unsuru bazen insanın ateşli sınırlı halini veya ateş gibi yandığını göstermektedir. *tutuştun mu bir yol kalbinde ateş* satırı

Prometheos mitine gönderme yaparak kalbindeki ateşten söz eder. Mağcan Cumabay'ın "Dirildim" şiirinde güneş mitinden yola çıkarak, aşk ve sevgi, gönül işine benzetme yapar.

Bugün benim kucagımda gül vardı,

bugünün gecesi benim için altın gün idi

bugün benim kucagımda güneş vardı (Tamir, 1993: 107) şiirde kendine döndümeye sebep olan aşkını bir güle ve güneşe benzeterek ve doğadaki canlıların tanrısına, güneş tanrısına gönderme yapar. **Erebus, İmera, Eros tanrılarına da gönderme yapılır.**

Sisler Bulvarı şiiri, elinin arkasında güneş duruyordu

aylardan kasımdı üşüyorduk

ağacın biri bulvarda ölüyordu

şehrin camları kaygısız gülüyordu

her köşe başında öpüşüyorduk" (İlhan, 2015:58) Şair, /elinin arkasında güneş duruyordu/her köşe başında öpüşüyorduk/ mısralarında kurguladığı mitik güneş temini kahramanın dirilişiyle karakterize ederek bu tanrısallığa gönderme yapar. Zira Frye perspektifinden bakıldığında güneşin doğuşu, kahramanın yeniden dirilişine, bir başka ifadeyle şiir bağlamında söylemek gerekirse, kahramanın sevgiliyle birlikte olmasıyla gelişen yeniden doğum mitine gönderme yapar.

kesik birer kol gibi yalnızdık

dağlarda ateşler yanmıyordu

deniz fenerleri sönmüştü

birbirimizin gözlerini arıyorduk" (İlhan, 2015: 58) Şair, Türk mitolojisindeki ocak/ateş kültürünün yarattığı mitikiteyi söndürerek *Sisler Bulvarı'nda* yaşanan trajediyi mitik bir diyagrama oturtur.

Yine Cumabayev "Peygamber" şiirinde

Sen "La havle 'ni oku, beni bekle.

Doğu'dan aydınlık geliyor

Yani ben geliyorum.

Gök gürlüyor;ben de gök gibi gürlüyorum...

Yer yüzünü karanlık kaplamış;

Yer yüzüne ışık vereceğim,

Güneş verceğim. (Tamir, 1993: 280) Tanrı-Güneş mitinden yola çıkarak, kendine dönme ve diriliş yapar, kapkaranlık olan dünyayı akli ve hafızasıyla yöneteceğini, ışıklandıracağını sonra Işık, Bilgi ve Şifa tanrısı olan Apollo'ya gönderme yaparak netleştirir. Miti tanımlama problemi adlı makalesinde *Lauri Honko*, İnsan aklının bir yansıması, dünyanın sembolik bir yapısı olarak bakılabilir. (Honko, 2010: 100-101) Burada bilindiği gibi şair şiirlerinde kendi anlayış tarzına göre onu bağdaştırarak kurgular. Bunun gibi İlhan'ın *Mustafa Kemal* şiirinde *Mustafa Kemal* kahramanlık arketipi bağlamında, Atatürk'ün şahsına yönelik kurgulanan yıkım politikalarını eleştirir. (Balcı ,Tıncır, 2017: 261)

çıngı kaymış yalazlanmış gözlerin

şol yüzünde güneş südü sıcaklık

ellerinden öperim mustafa kemal

Attilâ İlhan, *Mustafa Kemal'i Frye'cı* ilkbahar kahramanlık mitosuyla kurgular. Şiirde *Mustafa Kemal*, güneş mitinden kök alan anlam epistemisiyle kutsallaştırılır. Şair bu anlam yapısını /*şol yüzünde güneş südü sıcaklık*/ mısralarında kurguladığı /*güneş südü sıcaklık*/ söylemiyle karakterize ederek *Mustafa Kemal'i* tanrısal bir boyuta bağlar.

Atilla İlhan Mustafa Kemal'ı yükseklerden göstermek için benzetme yapıp mitleri yerinde kullanabilmiştir. Ona güvenmesi, saygı duyma insana tapma işaretleri vardır. Bunun gibi Mağcan Cumabay'ın *Ben Gençlere Güvenirim* şiirinde;

...Gözlerinde ateş yanar,

Sözlerinde alev yanar,

Onlar için namus candan kıymetlidir.

...gözledikleri gök yüzüdür

Ben gençlere güvenirim...(Tamir, 1993: 286). Görüldüğü gibi gençlere saygı duymak ve güvenmek, onları ateşe, aleve benzeterek Promotheu tanrısına bağlar. Bu bağlamda gençlerin yanması, alevlenmesini ateş-tanrıya ve kahraman gibi boy göstermelerini de *Campbellci* mitosuyla kodlar. *Peygamber* şiirdeki gibi, *Ateşli güneşin ışığından altın ateş*;

Ateş gözli, ateş canlı Hun doğmuş

Geçmiş günde ateşli güneşten Hun(Kün) doğmuş...

Ateşli güneşten ateş olup oynayarak

Ben doğmuşum...(Tamir1993: 280) Hayali masallardaki gibi mitolojik karakterler gibi, güçlü lirik karakterler Peygamber olarak kazanır. Yani, Mağcan Cumabay Kazak şiirlerine yeni mitolojik karakterler getirir” der Ş.Elevkenov” (Elevkenov, 1995: 145) Şiirde *Ben Gençlere Güvenirim* gibi gençleri bir ateş gördüğü için, onların ancak aydınlatıcı ve bilgili olarak gördüğü için bu unsurları kullanır. Burada tüm Türk halkının kökü olan Hun’un güneşin oğlu olduğunu dile getirir. Kazak mitolojisinde Hun’a (Kün) yani güneş adını veriyorlar. Güneşi dünyadaki insanoğlu kutsal görmüşler. Göçebeliler de güneşi “kudretli” saymışlar. Göçebe halkların soylarından olan Hunlar kendilerini “güneşten yaratılmışız”, “Güneş’in insanlarıyız” diye görmüşler. Hun kelimesini Kün (Hun) denilebilir. (Kamalaşulı, 2013:811) Güneş ile Ateşin bir olduğunu da burada ispatlamış olur şair. Türk mitolojisinde, mitik mekân olarak karşımıza çıkan bir başka unsur “ateş-ocak kültü”dür. Ateş, Türk mitolojisinde Tanrı Ülgen’in gökten biri siyah biri kara taş getirip ikisini birbirine sürmesi sonucu ortaya çıkmıştır (İnan, 2006; 67). Türk mitolojik sisteminde ateş veya ocak kültürünün başlıca fonksiyonu insanları, onların ailelerini beladan, hastalıktan korumak, hayvanların artışını ve evin bereketini sağlamaktır (Bayat, 2007; 116). Dolayısıyla ateşin kutsallığı onu çevreleyen “ocak” etrafında şekillenerek mitik mekân algısını meydana getirmiştir. Türk mitolojisinde evrensel göğe ait olan; yıldız, güneş, ay, ateş gibi unsurların tanrısallaştırıldığı, bu unsurlara ait tanrısal bir tasavvurun kodlandığı bilinen bir gerçektir. Şairler bu bağlamdan hareket ederek kişiyi mitik kozmosa yönlendirir.

Çıkarım

Sonuç olarak, mitolojik düşünmenin sayesinde ortaya çıkan anlamlar ile olaylar Türk şiirlerinde temiz poetikanın karaktere, güzellik nesneye dönüştüğünü Atilla İlhan ve ile Mağcan Cumabayev’in şiirleri cevap verir. Şiirlerde mitik algının yaşaması devam ediyor anlamını vermektedir. İlhan ile Cumabayev’in şiirlerine her bakıldığında yeni mitik bağlantılar bulunur, her buldukça şiirlerin güzel sanat seviyesini güzelleştirdiği görülür. Her mitik ve kozmik unsurlarda bulunan *tanrılar* kişinin kendine yönelik veya diğer insanoğluna verilen göndermedir. Türk edebiyatının ve Türk dünyasının şairleri Atilla İlhan ile Mağcan Cumabayev’in şiirlerinde bir yandan eski çağdaki mitik açıdan beslendiği diğer açıdan batı edebiyatının zemininden beslendiği görülür. Temelde *Yunan, Türk* mitolojilerine ait dönüşümlerin gözlemlendiği şiirler, şairin tematik olarak kullandığı yapının kökeninde bulunan mitik köklerle anlamlandırılırlar. Yukarıda İlhan’ın *İskeletler Dansı, Merhaba Gökyüzü, Marianne, Sisler Bulvarı, Mustafa Kemal* şiirleri ve Cumabayev’in *Ateş, Peygamber, Dirildim, Ben Gençlere Güvenirim* şiirlerinden parça halinde alınıp, sadece konu

edindiğimiz Güneş ve Ateş unsurları incelenmiştir. Böylece şiirlerdeki mitik unsurlar kültürel-mitik açıdan incelenmiştir.

Kaynakça

Armstrong, Karen (2014). *Mitlerin Kısa Tarihi*. İstanbul: Melisa Yay.

Balkıbek, Amirbek (2015). *Şair Apolojisi*. Almatı: Dastür Yay.

Bachelard, Gaston (2007). *Ateşin Tinçözümlemesi*. Çev: Nail Bezel, İstanbul: Öteki Yay.

Balcı, Yunus, Tınkır O. (2017). *Attilâ İlhan'ın Şiirlerinde Mitik Unsurlar* Yüksek Lisans Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi.

İşler, Ertuğrul, (2015). “Edebi Mitler Üzerine-1”, *Humanitas-Uluslararası Sosyal Bilimler uluslararası dergisi*, Cilt 3 , Sayı 6.

İlhan, Atilla, (2015). *Yağmur Kaçağı*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.

İlhan, Atilla, (2015). *Duvar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.

De Rougemont, (1939). *D. L'amour et l'Occident*. Paris: Plon.

Frieda, Fordham, (2011). *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Say Yay.

Elevkenov, Şeriazdan, (1995). *Mağcan*. Almatı: Sanat Yay.

Lauri, Honko. (2010). “Miti Tanımlama Problemi”. *Milli Folklor dergisi*, sayı: 59, Ankara

Kamalaşyulı, Bikumar, (2013). *Kazak halkının salt destürleri*.

Kaskabasov, Seyit. (2002). *Janazık (her yılki incelemesi)*. Astana.

Kültür ve Turizm Bakanlığı, (2010). *Atilla İlhan Armağanı*. Ankara.

Nietzsche, Friedrich, (2013). *Tragedya'nın Doğuşu*, (çev: Mustafa Tüzel), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.

Nietzsche, Friedrich.(2016). *Böyle Buyurdu Zerdüş*, (çev: Murat Batmankaya), İstanbul: Say Yay.

Söylemez O.& Azap S. (2017) *Türk Dünyası Edebiyatları şiir çözümlenmeleri*, İstanbul: Kesit yayınları.

Segal, Robert A.(2012) *Mit*, Ankara: Dost Kitabevi Yay.

Tamir, Ferhat (1993). *Mağcan Cumabayev'in ölenleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Yay.

Tökel, Dursun Ali (2012). “Edebiyat Mitolojinin Mitoloji Edebiyatın Neresinde”, *Bizim Külliye*, 13/51, Elazığ .

Yaşar, Çoruhlu (2011). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, İstanbul: Kabalcı Yay.

Extended Abstract

Myths, known as the historical heritages of mankind ongoing from generation to generation, fill the gap between the images of intuition and the language of conscious thought through the story narrating future events, the extraordinary language describing the five intuitions of humankind, the hidden form of chaos, and are acknowledged as the basis of the self-knowledge of the tribe, the nation, the community.

The concept of mythology is a term that covers a vast subject area which couldn't find its place in the world and continues being told to people only as legends. The word myth has generated different ideas and information through the researches of various scientists for centuries. World mythology has been generating and spreading the same idea since the genesis of humankind. There are differences in believing mythological events according to each country's own understanding.

In the critique of world literature, the myth is interpreted as the first stage of spiritual culture in the creation of the universe. The disciplines of literature and mythology are intricately connected. In some cases, literature enriches mythology and mythology enriches literature. Both of them try to describe the human, the world, the universe. After people reached the information, the regeneration of the myths has been handled owing to the artists who produced work in the literature field. The works produced in the literature field by the artists who allude to conscious-unconscious mythical meanings in their own worlds, reveal a real understanding of the myth. In this context, the production of mythical concepts in literary works such as epics, novels, poems, stories, etc. is completely an indication that literature meets myth at a point.

There is a common myth for all humanity, and every country, nation has its own myths told according to itself. For example, according to the beliefs of the Kazakhs, fairies were nomads. Even they built houses and worked as shepherds. In that case, myths count as the origin of national identity.

It is written on the pages of history that each era hallows, respects and worships according to itself. Each of their understandings, lifestyles, human perceptions and consciousness have changed and turned into not a way of worship but to myths. It is not a miracle that Kazakh and Turkish poets of the 20th and 21st centuries used the mythical elements in their poems. It is an indication that these writers used the mythical elements which were worshiped and believed in ancient times and reflected them in their works.

In this study, the concepts of Sun and Fire in the poems of Atilla İlhan and Mağcan Cumabayev are examined from a mythical perspective. It has been observed that they have transmitted the mythical elements, which are the cultural codes of the sun and fire, to contemporary literature with their own interpretations. The myths of the god-sun, god-fire, which remain from the ancients, were used in order to demonstrate the importance of the sun and fire in their poetry based on their works on love, heroism, finding the self, exhorting to future generations, homeland and a few other similar topics.

In the study, the poems of both poets containing elements of sun and fire were examined. In addition, since it does not cover all of the poems, only the parts with these elements are included. If Atilla İlhan's *Merhaba Gökyüzü* is a poem consisted of completely cosmic-mythic elements, Mağcan Cumabayev's *Ateş* is a mythical work that proves the sun and fire are one and they are gods. In this context, the knowledgeable works of the artists who have written to transfer and transmit the myth, a part of the culture, to the next generations have emerged.

Makale Gönderilme Tarihi / Article Submission Date: 27-07-2020

Makale Kabul Tarihi / Article Acceptance Date: 31-08-2020

Kitap İncelemesi / Book Review

INTERNATIONAL JOURNAL OF VOLGA - URAL AND TURKESTAN STUDIES (IJVUTS), VOLUME 2, ISSUE 4, P. 306 - 311.

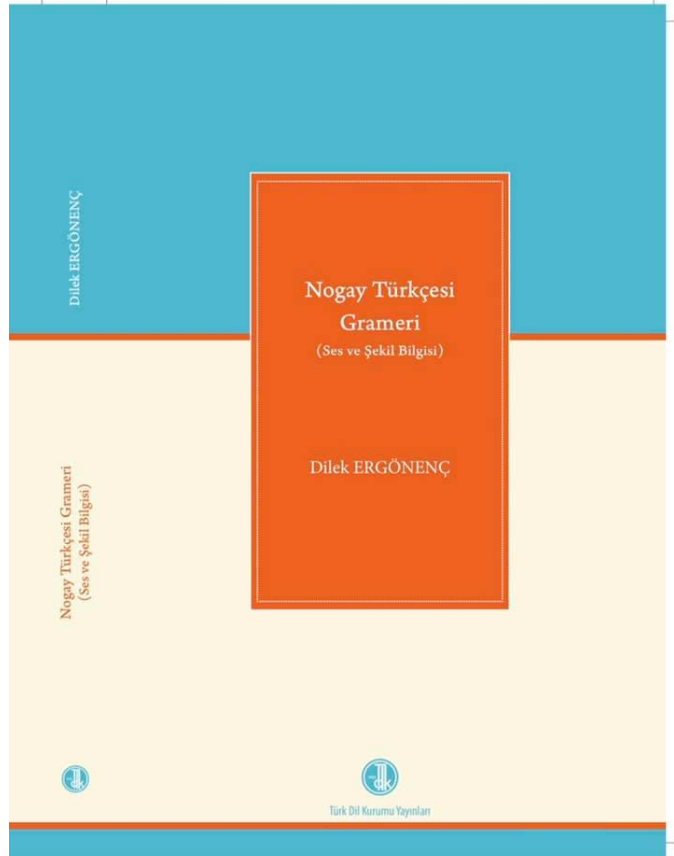
ULUSLARARASI İDİL - URAL VE TÜRKİSTAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (IJVUTS), CİLT 2, SAYI 4, S. 306-311.

Nogay Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi)

ERGÖNENÇ, Dilek (2018). *Nogay Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 317 s. ISBN: 978-975-17-4393-0.

Beytullah KOCABAŞ¹

Eseri tanıtmadan önce Nogay Türklerinin tarihi hakkında bazı bilgileri paylaşmak istiyoruz. Nogay Türklerinin kökeni konusunda Moğolların Mangıt kabilesinden veya Uz ve Peçenek boylarından gelmiş olabildiklerine dair farklı görüşler bulunmaktadır. Nogay ismi XV. yüzyıla kadar Türkistan, Anadolu ve Kafkasya civarında Mangıt adıyla anılmıştır. XV. yüzyıldan sonra ise bu isim Nogay adını almıştır (Bavbek, 1986: 160). Bu ismin tarihî zamanlarda önemli başarılar elde etmiş, Altın Orda Devleti'nin tümen beyi Nogay'dan aldığı konusunda görüşler

¹ *Yeni Türk Dili A.B.D. Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erciyes Üniversitesi, E-posta: beytullah1780@gmail.com. ORCID: 0000-0002-0692-5157.*

olsa da bu bilgi hakkında kaynaklarda net bilgi yoktur. Nogay'ın XIV. yüzyılda öldükten sonra ancak XV. yüzyılda Mangıt adının Nogay olarak anılması da anlamlı gelmemektedir (Ergöner, 1998: 2). Ancak kaynaklarda Emir Nogay gibi Mangıt boyundan olan Altın Orda emiri olan Edige'nin Nogay beylerinin atası olduğuna dair bilgi verilmektedir (Alpargu, 2007: 202).

Nogay'ın kontrolünde toplanan beyler, Nogay'ın ölümünden sonra Nogay adı altında birleşmişler ve Altın Orda Devleti'nin yıkılmasıyla da Nogay Hanlığını kurmuşlardır. Nogay Hanlığı, Deşt-i Kıpçak olarak anılan İdil Nehri'nden Balkaş'a, Hazar denizinden Aral Gölü'ne kadar geniş bir coğrafya içerisinde hüküm sürmüştür (Bavbek, 1986: 161). Edige'nin 1420'de ölümünden sonra oğulları Deşt-i Kıpçak'taki siyasî faaliyetler içerisinde yer almışlar, hatta bazı hanların yanında emirlik görevini üstlenmişlerdir. XVI. yüzyılın başında Nogayların beyi Mûsâ Mirza olmuştur. XVI. yüzyılın ilk yarısında Kırım Hanlığı ve diğer Türk hanlıkları ile ilişkilerini geliştirmiş olan Nogay ordası Astrahan Hanlığı yönetiminde etkili olmuştur. 1552'de Kazan, 1556'da da Astrahan Hanlığının Ruslar tarafından işgal edilmesiyle Nogaylar da dağılma dönemine girmiştir. Osmanlı taraftarı olan Yûsuf Mirza ile Rus taraftarı olan kardeşi İsmail Mirza arasındaki mücadele sonucunda Yûsuf Mirza öldürülmüş ve Nogaylar üçe bölünmüştür. 1558-1559 yılları arasında Yahşi Sad Mirza, Kadı Mirza ve Yusuf Bey'in oğulları Kafkasya ve Kırım bölgelerine göç etmişlerdir. Bu tarihten sonra İdil Nehri'nin batısı Küçük Nogay; İdil Nehri'nin doğusu ise Büyük Nogay olarak adlandırılmıştır. Rusların Kırım'ı işgal etmesinden sonra Küçük Nogay halkı Osmanlı Devleti'nin topraklarına sığınmışlardır. Büyük Nogay halkı ise IV. İvan'ın hâkimiyetini tanımışlardır (Bavbek, 1986: 162-163; Alpargu, 2007: 203). Emba ırmağı havzasında kalan az nüfuslu kitle de Altı/Uul ulusunu teşkil etmiştir (Güllüdağ, 2015: 378).

Büyük Nogay halkının yaşadığı bölgede çıkan kıtlık sonucu XVII. yüzyılın başında Kuban Irmağı civarına göç etmişlerdir (Ergöner, 1998: 4). 1603 yılında da bağımsızlıklarını kazanmışlardır. 1634 yılında Kalmukların saldırısına uğrayarak Osmanlı Devleti'nin himayesinde olan bölgeye doğru göç ederek Küçük Nogay ile birleşmişlerdir (Akiner, 1995: 139). Aradan geçen 10 yılın ardından Kalmuklar, Nogay Türklerini kendi taraflarına çekmek amacıyla Kabarda bölgesine sefer düzenlemiş ancak Kafkas toplulukları ve Nogaylar tarafından yenilgiye uğramıştır (Alpargu, 2007: 203). XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Ruslarla yaptıkları anlaşma sonucu Kuban bölgesinde bağımsız bir hanlık kuran Nogaylar, 1777 yılında Ruslar tarafından işgale uğramışlar. Bu tarihten sonra Nogaylar için zorunlu göçler devam etmiştir (Ergöner, 1998: 5). XIX. yüzyılda Nogayların bir kısmı Ten ile Kuban

arasında kalan bölgeye yerleşmişler, bir kısmı da Karadeniz'in kıyısındaki Novorossiysk şehrine göç ettirilmiştir. Diğerleri ise Bükreş Barış Antlaşması'nın maddelerine uyarak Türkiye'ye getirilmiştir (Güllüdağ, 2015: 378).

Günümüzde Kafkasya ve çevresinde; Çeçen-İnguş özerk bölgelerinde, Stavrapol vilayetlerinde, Krasnador ilçesinde, İdil-Ural havzasında, Batı Türkistan'da, Litvanya'da, Türkiye'de, Romanya'da ve Bulgaristan'da yaşamakta olan Nogayların dağınık bir nüfus yapısına sahip olmaları onların etnik milli meselelerinin çözümünü zorlaştırmaktadır (Tavkul, 2013: 348; Güllüdağ, 2015: 379).

Sovyetler Birliği içerisinde Nogayların nüfusu 1989 yılında 75.564 (Güllüdağ, 2015: 381), 2002 yılında 90.666, 2010 yılı nüfus sayımına göre ise Nogayların toplam nüfusu 103.660 olarak tespit edilmiştir.²

Nogay Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi) adlı eser Gazi Üniversitesi'nde öğretim üyesi Prof. Dr. Dilek Ergöner tarafından yazılmıştır.

Eserde Kıpçak grubu Türk lehçeleri arasında yer alan Nogay Türkçesinin tarihî gelişimi, Nogayların adı, bu topluluğun tarihi, edebiyatı, ağız özellikleri ve coğrafi konumu değerlendirilmiştir. Aynı zamanda incelenen lehçenin gramer özellikleri, alfabeleri ve edebî metinlerinden örnekler ele alınmıştır.

Nogay Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi) adlı eser Kısaltmalar ve Söz Başı, Giriş, Ses Bilgisi, Şekil Bilgisi, İsim, Nogay Türkçesi Metinleri ve Türkiye Türkçesine Aktarmaları ve Kaynaklar bölümü olmak üzere toplam yedi bölümden oluşmuştur.

Çalışmanın *Kısaltmalar* bölümünde (ss.11-13) taranan eserler, yararlanılan eserler ve diğer kısaltmaların isimleri açıklanmıştır. *Söz başı* bölümünde (ss. 15-16) eserin içeriği hakkında, yazarın Nogay Türkçesi çalışmalarına ne zaman başladığı hakkında bilgi verilmiştir. Yazar, Nogaylar hakkında yapmış olduğu çalışmalarda kendisine yardımcı olanlara teşekkür etmiştir.

Çalışmanın 17-35. sayfaları arasında *Giriş* bölümü ele alınmıştır. Bu bölüm sekiz kısımdan meydana getirilmiştir: Birinci kısım (ss. 17-19) Nogayların ve Nogay isminin kökeni, Nogayların kökenine ilişkin araştırmacıların değerlendirmeleri ve Nogay isminin nereden geldiği farklı bilim adamlarının görüşlerini ortaya konarak değerlendirilmiştir. Nogay Türklerinin tarihi incelendiği zaman kaynaklarda Nogayların atasının Nogay isminden ziyade Edige Bey'den gelmiş olduğu ileri sürülmüştür.

² Ayrıntılı bilgi için bkz. https://gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/results2.html

İkinci kısımda (ss. 19-22) Nogay Türklerinin tarihi hakkında bilgi verilmiştir. Nogayların tarih sahnesine ne zaman çıktıkları, Nogay'ın yapmış olduğu seferler ve siyasi ilişkileri ele alınmıştır. Nogayların siyasi birliğinin ne zaman şekillendiği ve ne zaman dağılmaya başladığı açıklanmıştır. XVI. yüzyılın ilk yarısına kadar belli bir coğrafyada yaşayan Türk boyunun XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusların baskıcı politikalarından dolayı sürekli farklı coğrafyalara göç etmek durumunda kaldığı ve hayatlarını hangi coğrafyalarda devam ettirdiğine dair bilgiler verilmiştir.

Üçüncü kısımda (ss. 22-25) Nogayların sosyal ve ekonomik yapılarına değinilmiştir. Günümüzde Nogayların dağınık bir coğrafyada yaşadığı tespit edilmiştir. Büyük bir çoğunluğun Rusya Federasyonu içerisinde; (Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti'nde, Dağıstan Muhtar Cumhuriyeti'nde, Stavropol Krayı'nın Neftekum rayonunda, Çeçen-İnguş Cumhuriyeti'nde) yaşadıkları dile getirilmiştir. Öte yandan Romanya'nın Dobruca bölgesinde, Türkiye'nin bazı il ve ilçelerinde Nogay Türklerinin yaşadığı ifade edilmiştir. Bu bölgelerde yaşayan Nogay Türklerinin nüfusları hakkında bilgi verilmiştir. Nogay Türklerinin hangi mesleklerle iştiğal ettikleri, yemek ve içme kültürü, boy isimleri, hangi dine mensup oldukları, doğum, düğün, evlilik gibi konulara değinilmiştir.

Dördüncü kısımda (ss. 25-30) Nogay Türkçesi ve Edebiyatı hakkında bilgiler incelenmiştir. Nogay Türkçesinin tehlike altında olan bir Türk lehçesi olduğu ifade edilmiştir. Nogay edebiyatının dönemlerinden bahsedilmiştir. Sözlü ve yazılı dönemlerde icra edilmiş ürünler, yazar ve şairler hakkında bilgi verilmiştir.

Beşinci kısımda (ss. 30-32) Türk lehçeleri tasnifinde Nogay Türkçesinin konumuna dair farklı Türkologlar tarafından yapılmış olan tasnif denemelerine yer verilmiştir. Altıncı kısımda (ss. 32-33) Nogay Türkçesinin ağızlarından ve Baskakov tarafından dile getirilen bu ağızlar arasındaki morfolojik ve fonetik farklılıklardan bahsedilmiştir. Yedinci kısım (ss. 33-34) Nogayların tarih boyunca kullanmış olduğu alfabeler hakkında ve imla ile ilgili bilgileri içermektedir. Sekizinci kısımda (ss. 34-35) Nogay Türkçesinin transkripsiyonlu alfabe örneği verilmiştir.

Çalışmanın 37-65. sayfaları *Ses Bilgisi* bölümünden meydana gelmektedir. Bu bölümde ünlüler, ünlülerin sınıflandırılması, ünlü uyumları, ünlülerde meydana gelen ses olayları, ünsüzler, ünsüzlerin tasnif edilmesi, ünsüz uyumları, ünsüzlerde meydana gelen ses olayları ele alınmıştır.

Çalışmanın 67-101. sayfaları *Şekil Bilgisi* bölümünü içermektedir. Bu bölüm basit kelimeler ve türemiş kelimeler olmak üzere iki kısımdan incelenmiştir. Birinci kısımda incelenen basit kelimeler kısmında; basit isimler, basit fiiller (ünlü+ ünsüzden, ünsüz+ ünlüden, ünlü+ ünsüz+ ünsüzden, ünsüz+ ünlü+ ünsüzden ve ünsüz+ ünlü+ ünsüz+ ünlüden oluşan), incelenmiştir. İkinci kısımda incelenen türemiş kelimeler yapım ekleri başlığı altında değerlendirilmiştir. İsimden isim yapma ekleri, isimden fiil yapma ekleri, fiilden isim yapma ekleri ve fiilden fiil yapma ekleri ele alınarak örnek kelimeler üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Fiilden fiil yapım ekleri fiil çatısını etkileyen ve etkilemeyen fiilden fiil yapma ekleri olarak ele alınmıştır. Fiil çatısını etkileyen fiilden fiil yapım ekleri; edilgenlik, dönüşlülük, işteşlik ve geçişlilik ekleri olarak sınıflandırılmıştır.

Çalışmanın 103-272. sayfaları *İsim* bölümünü kapsamaktadır. Bu bölüm kendi içerisinde beş kısımda incelenmiştir. İlk kısımda (ss. 103-107) İsimlerde çokluk eki, iyelik ekleri, hâl ekleri, soru ekleri, ek fiiller ele alınmıştır.

İkinci kısımda (ss. 107-121) kelime türleri değerlendirilmiştir. Sıfatlar; niteleme ve belirtme sıfatları (işaret, sayı, soru ve belirsizlik sıfatları), sıfatlarda pekiştirme ve derecelendirme (karşılaştırma, üstünlük ve küçültme) şeklinde sınıflandırılmıştır. Zamirler; kişi zamirleri, işaret zamirleri, dönüşlülük zamirleri, soru zamirleri ve belirsizlik zamirleri şeklinde; zarflar ise yer-yön zarfları, zaman zarfları, durum zarfları, miktar zarfları ve soru zarfları şeklinde tasnif edilmiştir.

Üçüncü kısımda (ss. 122-201) fiil şahıslarına gelen 1. ve 2. tip ekler örnekler üzerinden gösterilmiştir. Fiil çekimlerinde şekil ve zaman ekleri basit ve birleşik kipli çekim olmak üzere iki kısımda incelenmiştir. Basit kipli çekimler; geçmiş, şimdiki, gelecek zaman, şart, istek, emir ve gereklilik kiplerinden meydana getirilmiştir. Zaman kiplerinin farklı ekleri, olumsuzluk şekilleri, soru şekilleri ve işlevi örnekler üzerinden açıklanmıştır. Birleşik kipli çekimler; hikâye ve rivayet şekilleri başlıkları altında değerlendirilmiştir. Geçmiş, şimdiki, gelecek zaman, şart, istek, emir ve gereklilik kiplerinin hikâye ve rivayet biçimindeki farklı ekleri, olumsuzluk ve soru şekilleri, işlevleri örnekler verilerek incelenmiştir.

Dördüncü kısımda (ss. 201-232) isim-fiil ekleri, sıfat-fiil ekleri ve zarf-fiil ekleri ele alınmıştır. Sıfat-fiil ekleri geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman sıfat-fiil ekleri olarak; zarf-fiil ekleri basit yapılı ve birleşik yapılı zarf-fiil ekleri başlığı altında değerlendirilmiştir. Ekler, taranan eserlerden örnek kelimeler verilerek tespit edilmiştir.

Beşinci kısımda (ss. 232-272) edatlar başlığı altında kaleme alınmıştır. Bu kısımda bağlama edatları başlığında sıralama edatları, denkleştirme edatları, karşılaştırma edatları, cümle başı

edatları; çekim edatları başlığı altında yalın, yönelme, uzaklaşma ve ilgi hâline bağlanan çekim edatları açıklanmıştır. Ünlem edatları da örnek cümleler üzerinden gösterilmiştir.

Çalışmanın 273-309. sayfaları *Nogay Türkçesi Metinleri ve Türkiye Türkçesine Aktarmaları* bölümünü oluşturmaktadır. Metinler bölümünde beş metin, bir bilmece ve iki şiir örneği verilmiştir. Bu metinler hem Nogay Türkçesi ile hem de Türkiye Türkçesi ile yazılmıştır.

Çalışmanın 311-317. sayfaları *Kaynaklar* bölümünü kapsamaktadır. Yazar, kaynakları taranan eserler ve faydalanılan eserler başlığı altında iki kısımdan meydana getirmiştir.

Kıpçak grubu Türk lehçelerinden olan Nogay Türkçesi üzerine yüksek lisans tezinden başlayarak birçok çalışması olan Dilek Ergönenç'in Nogay Türkçesinin grameri ile ilgili yapmış olduğu bu çalışma Nogay Türkçesi üzerine yapılmış olan diğer çalışmalara göre biraz daha müstakil bir eser hüviyetindedir. Türkoloji camiasında, tehlike altında bir Türk lehçesi olan Nogaylar üzerine yapılacak olan çalışmalarda yararlanılacak bir eser kaleme aldığı için hocamıza teşekkür ederiz.

Kaynakça

- Akiner, Shirin (1995). *Sovyet Müslümanları* (Türkçe çeviri: Tufan Buzpınar, Ahmet Mutu), İnsan Yayınları, İstanbul.
- Alpargu, Mehmet (2007). "Nogaylar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 33, ss. 202-204, İstanbul.
- Bavbek, Osman (1986). "Nogay Türkleri", *Türk Kültürü*, S. 275, ss. 160-165, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Ergönenç, Dilek (1998). *Nogay Türkçesinde Fiil*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Güllüdağ, Nesrin (2015). "Nogay Türkleri", *Yeni Türkiye: Kafkaslar Özel Sayısı- X*, S. 80, ss. 377-390.
- Tavkul, Ufuk (2013). "Kafkasya ve Kırım Çevresinde Nogaylar", *Tehlikedeki Diller Dergisi/Journal of Endangered Languages*, Yaz/Summer, ss. 339-354.